heem

14de jaargang nr 1-6 Uitgave : Langohr-Veltmans-Vreuschemen komitee
Melkerijstraat, 35 - 1500 Halle, België - Postcheck : 5202.51 - Tel. : 02/56.76.54 - Prijs : 150 F

NOORDSTARFONDS

V.Z.W.

Steunt bestendig het
Vlaams kultuurleven.
U kunt hieraan medehelpen
door U te laten verzekeren bij
„DE NOORDSTAR en BOERHAAVE"
Groot-Brittanniëlaan 47, Gent.

V o o r w o o r d

De mededeling in ons nummer 5-6/1969 dat de uitgave van "HEEM" tweemaandelijks tijdschrift voor Overmaas tijdelijk moest worden gestaakt, heeft in brede kringen ontroering verwekt. Wij kunnen een drietal reacties aan onze lezers niet onthouden.

"... Ich bedauere, dass Sie die Zeitschrift "HEEM" gesundheitshalber "nicht weiter veröffentlichen können. Ich habe Ihre Hefte immer mit "Freude gelesen und auch gerne Beiträge zur Verfügung gestellt. Für un-"sere Gegend haben Sie den ersten Anstoss zur heimatkundlichen Forschung "gegeben, die heute durch die Gründung verschiedener Geschichtsvereine "gesichert ist. Dafür zollen wir Ihnen Dank und Anerkennung...

F. PAUQUET (Kelmis)
Kulturamt für die deutschsprachige Gegend
Inspektor der öffentlichen Büchereien.

"J'apprends avec surprise et tristesse que "HEEM" cessera de pa-"raître.

...

"En ce qui concerne plus particulièrement "HEEM", je regrette vive-"ment sa disparition que j'espère momentanée.

" "HEEM" ne peut d'ailleurs être dissocié de son animateur : à l'ima-"ge de celui-ci, c'était une revue d'une parfaite objectivité, en ce sens "qu'elle a accueilli des articles de collaborateurs très divers rédigés "dans la langue de leur choix.

"Je rends hommage à votre tolérance, qui vous a permis de gagner "d'abord, et de conserver ensuite, la confiance de tous vos lecteurs, et "aussi à votre électisme, qui a fait de "HEEM" une revue proprement sans "égale aux yeux de tous ceux qui s'intéressent sans parti pris au passé, "au présent et à l'avenir du duché de Limbourg.

"Puisse cet hommage vous réconforter au moment où vous décidez de "suspendre la publication de "HEEM". Le sentiment d'y avoir réussi atté-"nuerait quelque peu le regret que votre décision m'inspire.

Louis Teller (Welkenraedt)
Professeur d'Athénée.

"... Ik ben bedroefd omwille van de ziekte van onze toegewijde sekre-"taris en om het op-rust-gestelde HEEM.

"Heem heeft reeds veel bereikt bij een elite in Overmaas, en staat "op het punt bij de gewone mens door te dringen. 't Is vooral de mens van "de straat die culturele (christelijke) opleiding nodig heeft. Dit was "steeds mijn doel in mijn bijdragen, die ik daarom altijd onder vulgari-"satievorm heb opgevat en geschreven.

Just. Ansay ('s-Gravenvoeren)
Kanunnik St-Lambertus Luik,
Proost Belg. Boerinnenbond.

Ontroerd en aangemoedigd door deze spontane blijken van sympathie, hebben wij jaargang 1970 vervangen door onderhavig "OVERMAAS JAARBOEK 1970". De last van ons sekretariaat wordt aldus in aanzienlijke mate verlicht.

De "Rookzetel" (chaise fumeuse) waarvan hierbij een foto, en die wij ontmoetten in een van onze eeuwenoude Overmase kastelen, is een meubel dat thans volledig uit onze gebruiken is verdwenen.

De zetel kan best vergeleken worden met onze privé kerkstoelen waarvan de zitting en de armleuning met fluwelen vaste kussens zijn bekleed.

In tegenstelling echter met onze kerkstoelen zijn zitting en armleuning met kunstig bewerkt leder bekleed. Dit is kordovaanleder (fijn Spaans bokken- of geitenleder, genoemd naar de stad Cordova waar het eerst werd bereid) opgewerkt (gedreven) en gekleurd, de zitting met een jachttropee (1).

Bij onze kerkstoelen treffen wij, onder de armleuning, een kastje aan voor het bergen van gebedenboek e.a. Ook de rookzetel bezit dit kastje. Het dient echter voor pijp en tabak !

De heer en hij alleen gebruikte deze zetel als hij een vergadering voorzat en ging er schrijlings op zitten; vandaar de peervorm van de zitting.

Het tijdstip waarin deze rookzetel thuishoort kan opgemaakt worden uit de stijl van poten en "rugleuning", hier in werkelijkheid de "voorzijde", naar de vergadering gekeerd, nl. de eerste helft van de achttiende eeuw, de zgz. "Régence".
Deze mening dient echter nagegaan door een ter zake bevoegd persoon.

Wij ontmoeten een o.i. gelijkend meubel blz. 125 van het reeds genoemde "Leerboek der Meubelstijlen". Wij citeren ;
"De zitmeubelen werden in het laatste gedeelte der Lodewijk XVI periode "vermeerderd met enkele eenvoudige typen..... de stoel, "fauteuil de "voyeuse", waarop men het toneelspel schrijlings gezeten gadesloeg...

J.v.V.

1) Leerboek der Meubelstijlen, H. Baaren / A.G. Velu. Uitg. :
N.V. Kluwer, Deventer-Antwerpen :
Blz. 75.

Behalve tapijten en zijden wandbekledingen deed ook goudleer als wandbekleding dienst. Het goudleer is van Moorse oorsprong en werd naar Spanje overgebracht. Cordova was in de zestiende eeuw het middelpunt van deze nijverheid. Naar deze stad kreeg het produkt de naam "Cordulaans" leer. In de zestiende en zeventiende eeuw was de benaming "cuir de Cordoue" algemeen. Later evenwel ging de leiding op Venetië over.

De figuren werden met houten walsen in het vochtige leer geperst en verder uit de hand geheel met ponsjes bewerkt. De hogere delen werden met bladgoud of zilver bedekt en gevernist, terwijl de dieper gelegen delen met kleur (rood of groen) werden aangevuld. Behalve voor wandbekleding werd dit goudleer ook voor het overtrekken van meubelen gebruikt.

Uitvoerige gegevens omtrent de aanwending van goudleder in onze gewesten vindt de lezer, blz. 1397 van "Kunstgeschiedenis der Nederlanden. XVIII eeuw" door De Haan - Standaard Boekhandel.

Enkele specifieke kenmerken van de Overmaasdialecten

We kunnen het woord "specifiek" hier niet in zijn engste betekenis opvatten. Het zou dan betekenen dat we naar kenmerken moeten gaan zoeken die alleen te vinden zijn in alle Overmaasdialecten en in geen andere taalsystemen. Wellicht bestaan er dgl. kenmerken, er is echter veel kans dat zij oninteressant zijn, omdat zij meestal tot een laag aan de oppervlakte van het taalsysteem behoren (bv. een kenmerk dat de uiteindelijke uitspraak bepaalt van een in werkelijkheid identiek taalteken).

Onder "specifieke kenmerken" willen we hier integendeel verstaan : kenmerken die van die aard zijn dat zij door de taalgebruikers als specifiek beleefd worden. Deze definitie doet echter verdere vragen oprijzen. Een taalgebruiker die niets dan zijn eigen taal kent voelt deze in haar geheel aan als specifiek. Op grond waarvan mogen we dan een onderscheid maken tussen specifieke en niet-specifieke kenmerken ? Een dgl. onderscheid is alleen dan gerechtvaardigd indien we redenen hebben om aan te nemen dat de taalgebruikers een zekere kennis bezitten van andere, min of meer eng verwante taalsystemen, waarmee ze hun eigen taal kunnen vergelijken. De eigen taalsociologische en dialektgeografische situatie van Overmaas brengt mee dat de dialektspreker zijn eigen dialekt ervaart in voortdurende konfrontatie tot drie kultuurtalen (Duits, Nederlands, Frans) en tot verschillende naburige dialekten, die we gemakshalve in twee grote gebieden willen indelen (het Limburgs, ten Noordwesten, en het Ripuarisch, ten Oosten). Kenmerken die in duidelijke tegenstelling staan tot tenminste één van die vergelijkingspunten worden als specifiek beleefd. Daar het Frans echter tot een niet-germaanse taalgroep behoort, is de vergelijking hiermee meestal geheel en al onmogelijk.

Onze bedoeling is echter niet te trachten een volledige inventaris op te stellen van alles wat als specifiek Overmaas kan bestempeld worden. We willen eerder alleen op enkele weinige kenmerken wijzen die in de dialektologische literatuur tot nogtoe ofwel overzien ofwel met onvoldoende inzicht beschreven werden. Voor de meer klassieke kenmerken verwijzen wij naar bv. A. Boileau, Enquête dialectale sur la Toponymie Germanique du Nord-Est de la Province de Liège.

We bespreken zeven kenmerken. Om er het specifieke van te kunnen aanduiden, moeten we onderscheiden tussen twee taalniveau's : 1) het niveau van de akoestische middelen die in een welbepaalde taalfunktie gebruikt worden, en 2) het niveau van de linguistische analyse van de buitenwereld. Zekere kenmerken zijn specifiek op beide niveau's, andere slechts op één van beide niveau's. Het eerste niveau staat in verband met het volgende feit : elke taalgebruiker, welke taal hij ook moge spreken, bezit het vermogen om een haast oneindig aantal verschillende klanken te produceren. Het verschil tussen twee klanken kan steeds beschreven worden in termen van artikulatorische kenmerken. Zo verschilt "p" van "b" door het kenmerk <u>zonder/met stembandtrillingen</u>; of "i" verschilt van "ü" door het kenmerk <u>zonder/met ronding van de lippen</u>. Het is nu zo dat elke taal slechts een klein aantal van dgl. artikulatorische verschillen gebruikt om de woorden hun essentiële vorm te verlenen. Zo is het onderscheid p/b in vele talen

van groot belang, daar het aldaar gebruikt wordt om verschillende woorden van elkaar te onderscheiden (bv. Nederl. boot/poot; Duits Pein/Bein; Frans peau/beau; Overmaas pô.nt/bô.nt = pond, bont(1)). Ook het onderscheid t/t' (dentale "t", d.i. met punt van de tong tussen of tegen de tanden/palatale "t'", met tong tegen het gehemelte, achter de tanden) kan van essentieel belang zijn, wat echter geenszins het geval is in bovenvermelde talen.

We moeten anderzijds een niveau van linguistische analyse van de buitenwereld onderscheiden, om er rekenschap van te kunnen geven dat niet alleen de akoestische middelen die tot de woorddefinitie gebruikt worden van taal tot taal kunnen verschillen, maar dat ook de mogelijke betekenisinhouden van de woorden zelf verschillend kunnen zijn. Daar waar bv. het Frans de buitenwereldse dimensie "lopend water" in tenminste drie van elkaar verschillende mogelijke toestanden indeelt (ruisseau - rivière - fleuve), daar voorziet het Duits, voor diezelfde dimensie, slechts twee mogelijkheden (Bach - Fluss).

De zeven kenmerken die we hier kort willen bespreken zijn : de Rijnse Accentuëring (1), de imperatief-sleeptoon (2), het bestaan van verschillende suffixen voor het preteritum van de zwakke werkwoorden (3), de g/r-klanken (4), de zinsintonatie (5), de konjunktief (6) en het gen-lidwoord (7). Daarvan zijn de vier eerste specifiek op niveau 1, de twee laatste op niveau 2 en het vijfde op beide niveau's tegelijk.

De Rijnse Accentuëring is eigenlijk een reeds zeer bekend verschijnsel. Ze treedt niet alleen in Overmaas op, maar ook in een groot gedeelte van Belgisch en Nederlands Limburg en in het Rijnland. Het specifieke ervan - tegenover het Ndls, Duits of andere bv. Brabantse dialekten - ligt in het feit dat een verschillend toonhoogteverloop tot de differentiatie van woordvormen gebruikt wordt. Zo betekent zâl "zaal" of "zadel", al naargelang de konfiguratie van het toonhoogteverloop : stijgt of daalt de stem op het einde van de klinker of zelfs in de volgende medeklinker, dan heeft het woord sleeptoon (zâ.l=zaal); stijgt of daalt de stem echter vroeger in de eerste helft van de klinker, dan wordt het kenmerk "stoottoon" geïnterpreteerd (zâ:l=zadel). Dit geldt tenminste voor Overmaas, naar een onderzoek dat wijzelf gedaan hebben. We weten niet of deze regel ook elders door de taalgebruikers toegepast wordt. Wat we wel weten is dat die oppositie sleeptoon/stoottoon in de Overmaasdialekten nog steeds een zeer belangrijke funktie heeft in het taalsysteem. Om slechts enkele voorbeelden te geven van woorden of zinnen waar het van essentieel belang is de "goede" accentuëring te horen : di: mo.t/di: mo:t (die mot, die moet), lî.s/lî:s (lijst, lijs-=velletje van een ei), e ha.t/e ha:t (een hart, hij heeft) kâ.l/kâ:l (kal=praat,kaal); ô:ne hô.t/ô:ne hô:t (zonder hout, zonder hoed), e lê.t/e lê:t (een leed, hij liet), vô.l/vô:l (vol, hij viel), e me.t/e me:t (hij meet, hij maait), mâ.t/mâ:t (markt,maagd=dienstmeisje)...

De imperatief-sleeptoon schijnt in gebieden buiten Overmaas niet voor

(1) De in deze bijdrage gegeven voorbeelden komen uit het dialect van Moresnet. Onze transkriptie is niet streng fonetisch, we trachten slechts het allerbelangrijkste van de uitspraak weer te geven. De volgende konventies dienen echter vermeld te worden : "^" betekent "lang uitgesproken"; één punt onderaan achter de klinker = sleeptoon (bv. dâ.ch= dag), een dubbele punt = stoottoon (bv. dâ:ch = dagen).

te komen (alhoewel we hieromtrent geen absolute zekerheid hebben). Belangrijk is hierbij natuurlijk de vaststelling dat alle werkwoorden, ook die welke elders steeds stoottoon hebben, in de tweede persoon enkelvoud van de imperatief steeds sleeptoon krijgen. De sleeptoon is hier dus tot een onontbeerlijk teken van de gebiedende wijs geworden. Zo treedt de sleeptoon op zowel in lô.p (loop) als in rô.p (roep), va.l nê:t (val niet) of tô.w de.ch (touw = haast je).

Minder bekend is het verschijnsel dat de Overmaser over drie suffixen beschikt om uit te drukken dat het werkwoord in het preteritum staat. Hij kan zeggen : wuveur lâ.chde zê.i = lâ.chdene zê.i = lâ.chet zê.i ("waarom lachte zij" ?) Vroeger luidde het preteritum-suffix ede, dat dus onmiddellijk na de stam van het zwak werkwoord optrad (bv. Middelnederlands vragede, lovede...). Naar gelang nu later de eerste of de tweede klinker van dit suffix uitgesloten werd, ontstond ofwel een vorm stam + de, ofwel een vorm stam + ed (in het Nederlands bv. heeft zich uitsluitend de eerste ontwikkeling voorgedaan). De algemene assimilatie- en reduktiewetten van het Overmaas hebben er dan verder voor gezorgd dat het suffix de de laatste stamkonsonant stemhebbend en de stamklinker kort maakte, en dat de konsonant van ed stemloos werd : vroeger maekede werd aldus tot Overm. ma.gde of mâ.ket. Daarnaast ontstond er een derde suffix dene, dat als verlengde vorm van de op te vatten is (ma.gdene). Het specifieke ligt dus niet uitsluitend in het feit dat de Overmaasdialekten dene- en et-vormen kennen, maar ook in het feit dat er simultaan verschillende mogelijkheden bestaan, en dit namelijk bij alle zwakke werkwoorden zonder enige uitzondering (bv. rê:ze, reizen = re:zde, re:zdene, rê:zet; ka:le, praten= ka:lde, ka:ldene, ka:let, flêu.te, fluiten=fleu.de, fleu.dene, flêu.tet...). Iets gelijkaardigs doet zich trouwens voor bij hele reeksen sterke werkwoorden : ook hier treden vaak verschillende vormen op. Voorbeelden : schlê:p = schlô:p (sliep), lê:t=lô:t (liet), dê:ch = dô:ch = de:ng (deed) mo.s = mu.wet(s) (moest), ko.s = ku.wet (kon), ver blè.fe = blè.fte = blê.f(t)e (wij bleven), vô:r = vu.wet (voer). Daarbij komt nog dat vele sterke werkwoorden ook zwakke vormen bezitten, zodat de Overmaser in sommige gevallen over meer dan genoeg verschillende vormen beschikt (bv. naast lê:p=lô:p, "liep", zijn nu ook mogelijk lo.bde(ne) = lô.pet).

Het vierde kenmerk dat we willen bespreken is van zuiver fonetische aard en heeft betrekking minder op een voldongen feit dan op een ontwikkeling die thans nog aan de gang blijkt te zijn. Het gaat om het funktioneel gebruik van de r en van de frikatieve medeklinkers welke tegen het gehemelte worden geartikuleerd (dus de Duitse sch van Schule, de nederlandse j en g van jaar en goed, en de Duitse ich- en ach-Laute). De dialektologen hadden er reeds op gewezen dat de overgang van de ripuarische "j" (bv. jô:t, "goed") naar de Nederlandse frikatieve "g" (Ndl. goed) zich afspeelt aan de oostrand van Overmaas, De toestand is echter niet zo eenvoudig. Evenals het Duits- en het Overmaas- een onderscheid maken tussen Ich- en Achlaut, moet hier hetzelfde onderscheid gemaakt worden tussen g na voorklinker (bv. in "liggen") en g na achterklinker (bv. in "ploegen"). Laten we de eerste g = ig noemen, de tweede =ag. In de dialekten aan de oostrand van Overmaas is thans de volgende omstrukturering van het klankensysteem aan de gang : ig ontwikkelt naar en valt samen met j;ag en ach ontwikkelen naar en vallen samen met r; ich ontwikkelt naar ich of zelfs,

echter bij een nog gering aantal sprekers, naar sch. Met andere woorden : ig en ich schuiven steeds meer naar voren en vallen daar samen met reeds bestaande klanken; ag en ach schuiven steeds meer naar achteren toe en vallen samen met de frikatieve variante van r. Sprekers bij wie deze ontwikkelingen voltrokken zijn - meestal de jongere generaties - maken bv. geen onderscheid meer tussen wij waren en wij wegen (beide ver wô:re) of tussen liggen en lijden (beide li:je). Voor hen is een wagen =ene wâ:rel, een haag =en hâ:r; zeggen luidt zâ:re, lachen = lâ.Re(2), leggen =lê:je, vliegen =vlê:je, ik =e.ch of zelfs e.sch (zoals in ve.sch =vis).

We bespreken nu kort de twee laatste kenmerken, die exklusief op niveau 2 relevant zijn. Iedereen weet dat de Overmaasdialekten over een apart lidwoord beschikken, het zgn. gen-lidwoord. Het is thans ook nog te vinden in zuidelijk Nederlands Limburg evenals in verschillende dialekten langs de Nederlands-Belgisch-Duitse grens, op Duits grondgebied. Uit verdere dialektgeografische gegevens blijkt dat dit gen-gebied vroeger een grotere omvang moet gekend hebben. Het is echter niet onze bedoeling hier op dialektgeografische of zuiver historische vragen (hoe is gen ontstaan ?) in te gaan. We willen slechts op één kenmerk wijzen, dat trouwens de eigenlijke specificiteit van gen uitmaakt. Opdat de lezer weten zou welke woorden hier ter sprake zijn, willen we er eerst op wijzen dat het lidwoord gen in Overmaas niet minder dan vier (of vijf) verschillende vormen kan aannemen : twee volle vormen (gen en jen, met g-j-verschuiving) en twee (drie) elliptische vormen (en en n); hierbij komt dan nog dat en de voorafgaande medeklinker zowel stemhebbend als ook stemloos kan maken. Verder dient eraan herinnerd dat gen slechts na plaatsaanduidend voorzetsel mogelijk is. Voorbeelden : "in de lucht" = e.gen lû.wet - e.jen lû.wet - e.en lû.wet - e.n lû.wet; "op de trap" - o.p gen tra.p - o.p chen tra.p - o.p jen tra.p - o.pen tra.p - o.ben tra.p - o.pn tra.p... Interessant is nu de vaststelling dat de spreker de neiging heeft in plaats van het lidwoord de/het het lidwoord gen overal daar te gaan gebruiken waar het volgend naamwoord een werkelijkheid aanduidt die volledig in zijn alledaags levensbeeld geïntegreerd is. M.a.w. : gen wordt gebruikt voor dingen die de spreker, als lid van de gemeenschap waarin hij leeft (familie, gehucht, dorp...), als vanzelfsprekend en van ouds bekend ervaart : zo het huis, waarin de familie woont (e.gen hû.s; a:gen hû.s..), bepaalde delen van dit huis, voorwerpen of meubels waarmee de spreker in alledaags kontakt leeft (e.ge schâ.f = "in de kast"; o.p gen dêu.isch = "op de tafel"; e.gene jâ.nk = "in de gang"), al hetgeen de onmiddellijke omgeving van het huis uitmaakt (e.gen we:i = "in de wei"; e.gene ko:lef = "in de koolhof, tuin"; o.p gen schtrô:t = "op de straat"...), al hetgeen tot de dorpsgemeenschap behoort (no:gen kê.rek = "naar de kerk"; a:gen breu:k = "aan de brug"; e.gen schu:wel = "in de school"..) en vele toponiemen (e.gen dèu.rep = "in het dorp"; a:gen e.kske = "aan het eiksken"...). Om het specifieke van dit verschijnsel duidelijk naar voren te brengen, zou men kunnen zeggen dat de taalgebruiker de buitenwereld telkens aan een analyse onderwerpt, die moet uitmaken of de aangeduide werkelijkheid ja of neen in haar algemeen bekende inhoud bedoeld wordt.

In het Duits bestaan er twee Konjunktiv-vormen, een K.I (er habe, er

(2) Deze R is hier de stemloze "r".

komme, er sei, er spiele) en een K.II (er hätte, er käme, er wäre, er spielte). De Overmaasdialekten hebben nog slechts één enkele konjunktief, die qua vorm ofwel overeenkomt met het preteritum (bij de zwakke werkwoorden, bv. ma.gde (ne) = mâ.ket; ook bij de sterke werkwoorden zonder umlautbare stamklinker, bv. schlê:p) ofwel door een umgelautete klinker gekenmerkt wordt (bij de sterke werkwoorden met umlautbare stamklinker, bv. schlêu:p = "schliefe", êu:t = "ässe", hèu:i = he:i = "hätte", kü:wen = ki:jem = kèu.wem = "käme"...). Dgl. konjunktiefvormen zijn zeer gebruikelijk. Zij vervullen verschillende funkties, die grosso modo overeenstemmen met de Duitse K.II. We willen er hier slechts op wijzen dat de Overmaase konjunktief daarbuiten ook een rol speelt die sterk lijkt op die van de Duitse K.I : hij wordt gebruikt telkens waanneer de spreker er toe aangezet wordt te herhalen wat iemand anders of hijzelf gezegd hebben. Zo treedt hij vaak op als antwoord op vragen als : "wat heb je gezegd ? wat heeft hij verteld, geschreven, gezegd... ?" Het enig verschil tussen bv. ze zêu.nt vu:t ("sie sind weg") en ze wû:re vu:t ("sie wären weg") is dat de tweede zin een betekenisdimensie meer heeft ("ze zijn weg, dat heb ik (heeft hij) gezegd"). Hieruit volgt ook dat een zin als : "ze ka.de(ne)" twee heel verschillende betekenissen kan hebben, al naargelang de kontekst : 1) ze speelden kaart of 2) ze spelen kaart, dat zegt hij/hij heeft gezegd.

Een laatste specifiek kenmerk dat we hier kort willen bespreken is de zgn. zinsintonatie. Ook hier beperken we ons echter tot één enkel gegeven (alhoewel vermoedelijk de hele zinsintonatie specifieke trekken vertoont). Elke uitgesproken zin wordt gekenmerkt door een welbepaald toonhoogteverloop. Zo kan een zin bv. relatief laag beginnen, een tijdje onveranderd laag blijven, dan plotseling naar omhoog stijgen en tot op het einde hoog blijven; of hoog beginnen, dan op een gegeven ogenblik dalen en tot op het einde laag blijven. Dgl. verschillen dragen bij tot de globale betekenis van de zin : de konfiguratie van het toonhoogteverloop tot betekenisinhouden als "vraag, bewerende zin, uitroeping..."; de plaats waar zich de verloopsverandering (stijgen-dalen) voordoet tot het prominentmaken van één of meerdere woorden in de zin (bv. het begint te snéeuwen is niet hetzelfde als het begínt te sneeuwen). Er bestaat in het Overmaas een toonhoogteverloopskonfiguratie die we in geen andere taal konden aantreffen. Ze lijkt zeer op wat gewoonlijk als vraagintonatie beschreven wordt (laag-stijgen-hoog), verschilt echter van deze door het feit dat nu alles gemoedelijk verloopt (laag beginnen-korte stijging-hoog blijven, echter zonder de minste inspanning). Niet alleen de vorm van deze intonatie is specifiek, maar ook haar bijdrage tot de zinsglobale betekenis. Ze bezit een duidelijk verklarende funktie : de spreker maakt er gebruik van telkens wanneer hij de indruk heeft dat van hem een verklarende uitspraak voor zijn gedrag verlangd wordt (als antwoord op een hem gestelde vraag, ook als antwoord op een gedrag van de gesprekspartner dat de spreker als vraag opvat). Zo betekent e e.s krâ.nk (met daling in het derde woord) zonder meer "hij is ziek" (bv. als onmiddellijke vaststelling); is het verloop daarentegen laag-stijgen in het derde woord-hoog, dan betekent de zin bv. : "hij is ziek, daarom is hij vandaag niet gekomen".

Dr R. Jongen, Leuven

MERKWAARDIGE GRAFKRUISEN (Fotos Hans Königs - Aachen)

Boven l. : HOMBURG : Johanes Gensterblom Ao 1618

" r. : MEMBACH : Kristus met doornenkroon.

Onder l. : MORESNET : peter crux Ao 1565.

" r. : Eva van Heyendal (+ 1618)

LES PARLERS DE LA REGION D'OUTREMEUSE DANS LE COMPLEXE DIALECTAL RHENO-MOSAN

Adaption des par. 55 à 57 de l'Ouvrage intitulé Enquête dialectale sur la Toponymie germanique de la Province de Liège. (Liège 1954)

CONCLUSIONS (Carte N° 5)

I- Si nous reportons sur la carte les lignes isoglossématiques qui traversent la région d'Outremeuse, nous constatons que la lutte résultant de la poussée ripuarienne d'une part, et de la résistance bas-francique à cette poussée d'autre part, a donné lieu, dans la partie centrale de notre domaine, à un parler qui présente, dans une proportion sensiblement égale, des "conservatismes bas-franciques" et des "innovations ripuariennes".

Les parlers de la périphérie dénotent, au contraire, une prédominance des uns ou des autres.

Ceux de la partie occidentale (Mouland et Fouron-le-Comte) se rapprochent très nettement de ceux du Limbourg belge.

Ceux de la zone frontière orientale (Hauset, Eynatten et Raeren) sont du type moyen francique.

Le contraste est particulièrement sensible autour d'Eupen, où le faisceau isoglosomatique est singulièrement dense, ce qui n'est le cas en aucune autre endroit. Il faut, par ailleurs, faire remarquer que, vers le sud et l'est, ce faisceau traverse l'énorme barrière naturelle que constitue le Hertogenwald.

Entre chacune des autres excentriques et l'aire centrale se sont évidemment formées de petites zones de transition (1), où les traits qualifiés, selon l'occurence, de "bas-franciques", de "ripuariens" et d'"eupenois" (ces derniers étant dans presque tous les cas, sauf dans celui de la diphtongaison secondaire, identiques aux premiers), apparaissent également, mais en proportion décroissante.

II- Il est inutile d'insister sur l'importance des faisceaux isoglosématiques séparant tant la zone "eupenoise" que la zone "ripuarienne" de l'aire centrale. Nous ne chicanerons pas sur le fait de savoir lequel des deux faisceaux est le plus important : il suffit de jeter un regard sur la carte pour porter un jugement, qui, en tout état de cause, ne peut être que très nuancé.

Nous croyons plutôt devoir attirer l'attention sur ce faisceau séparant Fouron-le-Comte, et surtout Mouland, du reste de la contrée, qui forme avec le pays d'Aix et le S.E. du Limbourg hollandais (région de Heerlen) une petite entité intermédiaire, traversée il est vrai par la ligne de Benrath.

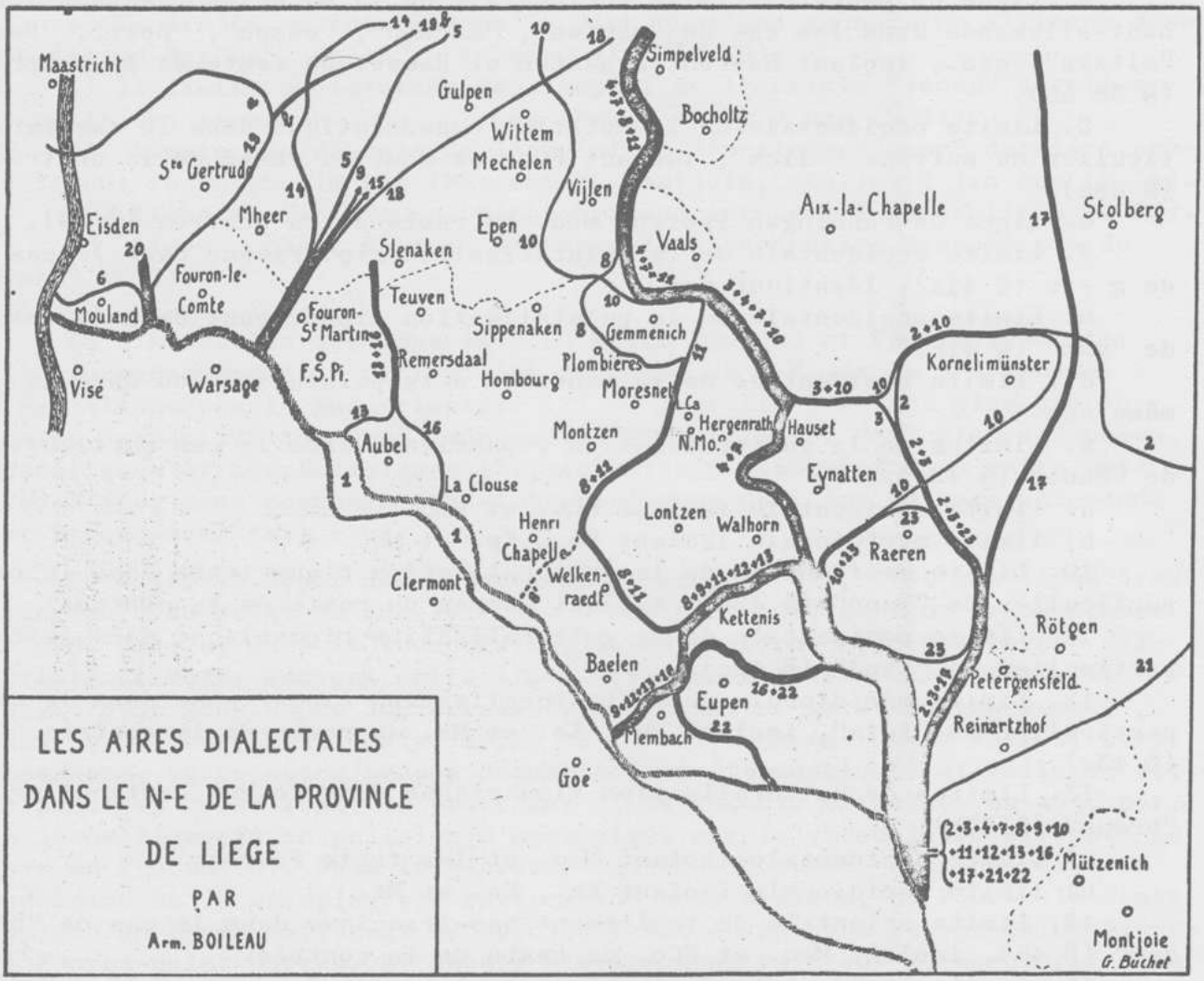
LES AIRES DIALECTALES
DANS LE N-E DE LA PROVINCE
DE LIEGE
PAR
Arm. BOILEAU
Maastricht
Eisden
Mouland
Visé
Ste Gertrude
Mheer
Fouron-le-Comte
Warsage
Fouron-St Martin
F.S.Pi.
Gulpen
Wittem
Mechelen
Slenaken
Teuven
Remersdaal
Hombourg
Aubel
La Clouse
Clermont
Sippenaken
Epen
Vijlen
Simpelveld
Bocholtz
Vaals
Gemmenich
Plombières
Moresnet
Montzen
Henri Chapelle
Welkenraedt
Lontzen
Walhorn
Hergenrath
N.Mo.
Hauset
Eynatten
Raeren
Kettenis
Baelen
Membach
Eupen
Goé
Aix-la-Chapelle
Stolberg
Kornelimünster
Rötgen
Petergensfeld
Reinartzhof
Mützenich
Montjoie
2+3+4+7+8+9+10
+11+12+13+16
+17+21+22
G. Büchet

Carte n° 5.

Les aires dialectales dans le N-E. de la province de Liège.

1. Frontière linguistique germano-romane.
2. Limite méridionale de l'Umlaut dans les cas de "Dorf" (§ 35, 1°).
3. Limite orientale du double traitement de wgm. e (§ 35, 7°) et du traitement limbourgeois sud-oriental de eo et uo (§ 27).
4. Ligne de Benrath. Limite occidentale de la mutation consonantique haut-allemande dans les cas de "saufen", "machen", "essen", "Zeit", "Herz", "sitzen", etc., isolant Raeren, Eynatten et Hauset du reste de la contrée (§ 38 ab).
5. Limite occidentale de la mutation consonantique dans le cas particulier du suffixe "-lich", isolant FCo. et Mou. du reste de la contrée (§ 38c).
6. Ligne de Panningen isolant Mou. du reste de la contrée (§ 39).
7. Limite occidentale de la palatalisation ripuarienne dans le cas de g + r (§ 41a). Identique à 4.
8. Limite occidentale de la palatalisation ripuarienne dans le cas de "gut" (§ 41b).
8'. Limite occidentale de la tendance à la palatalisation dans le même cas.
9. Limites de la gutturalisation ripuarienne dans le cas particulier de "Ende" (§ 42a):
a) limite occidentale isolant FCo. et Mou.;
b) limite méridionale isolant Eu., Ke. et Me.
10. Limite occidentale de la gutturalisation ripuarienne dans le cas particulier de "Hund" (§ 42b), isolant Raeren du reste de la contrée.
11. Limite occidentale de la gutturalisation ripuarienne dans le cas particulier de "Kind" (§ 42c).
12. Limite méridionale de la gutturalisation ripuarienne dans le cas particulier de "fein", isolant Eu., Ke. et Me. du reste de la contrée (§ 43a).
13. Limites de gutturalisation ripuarienne dans le cas particulier de "braun" (§ 43b);
a) limite occidentale isolant Mou. et les trois Fouron;
b) limite méridionale isolant Eu., Ke. et Me.
14. Limite orientale du traitement bas-francique dans le cas de "bodem" (§ 48), isolant Mou. et FCo. du reste de la contrée.
15. Limite occidentale du traitement ripuarien de rs dans le cas particulier de "Ferse", isolant Mou. et FCo. du reste de la contrée (§ 44).
16. Limites de la vocalisation de r devant dentale (§ 45) :
a) limite occidentale isolant Au., les trois Fourons et Mou.;
b) limite méridionale isolant Eu. et Me.
17. Limite orientale de la vocalisation de l devant consonne dans le cas de "alt" (§ 28).
18. Limite occidentale de la vocalisation de ch devant t dans le cas de "Nacht" (§ 46).
19-19a. Limite orientale du traitement limbourgeois central-méridio-

nal de "alt" (àt), isolant Mou. (§ 28, note 38, 2° et § 49).

19-19b. Limite occidentale du traitement limbourgeois sud-oriental et aixien de "alt" (t) (§ 28, note 38, 3° et § 49).

20. Ligne (non prolongée vers le nord) isolant Mou. du reste de la contrée et marquant, en plus de la limite orientale de la diphtongaison limbourgeoise généralisée (§ 52) :

a) la limite occidentale du traitement ripuarien de -rs dans le cas particulier de "Durst" (§ 44);

b) la limite occidentale de la diphtongaison secondaire aixienne dans les cas de "gross", "hoch", "Krämer", etc. (§ 50);

c) la limite occidentale de l'emploi de l'article "jener" derrière préposition; isomorphe im hus (Mou.) - i g n hus (§ 51).

21. Limite méridionale de l'emploi de l'article "jener" derrière préposition; isomorphe im hus (Mützenich, Montjoie, etc.) - i jan hus (§ 51).

22. Ligne isolant Eupen. Diphtongaison secondaire généralisée (§ 53).

23. Ligne isolant Raeren. Diphtongaison secondaire dans le cas de "nass" (§ 54).

La distinction que nous faisons entre Mouland et Fouron-le-Comte (limbourgeois mosan ou central) et le reste du N-E. de la province de Liège (limbourgeois sud oriental) (2) se justifie d'autant plus que la limite respective que nous leur assignons sur la foi de quelques données phonétiques et morphologiques (3), coïncide précisément dans notre pays avec l'isoglosse zeggen/sagen et hebben/haben dont les auteurs allemands ont fréquemment fait état.

De fait, en dépit des objections de Langohr (4), c'est une ligne très importante du point de vue lexical. C'est elle qui, dans un grand nombre de cas, marque, dans le vocabulaire, la séparation entre deux types différents de mots, souvent entre types "néerlandais" et "allemands". Il serait donc sans doute indispensable de connaître la situation exacte dans le Limbourg hollandais; mais, en ce qui concerne notre région, nous possédons, outre notre propre documentation (toponymique) et celle de Welter de précieux renseignements provenant d'une enquête effectuée en 1948 par un jeune licencié en philologie germanique sur le vocabulaire agricole au pays de Fouron (5). Dans le glossaire qu'il a composé, nous ne relevons pas moins de 70 exemples sur environ 600 mots traités, où Fouron-le-Comte emploie un terme différent de celui qui est en usage à Fouron-Saint-Pierre et Fouron-Saint-Martin. Et encore n'avons nous fait que le parcourir très rapidement.

Il est surtout remarquable que cette opposition lexicale n'existe pas, du moins de façon aussi flagrante, entre la zone "bas-francique" et la zone "moyen francique" de part et d'autre de la ligne de Benrath.

III- Est-ce à dire maintenant que nous voyons dans ce faisceau dont nous venons de faire ressortir l'importance, une frontière entre le "domaine linguistique néerlandais" et le "domaine linguistique haut-allemand" ?

Nullement ! nous sommes au contraire convaincu que cette "frontière" n'existe pas. Du reste; il suffit de constater sur la carte que le

faisceau isoglossématique qui isole si nettement les villages occidentaux, se scinde, dès son arrivée en territoire hollandais, du moins en ce qui concerne la phonétique. Les quelques lignes que nous avons pu prolonger, suivent sans doute une direction à peu près parallèle, mais elles n'en sont pas moins nettement distinctes.

La seule "frontière" qui existe entre le néerlandais et le haut-allemand est de nature toute différente. C'est celle qui délimite les zones d'expansion de ces deux langues en tant que langues de culture.

Aussi longtemps qu'elles n'ont pas été refoulées l'une par l'autre des domaines respectifs qu'elles ont occupés jusqu'à ce jour, cette ligne de démarcation (6) reste celle qui s'est stabilisée à la fin du siècle dernier, entre Teuven, Remersdaal et Aubel d'une part, Sippenaeken, Hombourg et la Clouse d'autre part.

Nous avons déjà dit au premier chapitre que cette ligne de démarcation s'était créée spontanément et indépendamment des patois comme des frontières politiques anciennes ou modernes. Il n'est donc pas nécessaire de revenir sur ce point, sinon pour faire remarquer une fois de plus qu'elle ne coïncide avec aucun faisceau isoglossématique important.

Il est pourtant légitime de la faire intervenir à titre accessoire, et c'est là le motif pour lequel nous en parlons ici en guise de conclusion. Tout comme il faut tenir compte aussi de la frontière belgo-néerlandaise et de l'ancienne frontière belgo-allemande, qui marquent l'extrême limite de la francisation effective. En effet, toute langue de culture qui se superpose à un dialecte, enrichit celui-ci d'un nombre toujours grandissant de néologismes appartenant généralement au vocabulaire administratif, scolaire, ecclésiastique ou commercial. S'ils ne constituent dans la langue qu'une couche superficielle (que les "puristes" ont souvent tendance à négliger, voire même à ignorer), ces "intrus" n'en sont pas moins intéressant pour le linguiste, puisqu'ils reflètent, dans une grande mesure, les influences du dehors (7).

Un exemple assez typique à cet égard nous est fourni par les mots qui désignent dans notre région la "station de chemin de fer". Dans le pays d'Eupen, on n'emploie que le h.all. Bahnhof, prononcé en patois : bânof et bânef. Dans la zone "allemandisée et francisée" de l'ancienne Belgique "doyenné de Montzen" on a "allemandisé" la fra.station : schtasjon (employé à côté de bân). Tandis que dans la zone "flamande" de l'ouest, on ne connait que le mot statie du jargon "officiel" en honneur jadis dans toute la Belgique flamande : il est prononcé à Aubel et Fourin : schtâsche. Pour sa part, le Limbourg hollandais aurait adopté, nous assure-t-on, le terme néerlandais correct : station (prononciation : schtasjon et stasjon)(8).

Comme dans une bonne partie de notre contrée, deux langues de culture (allemand ou néerlandais + français) se sont superposées au patois, et que, en outre, le dialecte wallon voisin est connu d'un grand nombre de sujets parlants, il est tout à fait indiqué de tenir compte, dans une large mesure, de ces différents "adstrats" (9) qui ne peuvent manquer d'agir sur le vocabulaire du patois autochtone, dans le sens de l'hybridation (10).

1) Du côté occidental : Fouron-Saint-Martin, Fouron-Saint-Pierre, Aubel. Du côté oriental : Gemmenich, La Calamine, Neu-Moresnet, Hergenrath. Du côté d'Eupen : Kettenis et Membach.

2) Parmi les parlers du groupe "limbourgeoise sud-oriental", nous mettons à part ceux qui sont affectés par la mutation consonantique : Raeren, Eynatten et Hauset (avec Vaals et les environs, en Hollande), nous les qualifions de "limbourgeois-moyen-francique" ou "aixien-limbourgeois".

3) On aurait pu en étudier d'autres, notamment la répartition des nuances (i, e, e) représentant wgm. -i-. (Welter KE par. 8 et NO par. 96) et l'emploi des suffixes diminutifs (cf. Welter, NO par. 225-229 et KE par. 63-70; Schrijnen, Isogl. par. 7).

4) J. Langohr. Het Zuidnederl. dialectgebied van Overmaas, Louvain 1936, pp. 53 sv.

5) André Janssen, Bijdrage tot de landbouwwoordenschat van de Voerstreek, Lic., Univ. Liège, 1949 (inédit).

6) Afin d'éviter toute équivoque, nous employons dans ce cas, le terme "ligne de démarcation", de préférence à "frontière".

7) A propos de l'importance des frontières politiques en géographie linguistique, voir A. Weijnen, De Nederlandse dialecten, Groningue, 1941, pp. 50-67 (chapitre intitulé : "Staat en Taal"). En ce qui concerne le Limbourg hollandais, on se rapportera à la carte dressée par W. Roukens, à la page 46 du recueil Limburgse dialectgrenzen, Amsterdam, 1947.

8) La graphie sch a la même valeur qu'en allemand et est donc identique à ch française, tandis que le groupe sj doit être lu s-j et n'a pas la même valeur qu'en néerlandais.

9) Sur la portée de ce terme, voir A. Boileau, Le problème du bilinguisme et la théorie des substrats, Bruxelles, 1947, pp. 37-38.

10) Nous avons noté deux phénomènes d'ordre phonétique dus à l'influence de la langue cultivée. Il ne s'agit encore que de tendances individuelles qui sont loin d'être généralisées :
1° la prononciation de f sourd au lieu de vn à Eupen, Kettenis et Hauset. (p.ex. felt ou feilt à côté de velt ou veilt :
2° la prononciation du g occlusif au lieu de g ou j, à Baelen et à Aubel.

Armand BOILEAU

Chargé de cours à l'Université de Liège
Secrétaire général de la Commission royale de Toponymie et Dialectologie.

Uit "Limburg vandaag" : Dialect.

Wat voor de een "plat" is, is voor de ander muziek.

De Maastrichtenaar zal de buitenlander doen schrikken als hij "boe" zegt, wanneer hij "waar ?" bedoelt. En dus zal hij ook nooit zijn schrikwekkend "boe" tegen een vreemde laten horen. Hij spreekt Nederlands uit beleefdheid en Maastrichts voor de gezelligheid. Het dialect is voor het kaarten en het kienen, als men onder elkaar is. Maar is het gezelschap algemener, dan gebruikt men een algemener Nederlands dat het onbereikbare ideaal van een algemeen beschaafd Nederlands vaak zeer dicht benadert.

Spreekt de Sittardenaar Toon Hermans soms geen beter Nederlands dan de Amsterdammer Wim Sonneveld Schin-op-Geul's ?

Het Limburgs dialect houdt de zang en de melodie in het Nederlands. En wie zijn eigen taal als een vreemde taal spreekt, zal dat beter doen dan wie haar spreekt als was het Rotterdams of Utrechts. We willen nu niet direct van discriminatie gewagen. We gunnen ieder zijn gegorgelde of gebrouwde medeklinkers. Maar waarom toch blijft de in het openbaar sprekende Limburger die innemend "zachte g" als een strop boven het hoofd hangen ?

Is "goed" niet beter dan "gggchchchoed" ?

En dan het dialect zelf...

Hebben we niet eens iemand van een boer die in de eenvoud zijns harten Vijlens sprak, horen zeggen : "Mijn hemel, wat spreekt die eenvoudige man mooi Grieks !"

Frans van Oldenburg Ermke

Heechter Beeldje
18 Rouwers 1963.

DE HOEVE VAN SNAUWENBERG (1).

We zijn in het jaar 1300. Jan van Voeren (2) woont op Voerenberg, op De Saele. Hij is heer van Voeren.
Op een frisse en toch zonnige lentemorgen, neemt hij zijn wandelstok en begeeft zich, de verkwikkende geuren van veld en bos gulzig inademend, naar zijn goed, 15 bunders, op de Snauwenberg. De hoeve van het goed ligt op enkele boogscheuten afstand. Snauwenberg is immers een noordoostelijke uitloper van de Voerenberg.
Bij de hoeve aangekomen, draait hij zich om, en laat zijn blik bewonderend over het landschap gaan. Aan de linkerzijde ziet hij neer op het hemels-schone dal van het Alte Broek, waar zijn vriend Jan van Brook verblijft. Vóór hem reikt het zicht tot over de Maas en tot aan de verre grenzen van het oude Herstal. Onmiddellijk aan de voet van Voerenberg ligt "zijn" dorp, het Voeren van de Graaf, rustig levend en slapend, in de groene bedding van de Voer. Aan de rechterzijde gaat zijn blik over de weelderige Haspengouwse landerijen, die reiken tot Mheer en Sint Geertruide. Aan Jan van Voeren ontbreken de dichterlijke woorden van Vergilius, om zijn ontroering uit te drukken.

En nu ! Nu zijn we in 1968, zeshonderd jaar later. Nog altijd is er : het heerlijk Altembroek, 's Gravenvoeren dat steeds opnieuw in zijn groene wieg herboren wordt, het verre zicht over het Maasland tot aan de reuze zwarte molhopen bij de koolputten, de vruchtbare gronden op de Snauwenbergse hoogvlakte. Jan van Voeren zou nog altijd even ontroerd zijn. De goede Floribert Dubois (3) schreef : "des hauteurs de Snauwenberg, la vue, se charme de beau panorama d'Altembroek, dans la vallée du ruisseau de Ste Brigitte descendant de Noorbeek", en Dr. Belonje gewaagt van de "glimlach van een engel" (Angelus ridet) (4)
De hoeve zelf ontsnapte echter niet aan "de tand des tijds". In de jaren 1700 (5) werd ze herbouwd. En zo is ze nu nog.
Ze is in vierkant aangelegd, volgens Haspengouws model. Het woonhuis,

ingebouwd in het kompleks van het hoevegebouw, omvat, naast een verblijf voor de boer, een ruim herenhuis. Dit staat sinds vele jaren ter beschikking ook van de boer. Eertijds echter kwamen de eigenaars hun vrije dagen hier doorbrengen (6). Snauwenberg werd : "une maison de campagne" (7). Dubois zegt : "une grosse ferme avec quartier maitre" (met speciale verblijfplaats voor de eigenaar). Op de kaart van Ferraris (1777) staat de hoeve aangeduid als "maison de plaisance"(8). Zoals de eigenaars van die tijd, zo doen nu nog de prominenten in Amerika : Eisenhouwer, Johnson. Ze brengen hun vacantiedagen door op hun "ranch".

Liefhebbers en kenners staan in bewondering voor de ingangspoort van de hoeve. Fl. Dubois schrijft : "l'entrée de la ferme, à grand cintre, ornée sur les bords de détails en relief, frappe le visiteur par sa majesté". Deze bijzonderheid staat natuurlijk in verband met het feit dat Snauwenberg als buitenverblijf gediend heeft.

De poort geeft toegang tot de binnenkoer van de hoeve. Deze is ruim en proper. De traditionele mestvaalt is verwijderd. Uitleg : de gebouwen van Snauwenberg zijn tegenwoordig ingericht voor landbouw en veeuitbating. En dit, op 70 ha. De uitbater wil echter de veeteelt uitschakelen, om zich hoofdzakelijk op landbouw toe te leggen. Hij is niet de enige onder de grote boeren om tegenwoordig zo te denken. De "Vergrünlandung" (vergroening) die de Voerstreek tot een satelite van het land van Herve omvormd heeft, had ook Snauwenberg voor de helft aangetast (9).

Reeds in 1913 waren 31 ha in grasland omgezet, met een bezetting van 70 hoornbeesten, 300 zwijnen en 34 brabantse paarden voor de opfok (10). De Vergrünlandung werd in Voeren grondig doorgevoerd vanaf de jaren die volgden op 14-18. Doch haar begin ligt veel hoger. Ze begon reeds 200 jaren terug. Twee gebeurtenissen uit de geschiedenis van Snauwenberg liggen hiermede in verband.

In 1706 kocht Ridder Jan-Bapt de Monix de hoeve van Snauwenberg, met 59 1/2 bunder grond (11). Maar in die hoeveelheid waren 3 1/2 bunder begrepen die reeds verkocht waren om aan de hoeve toe te laten haar schulden tegenover de kerk van 's Gravenvoeren te betalen. Waarom had de hoeve niet kunnen betalen ? Omdat ze niet aan Vergrünlandung mocht doen. De uitbatingen

die afhankelijk waren van de burgerlijke overheid, hier de Graaf van Dalhem, waren verplicht quasi uitsluitend aan graanteelt te doen. Er moest voor de voedselvoorziening gezorgd. Doch ruime productie van graan, gepaard aan het verbod van uitvoer, deed de prijzen dalen tot onder de kostprijs. De hoeve kon haar schulden niet betalen, terwijl de private en kleine hoeven, die wel aan ruime veeteelt deden er schitterend voorstonden. De mooie gebouwen te 's Gravenvoeren uit de jaren 1700 zijn er het bewijs van (12).
Een ander feit : in 1738 moest Michel Bekkers verschijnen vóór Cornelis Hijnen, schepen der Hoogbank van 's Gravenvoeren (13). Hij had de pacht niet betaald en werd veroordeeld om "uitgespannen" te worden. Begrijpelijk, want hij had slechts een veebezetting van 6 koeien op 59 1/2 bunder. Hij beschikte wel over 5 paarden. Ook zijn 27 schapen werden verkocht. Deze hield hij om de, alle drie jaar braak liggende gronden, af te grazen. De arme Michel Bekkers was slachtoffer van de anti-vergrünlandungsaktie.
Met deze gevallen - Demoix en Bekkers - staan we in het verleden van Snauwenberg.
In een oude akte (14) wordt het goed van Snauwenberg genoemd : "het groot adellijk Lheen van Snauwenberg".
Om dat woord te begrijpen, moeten we weten dat een zogenaamde eigenaar van Snauwenberg, slechts vruchtgebruiker van dit goed was. Hij kreeg het in "leen" van de Graaf van Dalhem, die er de naakte eigendom van had (15). Deze had daarom geen recht op pachtgeld, maar wel op een overdracht-taks, die hem moest betaald worden telkens een nieuwe zogenaamde eigenaar, door erfenis of aankoop, het Lheen overnam. Snauwenberg kreeg in de loop der tijden nog andere lasten te dragen; zo bv. een jaarlijkse bijdrage aan de kerk van 's-Gravenvoeren. In een dorp als 's-Gravenvoeren waren praktisch alle landbouwuitbatingen, van enige betekenis, zulke leengoederen. Ze waren niet alle afhankelijk van de Graaf van Voeren, zoals Snauwenberg, maar ook van andere instanties : kerk, Jezuïetenklooster van Maastricht, een bepaald komplex van families (bv. Walpot, Claessens, Delvaux en dg.).
In Voeren kende men : Het Laethof van St. Lambertus of Jezuïetenhof, het Leengoed van Mars en Berg, het groot leengoed Ben- of Bernstenraedt (Bern-Berneau) gelegen bij de Beek en in de nabijheid van St.Annakapel, Otte-

groeven, Huynenshof, Altembroek. Ieder van die uitbatingen had haar eigen beheer of comité, bestaande uit een meyer (mayor, voorzitter), schepenen (rechters) en een griffier (secretaris). Een Walpot bv. was griffier van Heergulpenslaethof en van St. Lambertuslaethof, een andere Walpot was griffier van Mars en Berg. De Walpotten hadden veel in handen (16).
Te dien tijde stonden de zaken heel anders dan nu. Dat was het "oud Regiem" (17). Niet zolang geleden werd dat regiem omgewenteld tengevolge van de franse omwenteling (begin in 1789). Het "nieuw regiem" vond geleidelijk ingang in vele landen van Europa.
Om de toestanden in Voeren te begrijpen moeten we nog letten op volgende bijzonderheden. 's-Gravenvoeren maakte deel uit van het op zich zelf staande Graafschap Daelhem. De gezagvoerder was de Graaf van Daelhem. Hij was de opvolger van de Graaf van Voeren, die enkele eeuwen vroeger meer veiligheid zocht op de rots van Daelhem, waar nu nog de puinen liggen van zijn kasteel. Samen met de heerlijkheden van Valkenburg en van de Abdij van Rolduc, vormde Daelhem een federatie die de naam droeg van Land van Overmaas. Zo noemde haar de machtige hertog van Brabant, die haar, alsmede het hertogdom Limburg, sinds zijn overwinning te Woeringen (op de Rhijn) 1288, meer en meer in zijn greep kreeg. Later kwam de hertog van Brabant zelf onder het gezag van de Spaanse koning, en daarna, van de Oostenrijkers. Daelhem, Limburg (N.O. van de huidige provincie Luik), Brabant behielden hun onafhankelijkheid in theorie, doch verloren geleidelijk in de praktijk veel van hun vrijheid.

Snauwenberg was dus een leengoed; maar een adellijk leengoed, omdat het naakte eigendom was van de adellijke heer Graaf van Daelhem.

Welke waren in de loop der tijden de eigenaars-vruchtgebruikers ?

De eerste-bekende, nl. rond het jaar 1300, is Jan van Voeren. Hij is van de oeroude familie der Van Voeren's, die over Voeren heersten en daarom ook de familienaam Van Voeren droegen. De geschiedenis spreekt van een Lambertus Van Voeren, vader van een andere Lambertus (in 1078), en van een Thiebaldus Van Voeren die in 1095 in de kerk der Abdij van St. Jacques te Luik begraven werd (cfr. Ernst I). Vermelden we terloops ook Ernold Van

Voeren, die in 1213 een belangrijk goed aan de Abdij van Godsdaal schonk. We kennen ook Daniël van Voeren die in 1242 goederen schonk aan de Dietse Orde van Oude Biezen te Rijkhoven. Deze stichtte de Commanderie van St. Pieters-Voeren.
Ofschoon de Graven van Voeren naar Daelhem verhuisden, bleef het dorp Voeren waar ze eerst woonden, de naam Voeren-van-de-Graaf of 's Graven-Voeren, nu 's-Gravenvoeren, dragen. Men had om de drie Voerens te onderscheiden, St.Lambertus-Voeren kunnen zeggen, zoals men St.-Martens en St. Pieters-Voeren gezegd heeft. Men deed het niet omdat dit Voeren, op een speciale manier, "van" de Graaf was. Kan. Ernst meent evenwel dat Voeren niet de bakermat is van de graven van Daelhem (28).

In 1314 volgt, aan het hoofd van Snauwenberg, Gillis Toreel, van Bern. Hij neemt Snauwenberg van Jan van Voeren over. Tussen Bern en Voeren liggen twee percelen, één van 3 1/3 en een ander van 7 bunders, die hem reeds toebehoren. Gillis behoort tot een der voornaamste families van het Graafschap Daelhem. Men gaf hem ook de bijnaam : d'outre l'aiwe. Het Waalse woord "aiwe" stamt af van het latijnse aqua (akwa) en betekent water. Wie gaf Gillis die naam ? Waren het de Brabanders, dan betekent hij : Gillis van over-maas. Waren het de Walen ten zuiden van Bern, dan betekent hij : Gillis van de overkant van het water, van de rivier die ten zuiden van Bern vloeit, van het Bernwater, Berwijn, Berwinne (te Berneua of Bernauw, kaart van Ferraris).

Renier Toreel, ook van Bern, zoon of kleinzoon van Gillis, erft de hoeve van Snauwenberg in 1405. Renier, een voornaam man, is tevens Hoofd (Oppermeyer) van de stad Maastricht. In de acte van overname van de hoeve komt voor de eerste maal in de geschiedenis de benaming Snauwenberg voor. Wie kent de oorsprong van dit woord ? Sneuwen (Snoeien) in Voerenerdialect ?
Na Renier is, in 1473, Marie Toreels eigenaarster van Snauwenberg. Zo bleef deze leenhoeve ongeveer tweehonderd jaar in handen van de Toreels.
Hun opvolgers waren onder meer : Willem van Ruyschenborchs in 1564, Baron de Cortenbach in 1638, de Princesse van Gonzaga in 1682 en Graaf van Arberg in 1688.

(Laten we hier vermelden dat te Noorbeek op de pastorie een register berust, gaande van 1630 tot 1657, waarin de "Houff van Snauwenbergh" geciteerd wordt).

De vernoemde Graaf van Arberg wordt in een document van 22 augustus 1706 : "een machtig heer" genoemd. In een ander document (18) vinden we zijn volledige titulatuur : "Nous Albert Joseph Comte d'Arberg de Wallangin, baron des villes et terres de Helmont, Comte de Peer, Maréchal Héréditaire du Duche du Pays de Limbourg, Grand Avoué de Fléron, Seigneur de la Rochette Marzinnes et autres lieux".

Op Graaf van Arberg volgt Ridder Jan-Bapt. de Monix. Hij koopt de hoeve van de Graaf van Arberg, op 22 aug. 1706 voor 7400 gulden.

In deze acte wordt Snauwenberg een Cijnshoeve genoemd. Zo schijnt Waelbers te zeggen in Heem 1/1964. Snauwenberg was geen cijnsgoed, maar een leenroerig goed, zoals reeds gezegd. Een cijnsgoed is een goed waarmee de eigenaar doet wat hij wilt. Hij is ten volle eigenaar. Niet alleen vruchtgebruiker zoals de eigenaar van een leengoed. Nochtans zijn de cijnsgoederen ook een regelmatige taks of cijns (een soort grondbelasting) aan zekere rechthebbenden, zoals een parochiekerk, abdij, gemeente, familie verschuldigd.

Buiten de leengoederen en de cijnsgoederen, waren er ook gewone grote of kleine eigendommen, die noch leen, noch cijnsgeld te betalen hadden. Maar ze ontsnapten toch niet aan administratiekosten bv. als een eigendomsrecht officieel moest bevestigd worden (N.B. In het Waals dialekt wordt een prachthoeve "ine cinse" genoemd, en de pachter "cinsi". Van daar de familienaam "Sensie").

Dat Snauwenberg werkelijk een leenroerig goed was, is in bedoelde acte van verkoop nogmaals bevestigd, met de woorden : "la dite maison et bien, mouvant (d.w.z. ressortissant, afhankelijk) en noble grand et plein fief de la cenze, du Comte de Daelhem espagnol".

Dit laatste woord vraagt meer uitleg. De koning van Spanje die toen de scepter zwaaide over de gebieden die we nu België en Holland noemen, kreeg het aan de stok met de Hollanders. Om aan de langdurige oorlog een einde te maken, zag hij zich verplicht belangrijke toegevingen te doen. Hij

stond de Hollanders in 1661 een gedeelte van het Graafschap Daelhem af. Doch 's-Gravenvoeren, Mheer en Noorbeek en andere gemeenten bleven bij Spanje. Zo ontstond de naam :"Spaans graafschap Daelhem. Pastoor Daffnay gebruikt die naam nog in 1720 en volgende jaren (19) dus tijdens de Oostenrijkse overheersing.
In vermelde akte van 22 augustus 1706, vinden we nog een ander eigenaardigheid. J.B. de Monix koopt de hoeve met 59 1/2 bunders. Maar er ontbreken 3 1/2 bunder, die reeds vroeger aan een voerenaar Aert Rutten verkocht waren. Maar Aert Rutten zal ze aan de Monix moeten terug verkopen zohaast deze het zal verlangen. Hoe zat die zaak ineen ?

Welnu, die 3 1/2 bunder werden van Snauwenberg afgenomen en verkocht om de kerk van Voeren te vergoeden voor de schulden die de hoeve aan haar had. Doch het goed van Snauwenberg moest in princiep ongeschonden blijven. In 1688 had de Voerenaar Walpot het domein opgemeten en 59 1/2 bunder groot gevonden. Daarom werd in de verkoopakte van de Monix 59 1/2 bunder geschreven, met de voorwaarde dat de Monix de ontbrekende 3 1/2 bunder mocht of moest terug nemen. Eerst moest Aert Rutten schadeloos gesteld. Dit deed de vroegere eigenaar Graaf Arberg op 30 juni 1750. De akte werd verleden in tegenwoordigheid van Cornelis Heynen-Walpot. De baron betaalde 300 écus (kroondalers of patacons) = 1200 gulden. De patacon (Spaanse munt) gold in Voeren 4 gulden. (Zie hierover Daffnay).

Conrad de Monix wordt in 1753 de opvolger van Jan Baptist de Monix. Van hem hebben we een afrekening met zijn pachter Cornelis Brouwers, in 1755. We vinden ze in Heem 1/1964. Zij bezorgt ons interessante cijfers, bv. : de prijs van de veepacht : 250 gulden of ongeveer 3,5 % van 7400 gulden, aankoopprijs door J.B. de Monix in 1706 betaald;

de prijs van 1 pond boter, zijnde 7 stuivers, en die van een pond brood, zijnde 1 stuiver. In dezelfde verhouding zou nu 1 kg. brood ongeveer 90 : 7 = 13 fr kosten ;

de prijs van 1 kar steenkolen : 144 stuiver, overeenkomend met 20 pond of 10 kg. boter. In dezelfde verhouding zou nu deze kar kolen ± 900 fr. kosten.

In 1762 is Jan, Pieter, Ferdinand de Monix, eigenaar van Snauwenberg. Als

pachtgeld vraagt hij aan Jean Jenon de Trois-fontaines 265 gulden.
In 1778 volgt Jan-Bapt Jakobus de Monix.
In 1796 vinden we, volgens het gemeenteregister van 's Gravenvoeren : Jan-Bapt Laurens Hubertus de Monix. Zijn dochtertje Françoise, Jeanne, Theodore, stierf op tweejarige leeftijd. Hij zelf overleed in 1798, slechts 38 jaar oud, en was gehuwd met Helena Antonia van Aken, 40 jaar oud.
Hier eindigt het tijdperk van de Monix-familie op Snauwenberg. Zij voerde het bewind gedurende 93 jaar. De Monix-en waren echte Voerenaars. Ze leefden en stierven in het herenhuis van de hoeve van Snauwenberg.

Nu beginnen we een heel nieuwe tijd. Frankrijk verovert onze gewesten. Nieuwe maatschappelijke structuren worden ingevoerd. Het "oud-regiem" heeft afgedaan.
Snauwenberg krijgt een nieuwe eigenaar. Een eigenaar in de moderne betekenis van het woord. Wie is hij ?
We menen te mogen antwoorden : notaris Roosen. Hij ondertekent zijn akten, als volgt : "Henry Roosen, notaire public à la résidence d'Eysden, canton de Maastricht-nord, departement de la Meuse-inférieure (20).
Hier rijst nu de vraag : hoe ging het goed Snauwenberg uit de handen van de familie Demonix, en hoe kwam het in de handen van not. Roosen ? Werd het door de Franse bezetting onteigend en publiek verkocht ?
Op 10 febr. 1817 verkoopt notaris Roosen Snauwenberg aan Jhr. Willem Jacob Hesselt van Dinter, acte werd verleden bij notaris Weustenraad te Bilzen.
Snauwenberg was dus wel Roosen's persoonlijk bezit. Hij verkoopt niet "als notaris, maar "bij" een notaris (21).
W.J. Hesselt van Dinter werd geboren te 's Hertogenbos op 9 juni 1754.
Zijn echtgenote A.S.M. van Slijpe overleed vroegtijdig, en liet hem 5 kinderen na. Hij werd majoor in het leger van de Staten-generaal der Verenigde Nederlanden. Hij nam ontslag en werd burgemeester (maire) van Mesch, onder het Frans regiem. Te dien tijde was hij goed bevriend met de familie De Schiervel op Altembroek. De gemeenteregisters van 's-Gravenvoeren laten hem inderdaad tot twee maal in de loop van 1810, als getuige optreden bij de huwelijksplechtigheden van twee dochters van de heer P. L.J. de Schiervel

(22). Hij wordt er vermeld als burgemeester van Mesch. Het is wellicht bij gelegenheid van zijn bezoeken op Altembroek, dat hij aandacht kreeg voor Snauwenberg dat hij enkele jaren later zou kopen. Na de val van Napoleon (1815) vervoegt W.J. Hesselt weerom het leger, wordt tot luitenant-kolonel gepromoveerd en krijgt als bevoegdheid het militie-commissariaat te Maastricht. In 1816 wordt hij benoemd door de koning der Nederlanden tot lid van de Ridderschap van Limburg-Nederland. Men kan met Dr. Belonje vermoeden dat deze hoge onderscheiding W.J. er toe bracht zich met grondbezit (Snauwenberg) te qualificeren. In die tijd kon men moeilijk een groot man zijn zonder ruime grondeigendom.

Jhr. Hesselt van Dinder overleed korte tijd daarna. Hij stierf te Maastricht in 1819.

Het is waarschijnlijk dat bij deze gelegenheid Baron De Loë Shauwenberg aankocht. De Loë bewoonde het kasteel van Mheer (23). De familie De Loë de Wisse bleef eigenaarster van Snauwenberg tot na de oorlog 14-18.
Na 14-18 heeft de Belgische regering beslag gelegd op het domein Snauwenberg. Het duurde heel wat eer het sequester geheven werd. De eigendom ging (1936) over op Notaris Roebroek, later op zijn twee zonen : Maurice Th. te Valkenburg en Paul, Neuhuysstraat, 20 te Amsterdam. Pachter Castermans is momentaan eigenaar van hoeve plus 7 ha.

De eigendom is van 69 ha in 1913 gereduceerd tot 53 ha (24). De uitbater van de hoeve beschikt daarenboven over van particulieren gehuurde percelen, zodat de uitbating toch ongeveer 70 ha. omvat.

Kasteel Mheer had nog bezittingen op Belgisch gebied, doch per 8 sept.1958 werden deze door Baron Walter de Loë (woonachtig te Brussel ?) overgenomen.

Wil je nu, gelijk Jan van Voeren, een bezoek aan het eertijds "Groot adellijk Lheen van Snauwenberg" brengen, neem dan ook uw wandelstok ter hand. Je zal een halfuur lang moeten klimmen. De hoeve ligt op 168 m boven de zeespiegel; het dorp 's Gravenvoeren, in het dal van de Voer, op slechts 90 m.
Je vertrekt aan "Le Cornet" op de pley (dorpsplein) (25), steekt de Voer over aan het Jesuitenhof, gaat de afspanning De Zwaan voorbij, en slaat dan

rechts de koetsweg in. Weesu wel bewust dat je hier de weg bewandelt die, pas 150 jaar geleden, nog door de postkoets Luik-Aken gevolgd werd. Deze koets vervoerde ook reizigers. Voor de reizigers was er een halte bij "Le Cornet" (26) en voor de verwisseling van paarden, bij "de Zwaan". Zulke postwagens rijden nu nog in het Zwitsers hooggebergte, maar met mazout-paardekracht.
In de diepte van de koetsweg heerst een geheimzinnige sfeer. Ze grijpt u onmiddellijk aan. "C'est le plus adorable des chemins creux que je connaisse" schrijft grootsprakig Mathilde Humblet (27). De koetsweg werd voorzeker reeds door Karel de Grote gevolgd wanneer hij zich naar zijn stad, Aken, begaf. Maar sinds die tijd, sinds elf maal honderd jaar, hebben de wateren des hemels, die bij stortregens in bergstroomformatie afgevloeid komen, onze koetsweg voortdurend verder uitgehold.
De weg is tot Snauwenberg bruikbaar voor de auto. Het is geen autostrade. Hij is bezaaid met scherpe silex-stenen, en hobbelig in alle richtingen. Uw auto zal sterke banden moeten hebben, en voorzien zijn van flinke draagveren.
Naargelang je de hoogvlakte nadert, zal je merken dat sinds Jan van Voeren, het natuurschoon ongeschonden bleef. Draai U om, en geniet !

Eertijds was er op de hoogte, precies op de plaats waar het goed van Snauwenberg begint, een zeer oud en verweerd kruisje in zandsteen. Dr. veearts Nijssen noemt het een "moordkruis", nl. een kruis gesteld waar iemand vermoord werd. Dit kruisje is nu verdwenen. Het werd in veiligheid gebracht aan de voet van het missiekruis tegen de wand van de dorpskerk. Daar staat ook het andere zandstenen kruisje. Er zijn inderdaad maar twee zulke oude kruisen in Voeren. De andere zijn in arduinsteen.

De plaats waar bedoeld kruisje stond heet de Galgenberg. Hier stond een galg en werden de daartoe veroordeelden opgehangen. Dit gebeurde nog in de jaren 1700. Pastoor Daffnay vertelt dat hier een hoeveknecht van Snauwenberg opgehangen werd. Een onbekende heeft hem ter plaatse begraven. Opgravingen zouden misschien zijn geraamte, en dat van anderen, te voorschijn halen. We wijden een kort memento aan de sukkelaars die te dien tijde, in kortverhoor, voor een simpel "dieverij" ter dood veroordeeld werden. En de

rechters waren de schepenen, maar betrekkelijk eenvoudige mensen van het dorp.

De hoeve van Snauwenberg ligt 1 km verder. We merken onmiddellijk aan onze linkerzijde (noorden van de weg) de grenspaal nr. 24, daar geplaatst in 1843. De hoeve ligt inderdaad precies aan de grens tussen Nederland en België. De hoeve zelf ligt aan onze rechterzijde (zuidkant van de weg) en dus op Belgisch (en Voerens) gebied. Op Nederlands gebied ligt evenwel een loods, die hoofdzakelijk als bergplaats voor landbouwwerktuigen dient. De oude erfhoeve kende deze staatsgrens niet. Ze ontstond pas in 1839 toen Nederlands-Limburg van België gescheiden werd. Daardoor kwam een gedeelte van het uitbatingsgebied van de hoeve van Snauwenberg op Nederlands gebied te liggen. In 1913 was dit het geval voor 31 van de 69 ha. Momenteel is dit het geval voor 19ha80 van de 53.

Voor de hoeve zien we de overblijfsels van een waterput. Deze werd geboord in 1900, want Snauwenberg beschikte slechts over regenwater. Dit volstond niet in droge jaren, en ook de hygiëne was er niet bij gebaat. In 1911 werden drie paarden gedurende twee maand uitsluitelijk tewerkgesteld om dagelijks vijf tonnen water uit het waterrijke Altenbroek naar boven te halen. Het boren van de put was inderdaad fallikant uitgevallen. Men boorde tot 80 m. diepte. Helaas, tevergeefs. De boring verschafte evenwel interessante geologische gegevens. De heer Paumen, te dien tijde rentmeester van het kasteel te Mheer, bezorgde ze mij. Onder de quaternaire leem liggen onmiddellijk volgende secondaire lagen : 17 m. verbrijzelde silexstenen, 30 m. wit krijt, 20 m krijt en zand, 13 m. verschillend gekleurde krijtsoorten.

Gaan we nu langs de poort het hoevegebouw binnen dan zullen wij er door de familie Castermans vriendelijk ontvangen worden. Deze familie betrekt ook het herenhuis, dat zij modern ingericht heeft. Men zal er ons o.m. op het verdiep de plaats tonen waar, in "de beloken tijd" nl. tijdens de Franse vervolging, een ondergedoken priester mis kwam lezen.
"C'est, vertelt Philibert Dubois, un mur percé en hémisphere, ayant un diamètre servant d'autel, et le tout se fermant comme une armoire".
Deze schikking is tot hedentoe, over 170 jaar, eerbiedig bewaard.

Wil u nu langs een andere weg terug, neem dan het voetpad dat u, door het bos, onmiddellijk naar Altembroek brengt. Gun u de tijd om de schoonheid van dit oord in u op te nemen (zie Heem). Daarna volgt ge een prachtige baan die u naar Voeren terugbrengt.

Justinus Ansay

- - - - - - - -

Snauwenberg - Aantekeningen.

1. In de nummers 4 en 5 (1959) en 1 (1964) van Heem verschenen bijdragen over Snauwenberg. We verwerken ze in dit artikel met andere historische, folkloristische en toeristische gegevens om een volledig beeld van de Hoeve van Snauwenberg uit te werken. Zo beantwoorden we de wens van Dr. J. Belonje, uitgedrukt in zijn artikel Heem 4-5 (1959).

2. We vinden de lijst der eigenaars van de leenhoeve van Snauwenberg, vanaf Jan van Voeren tot de de Monix'en, bij Amedée De Rijkel in Le Bulletin d'Art et d'Histoire, tome XVII, Luik 1908?

3. "Notices historiques sur Fouron-le-Comte", - conférence faite à la Société d'Histoire et d'Archéologie de Visé, en 1959, par Floribert Dubois.
Floribert Dubois werd geboren te Froidthier op 9 oktober 1872 en stierf er op 10 mei 1966, als pastoor emeritus van Lixhe bij Visé. Hij was bijna 94 jaar oud, doch werd helaas blind.

4. Heem, 4-5 (1959).

5. Mondelinge traditie.

6. Henri Del Vaux, Dictionnaire géographique de la Province de Liège. Eerste editie 1835. Tweede editie 1842.

7. De hoeve van Snauwenberg heet in de Memorie van Successie van Jhr. Hesselt (1819) "une maison de campagne". Zie Belonje - Heem, 4-5 (1959) en Rijksarchief Maastricht.

8. Is, volgens Belonje, te lezen op de kaart van Ferraris (1777), Kon. Bibl. te Brussel. - Op de afdruk in Heem (4-5, 1959) is de hoeve van Snauwenberg en de vermelding maison de campagne, moeilijk te zien.

9. Zie : Evolutie van het agrarisch landschap in de landen van Overmaas, door Marcel Walpot (Heem, 4-5, 1959) alsmede : een werk over agrarische toestanden in de streek van Herve, door J. Ruwet, hoogleraar en hoofd-bibliothecaris aan de Universiteit te Leuven.

10. Zie ons werk : "Monografie van de hoeve van Snauwenberg". 1913.

11. Heem. 1 - (1964). De documenten die Waelbers hier aanhaalt zijn te vinden bij Amedée De Rijkel (hoger vermeld).

12. Bewonderenswaardige gevels van de jaren 1700 zijn o.m.
    1) rond de kapel van O.L.V. : de oud-afspanning De Zwaan, de boerderij Broers, de oud-woning Cerfontaine
    2) op de Pley : de oud-boerderij Stenebruggen
    3) in de kerkstraat : het oud-huis Cabolet en de, helaas afgebroken, mooie gevel van het oud-huis W. Geelen
    4) in het onderdorp : de oud-woning en boerderij Theofiel Smeets; de oud-boerderij Frijns, tegenover de oude boerderij Vanhaeren; en de oud-boerderij Laruelle tegenover het klooster.

13. Heem 1 - (1964), blz. 11.

14. Ons persoonlijk archief, T. 3.

15. "La dite maison et biens (ferme de Snauwenberg), mouvant (ressortissant) en noble grand et plein fief de la cense (du droit de cense) féodale du comte de Daelhem espagnol". Heem 1 - 1964, blz. 13.

16. Zie betreffende deze leengoederen : Am. De Rijkel (reeds vermeld). Ook ons persoonlijk archief, III, 25; III, 40; T.2 ...

17. In Histoire de l'Abbaye cistercienne de Val-Dieu, geeft A. Vande Kerkhove, op blz. 327, een korte en klare uitleg over de landeigendommen onder het oude regiem.

18. T. 3. - persoonlijk archief.

19. Dagboek van Daffnay, pastoor van 's Gravenvoeren.

20. Persoonlijk archief : III,1, III,2, III,3.

21. Zie Heem 4-5 (1959), artikel van Dr. Belonje. Ook wat volgt komt uit dit artikel, waar tevens de bronnen aangegeven zijn. Wat echter de verhouding van Jhr. Hesselt met de familie de Schiervel, Altembroek, betreft vonden we in de gemeenteregisters van 's Gravenvoeren.

22. Deze huwelijken zijn :
    1) Françoise, Lambertine Deschiervel met Ant., Jos Dandrimont, op 17 januari 1810.
    2) M. Alexandrine, Jos. Ant. Deschiervel met Delenaerts. Zie Heem 1 en 2-3/1968 - ons artikel over Altembroek.

23. Eertijds was Baron de Loë, kasteel Mheer, hoofd van de heerlijkheid Sint-Maartens-Voeren. Deze gemeente behoorde niet bij de heerlijkheid : Eijsden - Oost - 's Gravenvoeren, wier hoofd, in de laatste tijden van het Oude Regiem, was : Van Hoensbroek en na hem Graaf de Geloes, beiden wonende op het kastaal Oost-Eijsden. In ons persoonlijk archief W.G. 4 vinden we een "Extractum ex Registro Institutionum Archidiaconatus Hasbaniae" waarin spraak is van een baron de Loë : "Franciscus, Antonius, Josephus Baro de Loë de Wisse, perillustris Ecclesiae Cathedralis Leodiensis Canonicus, ... datum Leodii A.D. 1791". In die tijd was de heerlijkheid Eijsden - Oost- 's Gravenvoeren afhankelijk , doch louter voor godsdienstige aangelegenheden, van het diocees Luik, doch in burgerlijk opzicht nooit afhankelijk van het Prinsbisdom Luik.

24. Officieel gegeven.

25. Pley is niet synoniem van plein. Plein had in dialekt "pleng" moeten worden. Pley was de naam van de openluchtplaats waar gerechtszaken, pleidooien, veroordelingen, terechtstellingen plaats hadden. Daffnay vertelt over een man die op de pley gegeseld werd.

26. In de muur van een hoekhuis op de pley werd een arduinsteen ingemetst met het oude originele opschrift Le Cornet.

27. Dochter van de Voerenaar, te Luik wonende, Mathieuke Humblet. Toeringclub artikel.

28. Ernst deelt onze zienswijze niet betreffende de oorsprong van de naam 's-Gravenvoeren (Histoire du Duché de Limbourg I blz. 329).
Wij volgen echter het advies van l'abbé de Longuerue en van de heer La Matdinière (in 1726). Beiden worden geciteerd in een nota van Lavaleye, in het werk van Ernst (I blz. 48).
Ernst en Lavaleye verkiezen een of ander van de twee volgende opinies :
1) In 's Gravenvoeren heeft eens een plaatselijke heer zich de titel "Comes" of graaf, aangeëigend. Het was de reeds genoemde Thiebald Van Voeren, overleden in 1095. Hij liet zich Comes de Foron noemen. Het is om die reden dat bedoeld Voeren de naam kreeg van "des Graven" Voeren. "Het gebeurde inderdaad nogal eens dat een plaatselijke heer zich de naam Graaf aaneigende", schrijft Ernst I, blz. 329, als enig bewijs.
2) Op 19 mei 1124 schonk de Graaf van Luxemburg, Conrard, het tienderecht van de kerk van Voeren aan het Munster (klooster van Benediktijnen) van Luxemburg (stad). Welnu, het is omdat bedoeld Voeren onder de scepter van de Graaf van Luxemburg lag, dat het "des Graven Voeren" genoemd werd. Maar lag het volledig onder zijn scepter omdat hij over het tienderecht beschikte ?
- Ondanks het groot gezag op geschiedkundig gebied van Ernst en zijn commentator Lavaleye, mogen we toch volgende aanmerkingen maken :
1. Indien het waar is dat in een geval van geschiedkundige twijfel, de eenvoudigste oplossing ook de waarschijnlijkste is, dan pleit deze regel voor onze opinie.
2. Lavaleye verwijt aan de Longuerue en La Martinière geen bewijzen aan te brengen. Er zijn evenmin bewijzen voor de opinies waar Ernst en Lavaleye de voorkeur aan geven.
3. Zou de Graaf van Dalhem geduld hebben dat Voeren de kwalificatie van Des Graven behield indien deze slechts ontstaan was uit de ijdelheid van een klein plaatselijk heerschap, en indien die kwalificatie niet goed gevestigd geweest was ter wille van de aanwezigheid van echte graven, overigens zijn voorgangers, in Voeren ?
4. Waren de voorgangers van de Graaf van Dalhem werkelijk graven van Voeren ? Voor een bevestigend antwoord pleit niet alleen het feit van de goed gevestigde benaming : 's-Gravenvoeren, maar ook het feit dat de familie "Van Voeren", zoals reeds aangetoond, nog in haar nakomelingen, zo'n aanzien genoot, en onder haar, in vroeger tijden een man telde, Thiebaldus van Voeren, die, ondanks de grote zeldzaamheid der geschreven documenten in die tijden, reeds Comes

Furonis genoemd werd. Waarom mag men juist Thiebaldus niet geloven ?

5. In de tijd van Conrard van Luxemburg (1124) waren bijna alle dorpen afhankelijk van een graaf of hertog, waarom moet dan juist Voeren "des Graven" genoemd worden terwille van zijn afhankelijkheid (ten minste wat zijn kerk betreft) van de zo ver op afstand levende graaf van Luxemburg ?
6. Indien het nodig was het tegenwoordige 's-Gravenvoeren van de twee andere Voerens te onderscheiden, had men heel natuurlijk, gelijk voor dezen, beroep gedaan op de patroonheilige van de kerk : Sint Lambertus; en men zou gezegd hebben : St. Lambertus-Voeren. Dit was niet nodig, wijl Voeren reeds zijn goed gevestigde naam "Des Graven" had, ten gevolge van het verblijf op zijn gebied van de Graaf van Voeren en omstreek (daarna graafschap Dalhem geworden).
7. De eerste graaf van Dalhem die door de geschiedenis vermeld wordt, nl. Willem, leefde in 1008 (Ernst V, blz. 212), terwijl er reeds in 1078 een heer Van Voeren, de Voeren vermeld wordt, en in 1095 een heer Van Voeren, die graaf van Voeren betiteld wordt. Is het dan niet natuurlijk de voorgangers der graven van Dalhem te Voeren te plaatsen ?
8. Blijkt het zo onwaarschijnlijk dat een belangrijke plaats als 's Gravenvoeren, de woonplaats van een graaf zou geweest zijn ? Voeren dateert van in de tijd der Romeinen (villa Steenbos), beschikt over een koninklijk buitenverblijf (waar in 878 Lodewijk koning van Frankrijk Lodewijk II koning van Duitsland ontmoet), heeft Op de Saele een huisvesting voor de familie "Van Voeren" en de plaatselijke heren.

Besluit. Volstrekte zekerheid zal men betreffende de oorsprong van de naam 's-Gravenvoeren wellicht nooit hebben. Onze opinie mag echter niet afgewezen bij gebrek aan geschreven documenten. In de geschiedenis tellen ook andere documenten en bewijzen mee, o.m. de psychologische. Het is precies ter wille van deze laatste dat onze opinie ons als de waarschijnlijkste voorkomt.

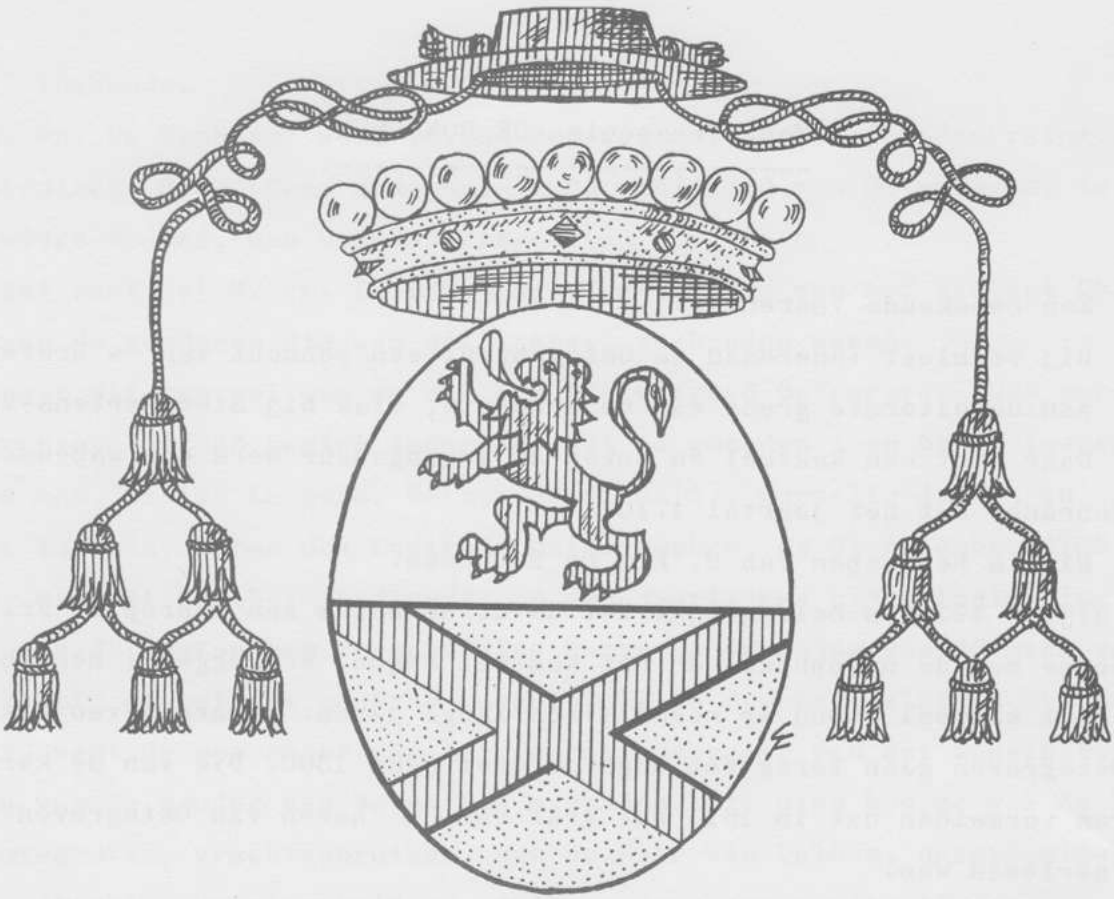

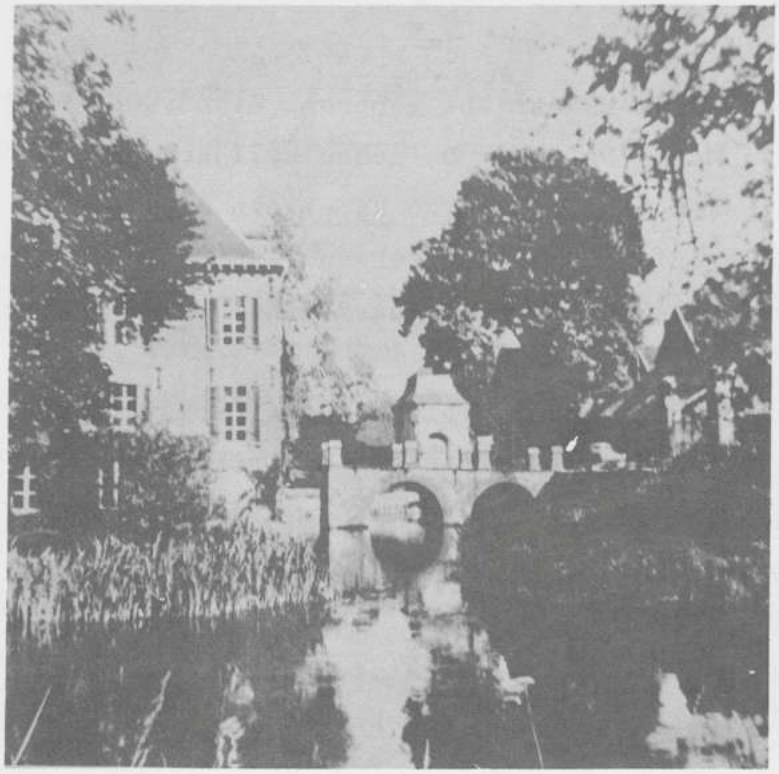

Wapenschild de Bonhomme
Doorsneden :
I. in zilver een rode leeuw
II. in goud een rood St.-Andrieskruis

Kasteel Oetegroven te 's-Gravenvoeren.

Henri François DE BONHOMME

Een onbekende Voerenaar.

Hij verbleef inderdaad te Oetegroven, een gehucht van 's Gravenvoeren, aan de uiterste grens van de gemeente, vlak bij Sint-Martens-Voeren.

Daar ligt een kasteel en boven de ingangsdeur werd een wapenschild aangebracht met het jaartal 1710.

Dit is het wapen van H. Fr. De Bonhomme.

Het cijfer 1710 is belangrijk. Het duidt de datum aan waarop H. Fr. De Bonhomme met de heropbouw van het kasteel begon. We zeggen : heropbouw, want het kasteel stond er reeds sinds lange jaren. De archieven betreffende Oetegroven gaan terug tot ongeveer het jaar 1500. Die van de kerk van Voeren vermelden dat in 1613 het graf van de "heren van Oetegroven" zeer verwaarloosd was.

Meteen bouwde H. Fr. De Bonhomme een kapel in de nabijheid van het kasteel. In 1730 werd de hoeve, die langs de openbare weg ligt, gebouwd of herbouwd.

Wie was die H. Fr. De Bonhomme ?

Hij werd op 24 augustus 1656 te Wijk-Maastricht geboren. Zijn vader heette ook Henri (1). Zijn moeder was Maria De Glen. De gebruikelijke naam van de zoon was François. Om die reden liet hij in de kapel een mooi houten beeld van Sint-Franciscus aan de epistelkant aanbrengen. Aan de evangeliekant liet hij een gelijkaardig beeld van O.L. Vrouw zetten. Beide beelden staan er nu nog.

François zal priester worden. Om die reden mocht hij naar Parijs om er les te volgen aan de bekende hogeschool La Sorbonne. Hij verwierf er in 1673 de dokterstitel in de Godgeleerdheid.

In 1673 werd H. François opgenomen in het Kapittel der Kanunniken van Sint-Servaeskerk te Maastricht. Na 22 jaar werd hij als Deken van dit Kapittel aangesteld. Wellicht was het bij deze laatste gelegenheid dat Rome hem de titel van Pronotarius Apostolicus (de hoogste der Monseigneurs-

titels) toekende.

H. Fr. De Bonhomme werd tevens vereerd met de titel Conservator van de Teutonische Orde. Deze orde had in de nabijheid van Oetegroven, te St.-Pieters-Voeren, een Commanderie.
Het staat vast dat H. Fr. De Bonhomme eigenaar was van het kasteel Oetegroven en de goederen die aan dit kasteel verbonden waren.
Doch naast dit kasteel was er ook een Laeterfgoed Oetegroven. Ons persoonlijk archief III, 15 begint inderdaad met de woorden : op heden compareerde voor ons, Willem Leenens, Wernier Rutten (6), Cornelis Jacobs en Lambert Walpots, laten des Laethofs Oettegroeben, op 31 november 1703 enz.
De heer van het Laethof had recht op een jaarlijkse cijns (belasting of rente) die de laeten hem verschuldigd waren. Anderzijds was de Heer van het Laethof, om het met moderne woorden uit te drukken, slechts vruchtgebruiker, want de opperheer van het gewest, de graaf van het Graafschap Dalhem, was de houder van de naakte eigendom. Uit dien hoofde was de heer van Oetegroven, vruchtgebruiker, aan de Heer van Dalhem, naakte eigenaar, een overdracht-taks verschuldigd, telkens door overerving of verkoop de persoon van de Heer van Oetegroven veranderde.

In 1650 was de Heer, vruchtgebruiker, voor Oetegroven iemand van de familie Van Instenraedt, en daarna iemand van de familie De Loë van Mheer. Het is niettemin waarschijnlijk dat na De Loë, de Bounam of De Bonhomme heer van Oetegroven werd.

H. François De Bonhomme verbleef veel te Oetegroven. Daarom bouwde hij een kapel, waar hij mis las. Ook ontsliep hij er, op 16 Oogst 1742 in de gezegende ouderdom van 86 jaar (2).

Hij werd te Maastricht in Sint-Servaeskerk begraven waar een zwart marmeren grafsteen nog aan hem herinnert (3). In één van de vensters werd zijn wapenschild in kleurglas aangebracht (4).

Van H. Fr. De Bonhomme wordt ook aangehaald dat hij de schenker is van een Christus-ten-grave, overdekt met een gebeeldhouwd baldakijn, dat in de heropgerichte kapel van het H. Graf te Neerkanne (Belg. Limb.) geplaatst werd (5).

In 1753 werden de goederen van H. François publiek verkocht. Wie kocht

ze ? Het staat vast dat na de verbeurdverklaring van het domein Oetegroven door de Franse Republiek in 1794, de familie De Bonhomme weer in het bezit van het domein kwam. De efemerides van pastoor Kallen leren inderdaad dat in 1889 Juffrouw Julie De Bonhomme op het kasteel te Oetegroven overleed. Ze was de laatste van de familie De Bonhomme, die het domein Oetegroven in het bezit had.

De familie De Bonhomme of De Bounam.

Men schreef onverschillig Bonhomme of Bounam. Dit laatste komt ons voor als gevolg van verkeerde uitspraak. Of zou Bonhomme een veredelde vorm van Bounam zijn ?

1. We kennen reeds Mgr H. François De Bonhomme
   - De heer Goole deed ons volgende bijzonderheden aan de hand :
   Jean de Bounam overleed 6.6.1667 te Luik (Lefort, R.A. Luik, Epitaphes ville).
   Leopold-Joseph De Bonhomme leefde van 1684-1737. Zijn zoon, met zelfde naam, verkreeg op 2.4. 1789 van keizer Jozef II de titel van Baron van het H. Keizerrijk.
   Willem en Jan Max Bonhomme of Bounam, kleinzonen van Jan de Bounam, ridder, verkregen van keizer Leopold de titel van Ridder van het H. Keizerrijk.
   Baron Bounam de Rijckholt, Heer van Oetegroven (zie ook Dr Lens, Armarial) was de zoon van voorgaande Jan Max.
   In 1692 was een heer Bonhomme burgemeester van Luik. En in 1698 was een heer Bounam schepen van de zelfde stad.

2. Volgens het gemeentelijk register 1607 - 1796 werden te 's Gravenvoeren geboren in 1733, 36, 37, 38, 40, 42 uit Gillis François De Gathoye en Anne, Jeanne Marguerite De Bonhomme :
   3 jongens en 3 meisjes De Gathoye.
   De familie G.F. De Gathoye - De Bonhomme woonde dus te 's Gravenvoeren.

3. Volgens parochiaal register werd te 's Gravenvoeren geboren op 21.3.1811 Eugène, Louis, Joseph De Bonhomme,
   uit André, Alex, Joseph Leonard De Bonhomme en Louise De Libert.

4. In de gemeentelijke en parochiale registers vinden we geen enkel huwelijk noch overlijden in de familie De Bounam of De Bonhomme uitgenomen het overlijden van Henri François in 1742 en het overlijden van Mejuffer Julie in 1889.

Nota : Alles wijst erop dat Oetegroven sinds zeer lang in handen was van de familie De Bonhomme, maar dat haar leden er niet bestendig verbleven. Zij was inderdaad een Luikse familie, zoals blijkt uit volgende tekst (Lefort RA Luik- ons door de heer Goole bezorgd) :
"La famille Bounam ou Bonhomme doit sa prospérité à l'industrie de la verrerie, qu'elle monopolisa presque, au 17° siècle, non seulement à Liège, mais à Bruxelles, à Bois-le-Duc, à Verdun, à Namur. Par diplôme donné à Vienne le 28.12.1691, Guillaume et Jean-Max Bonhomme ou Bounam, petit-fils de Jean de Bounam, écuyer, obtinrent de l'empereur Leopold le titre de chevalier du Saint-Empire, avec le droit de timbrer leurs armes de deux casques (Cons. privé. Diplômes impériaux, t. II, p. 45).

P.S. Bij deze levensbeschrijving van H. Fr. De Bonhomme, zouden verdere gegevens over het Domein Oetegroven van pas komen. We hebben ze verzameld in een onuitgegeven brochure.

Justinus Ansay.

Aantekeningen.

(1) Volgens Fl. Dubois in Notices Fouron-le-Comte,
Vader voornaam schijnt echter volgens een onderschrift te Neerkanne Leonardus te zijn (zie nota 5)

(2) Zijn overlijden staat aangetekend in het Gemeentelijk repertorium der geboorten, huwelijken en overlijdens van 1607 tot 1796.

(3) De heer François Goole (De schiervellaan, 5 te Hasselt) bezorgde desbetreffend volgende inlichting :
Sint Servaeskerk te Maastricht. Op een grafmonument een ovaal schild met wapen de Bounam, onder een kroon van negen paarlen, alles onder een hoed met tweemaal zes kwasten.

Opschrift : Hic jacet Reverind, Adm. nobilis ac amplissimus dominus D Henr. Franc de Bounam alias Bonhomme liberae et imper. hujus ecclesiae per 69 annos canon et 47 decan's expectans donec veniat immutatie sua Job, c 14, v 14 Obüt 16 - R.I.P. - dag 1742.

Vertaling : Hier rust de zeer eerbiedwaardige edele en hoogverheven heer D. Hendrikus Franciscus de Bounam ook geheten Bonhomme, die in deze vrije en keizerlijke kerk gedurende 69 jaar kanunnik en 47 jaar deken was, hier wachtend, volgens de woorden van Job, kap. 14, vers 14 op zijn omvorming. (lichamelijke verrijzenis). Hij stierf op 16 augustus 1742 - Hij ruste in vrede.

(4) Zie Fl. Dubois.

(5) Op de communiebank van deze kapel : het hoger beschreven wapen de Bounam en het onderschrift :

Domino Leonardo Bonhom'e
Dominae Odae de Glen
anno 1717

We mogen het vertalen : Aan (ter ere van) mijn ouders de heer Leon Bonhomme en Mevrouw Oda de Glen, Jaar 1717.

(6) Werner Rutten, wonende te Schophem ('s Gravenvoeren) wordt meer dan eens vernoemd in het Dagboek van Daffnay, pastoor te 's Gravenvoeren vanaf 1720.

Hij is één der voorvaderen van Kasper Rutten (geb. te 's Gravenvoeren 1724), de betovergrootvader van de Heer Franz Theelen, stichter van het dagblad Het Belang van Limburg te Hasselt.

De grootvader van de betovergrootvader van Franz Theelen, met name Jan Theelen, werd ook te 's Gravenvoeren geboren namelijk in 1650 (Zie het geslacht Theelen, Concentra-Hasselt).

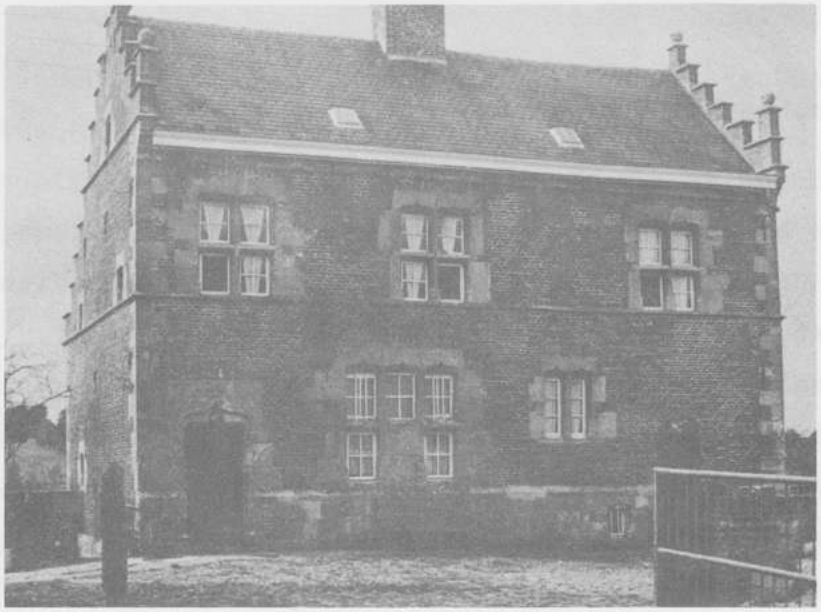

CLERMONT

Haus Reul
in Krawhez (Crawhez)
erbaut 1551
(Huis Crawhez
dateert uit 1551)

MEMBACH

Huis Kortenbach
(huis Kortenbach)

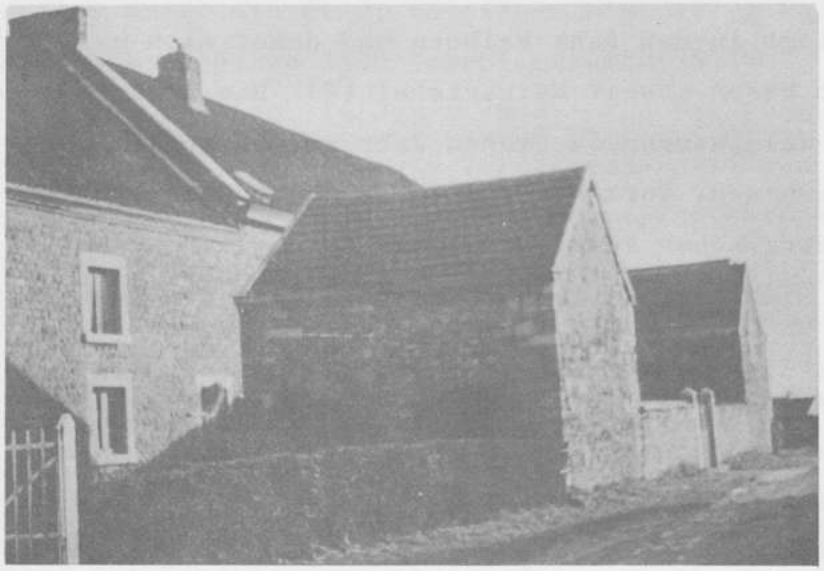

WELKENRATH

Hof in Lantzenbach
(1946 Besitzer Corman)

(WELKENRAEDT)
Hofstede in Lantsenberg
1942 eigenaar Corman

Fotos Hans Königs

PAUQUET Firmin

Der Preusbosch in der ehemaligen Bank Montzen

Preus oder Preusbosch heisst der nordwestliche Teil der Waldungen an der belgisch-deutschen Grenze bei Aachen. Er erstreckt sich im Gebiet der ehemaligen Bank Montzen, d.h. der jetzigen Gemeinden Neu-Moresnet, Kelmis, Moresnet und Gemmenich(1)
Zuerst gilt diese Bezeichnung wohl nur für einen Teil dieses Walddistrikts und zwar für die sich nördlich vom jetzigen Aachener Stadtteil Bildchen erhebende Anhöhe. Dieselbe wird durch den uralten Weg Aachen-Moresnet überquert; dieser Weg heisst noch heute in Aachen Preusweg. Die älteste Erwähnung des Namens "Proisen" ist wohl in einem um 1390 vom Aachener Fortsmeister Syche van Lybermye redigierten Schreiben enthalten (2). Im Jahre 1536 gilt der Name für einen grösseren Walddistrikt : daer men reyst van Lymborch nae Aken, gaen de selve strate duer een bosch, die die van Lymborch seggen te heeten de preuse. Die Walhorner Schöffen bezeugen damals, dass der gesamte Wald nördlich des Tüljebaches bis zur Vaalser Kirche hin diesen Namen trägt. Die Montzener behaupten, dass dieser Walddistrikt nicht Rycxwalt sondern die preusch oder dye bosch van der preusen heisst (3). Um 1469 scheint der Name noch nicht die übliche Bezeichnung des Waldes zu sein. Eine damalige Beschreibung der Waldungen lässt erkennen, dass die spätere Preus der Montzener Teil des limburgischen Reichswaldes ist. Der grössere Teil desselben liegt in der Bank Walhorn und dehnt sich bis zum Raerener Stuhl südlich der Weser unweit Reinartzhof (4). Die limburgischen Hoheitsrechte über diesen Wald werden in diesem Jahr vom herzoglichen Rentmeister in Anspruch genommen. Kurz davor hat eine herzogliche Untersuchungskommission im Limburgischen verweilt um die herzoglichen Rechte genauer festzustellen und Misbräuche abzuschaffen (5). Karl der Kühne ist auf dem Gipfel seiner Macht, nach der Unterwerfung von Lüttich und der Unterzeichung eines Schutzvertrages durch Aachen. Der Name Reichswald verrät, dass der Wald früher von der Aachener Pfalz aus verwaltet wurde. Er gehörte zum Wildbann um Aachen, einem der Forstbezirke der Waldgrafschaft der Grafen von Jülich (6). Die faktische Übernahme vieler kaiser-

lichen Rechte durch die Stadt Aachen, die Ausübung der Nutzungsrechte der Anwohner - Aachener, Walhorner, Montzener- und die Lage an den schon 1431 bestrittenen Grenzverlauf zwischen Aachen und Limburg (7) ergeben dauernde Streitigkeiten über Besitz und Gerechtsame im Reichswald, von den Aachenern meistens Gemeinde von Aachen genannt (8).

Am 2. Dezember 1318 befiehlt der Herzog Johannes von Brabant-Limburg seinen Beamten die Rechtsame der Aachener an ihren gemeinsamen Nutzungsbereich, den Waldungen bei Walhorn, festzustellen. Am 9.November 1321 entscheidet er sogar, dass die Aachener seit Menschengedenken das Recht haben zwei Förster zu bestimmen um den Wald zu schützen (9). Unter den vom Rat der Stadt eingesetzten Förstern findet man öfter Limburgische Adlige, so 1338 Udoni de Hergenrath und 1344-1346 Gisoni de Schympir (10). Auffallend ist, dass dieselben ihren Wohnsitz an der Göhl haben, der westlichen Grenze der Gemeinde von Aachen. Die älteste Beschreibung dieser Grenze stammt vom 18.April 1391 (11). Der Preusbosch, der hier allein in Betracht kommende Teil des Reichswaldes, wird im Westen vom Göhlbach und vom Gemmenicher Bach begrenzt.

Streitigkeiten, die sich speziell auf dem Walddistrikt Preus beziehen, werden erstmalig 1344 erwähnt. Damals verhandeln die Aachener mit Brabant-Limburg über den Besitz am Galmeierzlager Altenberg, das sich in der südwestlichen Ecke der Preus befindet (12). Der Abbau des Bergwerkes wird doch weiter durch die Stadt betrieben bis Herzog Philipp der Gute von Burgund dasselbe im Jahre 1439 beschlagnahmt (13).

Kurz danach, im Jahre 1444, wird Pierchon ALART, Diener des Herrn von Croy, mit dem overste Vorstmeesterampt van den walde ende bosschen gelegen bynen den wysdom van den scepenen van Walhoren, Synich, Fulkerich ende Moresnoyt metten toebehoerten bekleidet (14). Dies ist die erste Einmischung der herzoglichen Verwaltung um die Nutzungsrechte der limburgischen Anwohner gegenüber Aachen zu sichern. Auf Treiben einer Aachener Gesandschaft macht Herzog Philipp der Gute die Ernennung am 26.Juli 1459 wieder rückgängig (15).

Um die Jahrhundertewende finden erneut Streitigkeiten über den Verlauf der Landesgrenze in der Preus statt. Eine herzogliche Kommission,

die der Brabanter Kanzler Guillaume de Stradio höchstpersönlich leitet, untersucht die Lage an Ort und Stelle am 2.September 1500 (16). In den Jahren 1529 und 1530 finden längere Verhandlungen in Brüssel zwischen brabantischen und reichsstädtischen Deputationen statt (17). Zwistigkeiten bestehen, da die Aachener im Jahre 1526 Einwohner der Pfarren Moresnet und Gemmenich in ihren Nutzungsrechten geschmälert und im Jahre 1527 zwei kupferne Adler als Grenzpfähle auf der Moresneter Göhlbrücke aufgestellt haben. Am 5.Juni 1530 einigt man sich darüber den durch die Schöffen von Walhorn und Limburg gewiesenen Grenzverlauf provisorisch anzunehmen. Vom damals verabredeten Termin zur endgültigen Festlegung der Grenze findet man später keine Spur.

Nachdem die Montzener, um ihre Nutzungsrechte zu sichern, im Jahre 1533 die Ernennung herzoglicher Förster erneut bewerkstelligt haben, klägt die Stadt Aachen sie beim Souveränen Rat von Brabant am 11.November 1534 an (18). Eine Untersuchungskommission besichtigt wiederum die strittigen Waldungen und Grenzsteine. Die Montzener erklären sich am 18.März 1546 bereit die Teilung des Waldes als Kompromisslösung anzuerkennen. Der Rat von Brabant fällt ein provisorisches Urteil am darauffolgenden 7.April : um weitere Streitigkeiten im gemeinsamen Nutzungsbereich zu verhüten sollen die Waldungen unter Montzen und Aachen geteilt werden. Montzen erhält aber nur ein Viertel des gesamten Waldes innerhalb des limburgischen Hoheitsgebiets (19). Die mit der Teilung beauftragte Kommission tagt vom 13.August bis zum 7.Oktober im Limburgischen und der Brüsseler Landmesser Peter van Wyenshoven ist hierzulande vom 21.August bis zum 28.Oktober beschäftigt (20).

Am 24.Dezember 1554 bestätigt der Souveräne Rat sein Urteil von 1546 endgültig; nur sollen noch die heyden, weyden ende wateren binnen dertich jaeren herwert egheen bosch geweest hebben gemeinsam von Aachenern und Montzenern benutzt werden. Dies öffnet das Tor zu weiteren Streitigkeiten, da diese Heiden zum Teil im Walde zersteut liegen (21). Das Urteil wird durch eine Verordnung Königs Philipp II. am 10.Februar 1556 feierlich bestätigt (22).

Die Montzener erklären sich mit dem Ergebnis überhaupt nicht einverstanden und beantragen am 8.Mai 1557 die Revision des Prozesses. Nach langjährigen gerichtlichen Verhandlungen wird das sogenannte Kompromiss von 1554 rückgangig gemacht und durch Urteil des Souveränen Rates von Brabant vom 23.Februar 1577 sollen die Waldungen, wieder wie vorhin, gemeinsam von Aachen und Montzen benutzt werden (23). Jetzt streuben sich die Aachener dagegen : sie haben ihren Anteil schon durch Gräben und Hecken einbefriedigt. Laut Bericht der zugestandten Kommissare vom 17.Dezember 1577 sind Gräben und Hecken auf limburgischen Hoheitsgebiet schnell beseitigt (24), aber im östlichen Teil des gemeinsamen Waldes, der unter Aachener Hoheit liegt, verweigern die Aachener den Montzenern den Zugang trotz mehrerer Mahnungen der Brüsseler Regierung in den Jahren 1583 bis 1585 (25).

Ende der achtziger Jahre unternehmen die Montzener dann Verhandlungen mit der Brüsseler Regierung um die Aachener aus der Nutzniessung im Limburgischen auszuschliessen und die Waldungen unter der fürstlichen Domäne und den Pfarrgemeinden zu teilen (26). Am 15.Juni 1589 protestiert die Reichsstadt beim Generalgouverneur Alexander Farnese gegen die Anstellung von Forsthüter seitens der Montzener (27).

Endlich kommt es am 20.April 1611 zu einem endgültigen Vertrag zwischen der Brüsseler Regierung und der Reichsstadt Aachen um die gemeinsamen Waldungen zu teilen : Aachen soll ein Drittel des auf limburgischen Hoheitsgebiet liegenden Waldes erhalten (28). Den Montzenern gelingt es am 20.Juli 1615 zu verhindern, dass ein Teil des den Aachenern zugesprochenen Waldes innerhalb ihrer Bank abgemessen wird (29). Am 17.September wird der Preusbosch unter der Domäne und den Pfarreien der Bank Montzen vertraglich geteilt. Der Vertrag wird am 16.Februar 1618 durch die Brüsseler Regierung bestätigt (30) : der Fürst erhält 700 Morgen längs der Aachener Grenze; dieser Domänenwald heisst heute noch im Volksmund "der König". Die ältesten Grenzsteine des königlichen Forstes Preus tragen das goldene Vlies und die Jahreszahl 1618. Der Gemeinde-Preuswald dehnt sich auf 1491 Morgen aus, darunter befindet sich aber viel Heideland.

Am 17.November 1615 wird eine Verordnung zur Verwaltung des Gemeinde-Preuswaldes von der Regierung erlassen (31). Ein Forstmeister ist durch die Ritterschaft der Bank zu wählen und die gemeinen Insassen der Pfarreien Montzen, Moresnet und Gemmenich haben auch jeweils einen Forstmeister zu bestimmen. Jede Pfarre hat Anrecht auf ein Drittel des Ertrages (32). Da bei der Gründung der Herrschaft Kelmis im Jahre 1650 dieselbe ca ein Drittel der Steuern innerhalb der Pfarre Morresnet entrichtete (33), wird ihr ein Neuntel der Gesamterträge aus den Waldungen zugesprochen; der Herrschaft Moresnet dagegen zwei Neuntel.

Auf dieser Grundlage werden dann auch die Waldungen im 19.Jh. unter den Gemeinden geteilt, nachdem die alte Bank Montzen durch den Aachener Grenzvertrag vom 26.Juni 1816 zwischen Preussen und den Niederlanden - ab 1830, Belgien - geteilt worden ist. Nach langjährigen Verhandlungen (1851-1864) stellt Notar Verdbois, Montzen, die Teilungsurkunde am 26.Juli 1873 in Neutral-Moresnet auf (34). Die Gemeinde Lontzen, zu welcher der ehemalige Montzener Weiler Eselbach, heute Grünstrasse, 1816 zugeschlagen worden ist, hat ihre Anrechte an Montzen im Jahre 1855 veräussert (35). Da nur unwesentliche Unterschiede bestanden und um die Teilung zu vereinfachen haben sich die Gemeinden Belgisch-Moresnet einerseits, Preussisch-und Neutral-Moresnet andererseits damit einverstanden erklärt als Rechtsnachfolger der ehemaligen Gemeinden und Herrschaften Moresnet bzw. Kelmis aufzutreten (36). Montzen erhält ein Drittel des Gesamtwertes des Waldes, das sind 179,0896 Ha; Gemmenich ebenfalls ein Drittel, aber nur 133,20 Ha, da Boden und heranwachsendes Holz nicht überall gleichwertig sind. Belgisch-Moresnet wird 97,0142 Ha zugemessen; Neutral-und Preussisch-Moresnet (heute Kelmis und Neu-Moresnet) gemeinsam 28,4762 Ha. Die Erträge des zwischen Neutral- und Preussisch-Moresnet gemeinsam gebliebenen Walddistrikts sind den Bestimmungen des Aachener Grenzvertrages von 1816 (Artikel 32) nach zu verteilen : d.h. im Verhältnis zu den zusammengezählten Grund- und Personalsteuern aus dem Jahre 1815 (37). So entfallen noch heute 5/13 aus diesen Erträgen auf Kelmis und 8/13 auf Neu-Moresnet.

(1) Der Preusbosch liegt genau südlich vom Dreiländereck Niederlande-Deutschland-Belgien. Er bildet den mittleren Teil auf der Waldwanderkarte, die gemeinsam vom niederländischen Staatsbosbeheer, vom Gemeindeforstamt Aachen und von der belgischen Forstverwaltung herausgegeben worden ist. Der Name dieser Waldungen hat nichts Gemeinsames mit dem Land Preussen, das erst im 19.Jh. in dieser Gegend Gebietserweiterungen gewann.

(2) Stadtarchiv Aachen, Urkunden III,2

(3) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Fiskalamt Brabant 554/4914. Protokoll der herzoglichen Untersuchungskommission über die Waldstreitigkeiten zwischen Aachen und Montzen.

(4) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Rechnungskammer Brabant, 2447, A° 1469, f°138v°.

(5) Ibidem, 14, f°213-213v°.

(6) KASPERS (Heinrich), Comitatus nemoris. Düren u. Aachen, 1957, 265 S. besonders S. 170-195.

(7) PELTZER (Rudolf Arthur), Verhandlungen zur Festlegung der Grenze zwischen dem Limburger Land und dem Aachener Reich; in Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, 33 Aachen, 1914, S. 71. Allgemeines Reichsarchiv Brüssel, Rechnungskammer Brabant, 13, f° 195v°-f°199v° und f°332-334;132, f°29v°-30.

(8) WILLEMS (Bernhard), Zum Wälderstreit zwischen Aachen und Limburg, in Ostbelgische Chronik, 2.Malmedy, 1949, S.102-III.

(9) Stadtarchiv Aachen. Urkunden, A VI/9; A VI/10; XVIII/9.

(10) LAURENT (Josef), Stadtrechnungen aus dem 14.Jh.Aachen, 1866.S.129, Z.6; S.157,Z.30; S.187,Z.7.

(11) WILLEMS (Bernhard), Anhang 2 in Ostbelgische Chronik I.Ixelles,1948. S.216-217 - Staatsarchiv Lüttich, Herzogtum Limburg, 1042, Nr 5, Abschritt

(12) LAURENT (Josef), a.a.O., S.152,Z.2,5,6,7,25; S.153, Z.5.

(13) PELTZER (Rudolf Arthur), Geschichte der Messingindustrie und der Künstlerischen Arbeiten in Messing (Dinanderies) in Aachen und den Ländern zwischen Maas und Rhein von der Römerzeit bis zur Gegenwart. In Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, 30.Aachen, 1911. YANS (Maurice), Histoire économique du duché de Limbourg sous la maison de Bourgogne. Les Forêts et les Mines. Bruxelles, Académie, 1938, 278 p. S.140-149.

(14) YANS (Maurice), ibidem S.88, Fussnote II. Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Rechnungskammer Brabant, 20781, A° 1444-1445, f°9v°.

(15) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Jointe des Terres contestées, 637/14, Nr 19 - Fiskalamt Brabant, 705 (6802), 8°.

(16) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Rechnungskammer Brabant, 136, f°143 v°-148, besonders 146v°.

(17) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Rechnungskammer Brabant, 138, f°296v°-305v°.

(18) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Fiskalamt Brabant, 554 (4914); 1054.

(19) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Souveräne Rat von Brabant, 591,Nr 113.

(20) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Fiskalamt Brabant, 1054.

(21) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Souveräner Rat von Brabant, 602,Nr 71.

(22) Staatsarchiv Lüttich. Herzogtum Limburg, Urkunde 67.

(23) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Souveräner Rat von Brabant, 655, f° 66-74.

(24) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Jointe des Terres contestées, 637/14, Nr 30.

(25) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Fiskalamt Brabant, 554 (4914).

(26) Gemeindearchiv Moresnet. Waldbuch.

(27) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Secrétairerie d'Etat allemande, 264, S.249-250.

(28) Stadtarchiv Aachen, Urkunden, AIX/3.
Staatsarchiv Lüttich. Herzogtum Limburg, 1042.

(29) Gemeindearchiv Moresnet. Waldbuch.

(30) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Rechnungskammer Brabant, 143, f°2v°.

(31) Allgemeines Reichsarchiv Brüssel. Rechnungskammer Brabant, 144, f°279v°.

(32) Gemeindearchiv Moresnet. Waldbuch.
Staatsarchiv Lüttich. Kreis Eupen, 286.

(33) PAUQUET (Firmin), Die Besiedlung im Gebiet der ehemaligen Herrschaft Kelmis (II); in Im Göhltal, Nr 5, S.19. Gemmenich, Aldenhoff, 1969.

(34) Hauptstaatsarchiv Düsseldorf. Regierung Aachen, 6487 f° 64-69.

(35) Staatsarchiv Lüttich. Kreis Eupen, 230.

(36) Beschluss des Gemeinderates von Preussisch-Moresnet vom 19.Mai 1853;
der Meistbeerbten von Neutral-Moresnet vom 25.Mai 1853;
des Gemeinderates von Belgisch-Moresnet vom 26.Mai 1853;
des Gemeinderates von Neutral-Moresnet vom 19.Mai 1856.

(37) Staatsarchiv Lüttich. Kreis Eupen, 286.

RESOLUTIE BOECK DER POLITIE VANDE BANCK ENDE HEERLICHEYT VAN GEMENICH

- - - - - - - - - - - - - -

Wij publiceren in dit jaarboek en in onze volgende uitgaven enkele interessante uittreksels uit bovengenoemd "Resolutie Boeck".

Het "Boeck" vormt een belangrijke bron voor de geschiedenis van onze huidige gemeente Gemmenich, op de zgz. "Drielandenblik", het punt waar België, Nederland en Duitsland mekaar ontmoeten.

Het meet 31 x 18,5 cm en is 3,5 cm dik en bevat 199 bladzijden, ongenummerd, en op enkele na beschreven.

Het is stevig ingebonden, in bruin leder, met versieringen en is voorzien van vier linten om na het gebruik gesloten te houden.

De snede is licht rood gespikkeld.

Op pagina 1 treffen wij aan :

- de aanroeping "sit nomen domini benedictum" (de naam des Heren zij gezegend)
- de bestemming van het boek "Resolutie Boeck der politie vande banck ende heerlicheyt van gemenich"
- ingeplakt een langwerpig, gedrukt blad met wapenschild : een klauwende leeuw, in goud, gekroond in idem, rood getongd en geklauwd, op zwarte grond (Brabant).

De eerste tekst dateert van 17 Augusti 1740 en luidt als volgt :

"alsoo den lesten termijn vant accord met Madame de oost gaat vervallen
"bedraegende 300 patts woordt geproposeert oft niet en convenieert daer
"over ordtie te geven om deselve te doen betaelen doorden schathever.

"fiat ordtie opden schathever om dese somme op haeren verval dagh te
"betaelen.

De laatste van 27 juny 1753 :

"woordt mits desen geordt aen schathever schyn schyns de vs interessen
"soodaenich te betaelen datter geen costen daeroever en coemen op pene
"van daervoor inte staen, ende mits brengende quitantie sullen hem in
"reecke passeeren voor vuytgaft actum. per ordtie Schever gf

Deze boekhouding loopt dus over een periode van nagenoeg 13 jaren. Op de voorzijde van het omslag werd "N° 4" aangebracht. Wij mogen dus aannemen dat er drie voorgaande boeken bestaan (of bestaan hebben), aanvangende in 1720, onder het Oostenrijks bewind.

P.S. Dit kostbare stuk kwam in het bezit van ons komitee, mede door de steun van het Noordstarfonds v.z.w., kulturele stichting van de Vlaamse verzekeringsmij De Noordstar en Boerhaave, Gent.

SIT NOMEN DOMINI BENEDICTUM

Resolutie Boeck der politie vande banck ende
Heerlicheyt van gemenich

(Uittreksel).

fiat de vercoopinge onder dese conditien ende sal deselve alhier woorden geregistreet

den grefier produceert de conditien tot vercoopinghe van de preus waerover op heden dagh is dienende

fiat ordtie opden schathever van negen gl 3st

bij de wed merzenich is verteert over deze vercoopinghe = 9 gl 3 st daeraf deselve versoeckt ordtie

Conditien onder dewelke op heden desen 11en Janry 1741 voorde justitie vande banck ende heerl. van gemenich van wegens de politie alhier in naeme der gemeentenaeren ten hoochst ende meest biedende sullen vercocht woorden preus houdt toebehoorende aen het voors quartier om de penningen daeraf geapliceert te woorden tot profite derselver dewelcke vercoopinghe dan oock sondagh lestleden behoorl is geaffigeert geweest opde kerckdeuren van alhier ende opde gene van monzen ende moresnet

Dat de obtenteurs ofte obtenteur van elcken morgen promptel moeten betaelen eenen gl offt twee specie schelingen om tapliceren voor soo veel noodigh aende oncosten sonder nochtans te corten aen coopprijs vande selve morgens

Dat deselve obtenteurs promptel moeten stellen eenen goeden ende solventen borch voorden prijs van hunne obtentie agreabel aende voors politie

Dat desen borch ofte cautionaris alsoo gestelt ende aengeteeckent in sijne presentie sich mits desen verobligeert als principael met renuntiatie aende benef:ord.devis: et excus: ende bij faute van betael.opden tijt bij dese conditien te limitteren deselve oft den obtenteur nae hunne keus daervoor te moegen doen executeren gel voor prince geprevilegeerde penningen offt well bij Exles daertoe te lichten voor dese justitie ende andere hoeven daer noodigh waertoe elk een mett desen geconstitueert woord ende waeraen de obtenteurs soo wel als de cautionarissen hun submitteren bij ende mett desen met renonciatie in forma.

Dat in cas eenighen obtenteur in faute bleve te stellen op staenden voet de voors cautie denselven morgen sal verblijven ende aengeschreven woorden aenden geenen soo de hoogh voor hem gedaen heeft.

Dat geenen obtenteur eenighen morgen sal moegen overlaeten aen eenighen buyten de drij quartieren ende in cas hij sulex dede sal tegens sulcken obtenteur vervaeren ende gestraeft woorden conform het waltboeck.

Dat niemantt gaene reepen en sal moegen vuytvegen offte wegh vaeren voor ende aleer het meestendeel het hunne afgehouwen hebben.

Dat de obtenteurs hun moeteh tevreden houden elk met de morgens ende maete gel aldaer geteeckent is, ende hun moeten voorsien geen hoofft af te houwen opde pene ende amende gel bij het waltboeck aent welk sij hun in alles onderwerpen.

Dat hetselve houdt sal moeten woorden afgehouwen ende geruymt alles achter volgens hetselve waltboeck ende d' andere quartieren moeten doen.

Dat den voorderen prijs precisel sal moeten betaelt woorden tegens St Johans dagh naestcoemende in handen van grefier alhier in goede ganckbaere ende specie munte.

Dat elcke hooghe niet minder en sal wesen als vijff stt. bbtt.cors. --------

Ingevolghe vande bovenstaende conditien is opgestecken den jersten morgen weetende N°1 ingesat op thien gl ende verbleven aen hendrik honger met 27 hoogen doet - 16 - 15
borch hoppert daelen.

den 4 ingesat op 2 gl ende verbleven aen regleur schillings met 16 hoogen - 6 - --
borch willem schillings ---------
22 - 15

den 7en morgen ingesat op 12 gl ende verbleven aen leonard remy met 35 hoegen doet - 20 - 15
borch jan creusen

den 10en ingesat op 12 gl ende verbleven met 17 hoogen aen arret honger doet 16 - 5
borch J. Dobbelsheyn

den 13en ingesat op 9 gl ende verbleven met een hoogh aenden regleur stefen schillings doet 9 - 5
borch willem schillings

den 16 morgen ingesat op 12 gl ende verbleven met 38 hoogen aen jan gouders doet 21 - 10
borch herman frank aen heyde

den 19en morgen ingesat op 20 gl ende verbleven met 25 hoogen aen frijn somer doet 26 - 5
borch willem schillings

den 25 ingesat op 24 gl ende verbleven met 30 hooghen aen jacobus smets doet 31 - 10
borch paulus smets ---------
146 - 10

den 28 morgen ingesat op 30 gl ende verbleven aen thoma
laeschet met 17 hooghen doet 34 - 5
borch den schathever franck

den 31 half aen heere van monzen ende half aen vorstmeester

den 34 morgen ingesat op 13 gl ende verbleven met 16 hoogen
aen michel geerkens doet 17 - 0
borch jan Mertens

den 37 morgen ingesat op 22 gl ende verbleven met 12 hooghen
aen francis aldenhoff doet 25 - 6
borch jan aldenhoff

den 40 aen hre pastoor ende capelaen

den 43 aen hre van gemenich

den 46 ingesat op thien gl ende verbleven met 21 hoogen aen
mees hermens doet 15 - 5
bonborch s. Beauregard

den 49 ingesat op 12 gl ende verbleven met 35 hooghen aen
lambertus hermens doet 20 - 15
borch hermanus peltser ---------
112 - 5

den 52 morgen ingesat op thien gl ende verbleven met een
hoogh aen claes jacqenin doet 10 - 5
borch den schathever frank

den 55 morgen ingesat op 3 gl ende verbleven met elff hooghen
aen jan brender van voosheyde doet 5 - 15
borch hermanus peltser

den 58 morgen ingesat op 3 gl ende verbleven met 6 hoogen aen
paulus slotmr doet 4 _ 10
borch mij onderges.

den 61 morgen ingesat op 10 gl ende verbleven met 22 hoogen
aen mij onderges. doet 15 - 10
borch christian nijssen

den 64 morgen ingesat op 16 gl ende verbleven met 28 hoogen
aen herman frank aende heyde doet 23 - 6
borch joanes peltser

den 67 morgen ingesat op 13 gl ende verbleven met 16 hoogen
aen renart kael doet 17 - 6
borch jan brender --------
76 - 0

den 70° morgen ingesat op 12 gl ende verbleven met 25 hoogen
aen peeter putt doet 18 - 5
borch den schathever franck

73 morgen ingesat op 2 gl ende verbleven met 8 hooghen aen
claes stevens doet 4 - 6
borch mij onderget

den 76 morgen ingesat op 18 gl ende verbleven met 32 hooghen
aen hermanus peltser doet 24 - 6
borch lambert hermens

den 79 morgen ingesat op 3 gl ende verbleven aen jan
peerboom voorde selve doet 3 - 0
borch matthijs nyssen

den 82 morgen ingesat op 6 gl ende verbleven met 27 hooghen
aen jan heger doet 12 - 15
borch jan peerboom

den 85 morgen ingesat op 8 gl ende verbleven met 36 hoogen aen
christian kutgens doet 17 - 0
borch hermanus peltser --------
79 - 0

den 88 morgen ingesat op 2 gl ende verbleven met 3 hoogen
aen mees hermens 2 - 15
borch s.beauregard

den 91 morgen ingesat op 2 gl ende verbleven met 6 hoogen
aen reynart kael doet 3 - 10
borch jan brender

den 94 morgen ingesat op eenen gl ende verbleven met 7 hoogen
aen Ernen Ahn doet 2 - 15
borch renart kael

den 97 morgen ingesat op vier gl ende verbleven met 24 hoogen
aen hendrich des wilden doet 10 - 6
borch willem des wilden

den 100 morgen ingesat op 8 gl ende verbleven met 28 hooghen
aen palm moresnet doet 15 - 0
borch s.beauregard

den 103 morgen ingesat op 20 gl ende verbleven met 20 hooghen
aen mees cuijper doet 25 - 6
borch renier smets

den 106 morgen ingesat op 17 gl ende verbleven met 41 hoogen
aen claes hirss doet 27 - 5
borch francis pijl ---------
86 - 5

den 109 morgen ingesat op 10 gl ende verbleven met 50 hoogen
aen hans willem frank doet 22 - 10
borch joanes peltser

den 112 morgen ingesat op 8 gl ende verbleven met 35 hoogen
aen hans willem frank doet 16 - 15
borch joanes peltser

den 115 morgen ingesat op 6 gl ende verbleven met 27 hoogen
aen hans willem frank doet 12 - 15
borch joanes peltser

den 118 morgen ingesat op 16 gl ende verbleven met 11 hoogen
aen lenart denys doet 18 - 15
borch s.beauregard

den 121 morgen ingesat op 11 gl ende verbleven met 53 hoogen
aen paulus smets doet 24 - 5
borch lenart gulpen

den 124 morgen ingesat op 20 gl ende verbleven aen hermanus
peltser voorde selve doet 20 - 0
borch lambert hermens
---
115 - 0

den 127 morgen ingesat op 20 gl ende verbleven met 33 hooghen
aen renier cloet doet 28 - 5
borch mees cuypers

den 130 morgen ingesat op 24 gl ende verbleven met 12 hooghen
aen lambert peltser doet 27 - 0
---
55 - 5

aldus ten hooghst ende meestbiedende vercocht op dato als voor.
onderstont ter ordtie geteeckent BM: Schever gf.

22 - 15
146 - 10
112 - 5
76 - 0
79 - 0
86 - 5
115 - 0
55 - 5
---
693 - 0

HEINRICHSKAPELL

Wegekapelle in
"Te Wyer"

(HENDRIKSKAPELLE
Wegkruis op "Te Wyer")

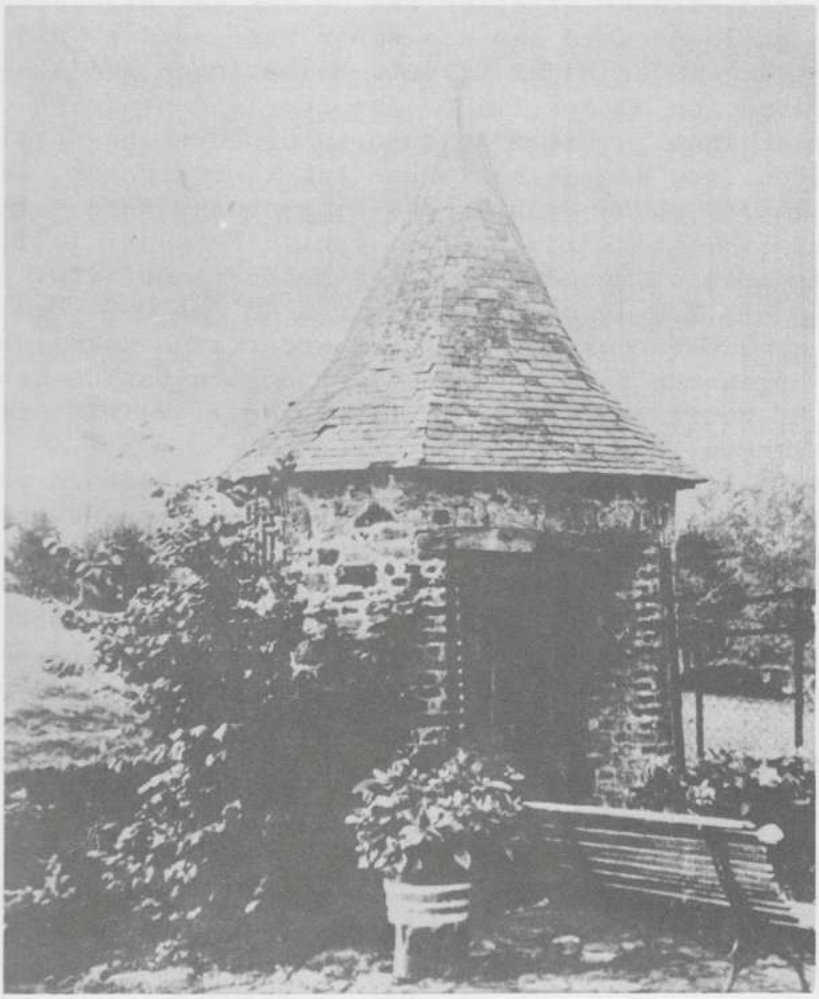

AUBEL

Hofbrunnen bei Kreft

(Bron bij Kreft)

Fotos H. Königs

NIEUWS VOOR ST. PIETERS VOEREN

Naar het gerucht gaat zou de tegenwoordige ambassadeur van het Koninkrijk der Nederlanden bij het Hof van Denemarken Z.Exc. Van Rijckevorsel te Kopenhagen kooper zijn of worden van de voormalige Commanderij der Ridderlijke Duitsche Orde van S.Marie van Jeruzalem met twee daarbij behorende hoeven en gronden teneinde zich aldaar na terugtrekking uit de diplomatieke dienst te vestigen.

Het kan niet van belang ontbloot zijn met betrekking tot het oude, grotendeels adellijke geslacht, waartoe deze belanghebbende behoort, hier het een en ander te vermelden (1).

Naar alle waarschijnlijkheid is de familie herkomstig uit het dorp Rijckevorsel in de Brabantsche Kempen. De bewezen stamreeks toch begint met Merten Cornelisz., die op 29 April 1523 een huis op het Ginnekenseijnde te Bred gekocht heeft. In plaatselijke schepenbrieven wordt hij ook nog vermeld als Merten Cornelisz., als Merten Cornelis van Vorssel en als Merten Cornelisz van Rijckevorster.

Toen België en Nederland nog verenigd waren werd als eerste in dit geslacht Augustinus Theodorus van Rijckevorsel bij Koninklijk Besluit van 15 September 1829, no. 4 verheven in de adelstand, terwijl aan hem bij Kon.Besluit van 1 Mei 1841 (no. 9) de titel van baron werd verleend, overgaande bij eerstgeboorte. Hij werd de stichter van de tak Van Rijckevorsel van Kessel, welke toenaam ontleend werd aan die eener voor-moeder. Hij bekleedde de functie van Ontvanger der Rijks Directe Belastingen te 's-Hertogenbosch, zijn geboortestad (op 28 April 1783) en overleed te Vught op het huis Reeburg 12 November 1846. - Uit zijn ouderen broeder Johannes Francus is een niet-geadelde, nog steeds bestaande tak voortgekomen, maar zijn jongere broer, Jacobus Josephus, de heer van Rijsenburg, werd verheven in de Nederlandse adel bij Koninklijk Besluit van 18 Februari 1831, no. 88, waarna aan laatstgenoemde eveneens bij eerstgeboorte de titel van baron werd verleend, thans bij K.B. van 15 September 1842, no. 97. Een nog jongere broeder, met name Gerardus Joannes werd wederom de stamvader van een niet in den adel opgenomen tak, doch de allerjongste van de broeders Bernardus Jacobus v.R. heeft op zijn beurt zowel adellijke als niet-adellijke nakomelingen gekregen.

Het stam-wapen van de Van Rijckevorsels hetwelk bij gelegenheid van de verheffingen officieel was vastgesteld bestond uit drie zittende gouden kikvorsen in groen, geplaatst 2 en 1, hetgeen een duidelijke toespeling op de naam inhield ! Toen vervolgens de titel van baron verleend werd aan de vertegenwoordiger van de tak-Kessel verkreeg deze een sterk uitgebreid wapen zijnde gevierendeeld : 1. v.Rijckevorsel (dus de kikvorsen); 2.Kessel; 3. Lemmens en 4. Bernaige. Terwijl, toen de Heer van Rijckevorsel van Rijsenbrug baron werd, zijn wapen insgelijks een vermeerdering onderging, doch thans op een meer bescheiden voet, namelijk door een toevoeging van een blauwe schildhoek beladen met een gouden fazant met opstaande staart.

Over de Commanderij zelf en haar lange historie kunnen wij kort zijn sedert Mr. Baron Louis de Crassier haar zo uitvoerig te boek gesteld heeft in zijn nog steeds lezenswaardig artikel, voorkomende in de "Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg", tome XLI, 1905, p. 228 evv.

Alkmaar, Maart '70 Dr. J. BELONJE.

Aanvullende nota.

De Commanderie van St-Pieters Voeren werd inderdaad aangekocht door de heer Hubertus Theodorus Augustinus Maria Jonkheer van Rijckevorsel, geboren te Nijmegen (Nederland) op 26 april 1910, dr in de rechten, Buitengewoon en Gevolmachtigd gezant van hare Majesteit de Koningin der Nederlanden te Kopenhagen (Denemarken), echtgenoot van Mevrouw Ghislaine Anne Marie Madeleine Eugénie Léonie Doret, geboren te Bourbourg (Frankrijk) op 6 april 1916.

De koper Jonkheer van R. was voorheen reserve-1° luitenant der Huzaren en ambassaderaad bij de Nederlandsche Ambassade te Parijs. Op 1 Juni 1939 trad hij in de echt op het huis Terholst te Maleizen bij Brussel.

De koper is uit de jongste tak van het geslacht, afstammende van Bernardus Jacobus van Rijckevorsel, geboren te 's-Hertogenbosch 8 Juni 1790, Garde d'Honneur in de Russische Veldtocht van Keizer Napoleon I, wijnkoper te 's-Hertogenbosch, overleden aldaar 7 Maart 1841.

De ouders van de koper waren Jhr. Mr. Augustinus Bernardus Gilbertus Maria van R. oud-lid der II° Kamer der Staten-Generaal, oud-Commissaris der Koningin in de provincie Noord-Brabant, enz. en Jkvr. Jeanne Eulalie Marie Serraris.

Dr. J.B.

1) Zie "Nederland's Adelsboek" XLIII, 1950, blz. 410 evv.; W.J.J.C. Bijleveld "Opmerkingen over de Geslachten behandeld in Nederland's Adelsboek", 's-Gravenhage 1949, blz. 146; J.B. Rietstap "De Wapens van den Nederlandschen Adel", Groningen 1890, blz. 201/2/3 en Ls. van Weleveld en P.ô Kellij "Algemeen Wapenboek van het Koninkrijk der Nederlanden overeenkomstig de Registers", 's-Gravenhage 1830, plaat no. C C I. - Voor uitvoeriger literatuur zij hier verwezen naar Jhr. Mr. Dr. E.A. van Beresteyn "Genealogisch Repertorium", 's-Gravenhage, 1948, blz. 274.

Voerense families in de 17° eeuw.

- We vermelden slechts :
  - de vroegste geboorten, in de 17° eeuw (jaren 1600), van enkele meest gekende families, die nu nog in 's Gravenvoeren aanwezig zijn, of wier familienaam nog vers in het geheugen ligt .
  - Deze gegevens komen uit het gemeenteregister van de geboorten, huwelijken en overlijdens vanaf 1607 tot 1796, d.i. tot vlak vóór de nieuwe orde ingevoerd door de Franse overheersing, na de Franse revolutie. Eertijds werden de registers van de burgerlijke stand bijgehouden door de pastoors in parochiale registers.
    De gegevens van genoemd gemeentelijk register zijn getrokken uit deze parochiale registers.

- - - - -

Aussems Anselm, geboren in 1626
uit Pieter en Maria Bouillon.
De naam werd ook "Ausems" geschreven.
Er werden 46 geboorten genoteerd tussen 1626 en 1795, waarvan 18 in de 17° eeuw (jaren 1600). Als nog in leven zijnde afstammeling vermelden we gaarne Pierre Aussems (geb. 28-3-1878), oud hoofdingenieur aan het Munthof-Brussel.

Belboom Maria geboren 1607
uit Willem en Barbara Vossen
andere schrijfwijzen : Belboum, Belbom, Belboom, Belboem, Beelboom, Beelbbome, Beilboom. Komt van Pelboom, Abeelboom.
Op de 106 werden er 30 geboren vóór 1700.
Er zijn nog talrijke Belboom's te 's-Gravenvoeren.

Broers Frans, geboren 1693
uit Cornelis en Margareta Warckens
De familie Warckens was eertijds een der vooraanstaande in 's Gravenvoeren. Zij had haar graf in de kerk bij het altaar van O.L.V.
De tegenwoordige Broers-familie komt uit Moelingen.

Caenen Arnold, geboren 1616
uit Willem en Maria Thewissen
Jan Caenen was pastoor van 's-Gravenvoeren en daarna van Aubel.
Hij stierf 17-8-1708.

Cerfontein Maria geboren 1658
uit Theodore en Alexandrina Jacobs

De naam Cerfontaine werd in de loop der 17° en 18° eeuw op vele mogelijke manieren geschreven : Serfontein, Cerfonteine, Ceerfonteen, enz.
Van 1628 tot 1793 (135 jaar) werden te Voeren 97 Cerfontaines geboren. Het Wit-Kruis nabij O.L.V.kapel was het stamhuis der familie Cerfontaine.

Cleusen Laurent (Claessens Laur.) geboren 1623
van Jan en Liskens Jois.
zelfde naam : Clesens, Cleusens, Claesens, Clasens, Clesens, Cluesens, Cleussens.
Van 1623 tot 1793 (170 jaar) werden 90 Claessens geboren.
Onze veearts Henri Claessens werd in 1940 door de vijand neergeschoten.

Delvauw Walter, 1612
uit Niklaas en Barbara Deborn
schrijfwijzen : Delvaulx, Delveaux
Henri Delvaux met Ida Wijnants, bouwde O.L.V. kapel in 1715
Henri Delvaux 1719 met Geertr. Emonts
Henri-Thomas Delvaux 1755 met Mar. Claessens
Henri Delvaux 1796 met Mar. Dobbelstein, bouwde Steenboskapel in 1840.

Jacobs Tilman, geboren 1612
uit Jacobus en Maria Caeters
vinden schrijfwijze : Jacops
van 1612 tot 1796 (184 jaar), 134 geboorten.

Heynen Marie, geboren 1617
uit Jan en Catherine Boulion
schrijfwijzen : Heinen, Heunen, Heynens, Heinnen
198 geboorten van 1613 tot 1794 (181 jaar).
De roemrijke dokter en volksvertegenwoordiger, Winand Heyne stierf te Bertrin in 1916.

Huynen Leonard, geboren 1607
uit Pieter en Katerine Jaspers
schrijfwijzen : Huenen, Huinen, Hunen, Hunnen, Huyhen
97 geboorten van 1607 tot 1795 (188 jaar).
Priester Mathieu Huynen, geboren 1731, was de eigenaar van de oude Bijbel van Lambert Walpot te Schophem.

Leenens Mathieu, geboren 1612
uit Willem en Schroders Eva
141 geboorten van 1612 tot 1784 (172 jaar)

Lenot Jan, geboren 1616
uit Allard en Christine Dopelstein
schrijfwijzen : Lynoth, Lynots, Linot, Linotte, Linotz, Lynot.

Lÿnar (Leonard) Lynot was in 1537 gerechtsbode
Priester Jozef Linott stierf te 's Gravenvoeren op 7-6-1708.

Ernon, geen geboorte vóór 1742.
Doch in 1664 wordt een Gilissen geboren uit Jan en Cornelie Ernons. Sinds H. Alex Ernon (+ 1812), die hoge ambten bekleedde, heeft de fam. Ernon steeds in Voeren grote invloed gehad.

Nelissen Maria, geboren 1617
uit Walter en Marguerit Caelen
51 geboorten van 1617 tot 1770 (153 jaar).

Rigals Jan, geboren 1612
uit Jan en Katerin Heynen
andere schrijfwijze Rijgals
76 geboorten voor 1612 tot 1792.
voorname familie afkomstig uit Mesch, uitgestorven.

Rutten Jan, geboren 1623
uit Gillis en Mechtilde Koninckx
119 geboorten van 1623 - 1792 (169 jaar)
Kasper Rutten 1724 met Ida Rijgals, is de betovergrootvader van de heer Theelen te Hasselt, stichter van het dagblad Het Belang van Limburg en geb. in 1885.

Smeets Winand, geboren 1617
uit Willem en Maria Heynes
andere schrijfwijze : Smets
137 geboorten van 1617 tot 1794 (177 jaar)
E.H. Winand Smeets (o. in 1765) werd in Voeren kapelaan tijdens de Franse overheersing.

Steenebruggen Johanna Steinbruck, geb. 1617
uit Mathieu en Beatrix Mommen
andere schrijfwijze : Steenbruck, Steinbruck, Steenebruck, Steenebrugge, Stennebrug, enz.
72 geboorten van 1617 tot 1796 (179 jaar).
Onder burgemeester Jean Steenebruggen (+ rond 1930) werd het nieuw kerkhof aangelegd.

Thewissen Katrien, geboren 1628
uit Christiaan en N (onleesbaar) Gertrude.
schrijfwijzen : Theuwissen, Thewissen, Thieuwissen, Thiussen, Thywissen, Teiwissen, Tweuwissen, Tijwissen - Hendrik Thywissen geboren te 's Gravenvoeren was aldaar pastoor toen de nieuwe pastorie en in 1786 de nieuwe kerk gebouwd werd, en tijdens de Franse revolutie. Boven de ingangspoort van de pastorie staan de letters H.T.
77 geboorten van 1628 tot 1796 (168 jaar).

Vandenbergh Jan, geboren 1607
uit Jan en Anna Walpot
men schreef Vandeberch, Vandeberg, Vandeberge, Vandebergge, Vandebergghe, Vandebergh, Vanderbergh, Vandenberg, Vanderberghe, ...
We tellen 254 geboorten van 1607 tot 1797 (190 jaar).

Bonjehan Willem, geboren 1635
uit Willem en Oda Pietgens
Deze naam is Bonjean in 1675, Bojean in 1670, Bonjan in 1672, Beaujean in 1770.

Van Haren Barbe, geboren 1621
uit Pieter en Petronella Vilers
Men schreef ook Vanhaaren in 1756, Vanhaenen in 1611, Vanhaeren in 1708
Op de 43 geboorten van 1611 tot 1795 (184 jaar) zijn er slechts 3 uit de jaren 1600 (Jacobus 1611, Barbara 1621, Jacobus 1647). De 40 andere zijn uit de jaren 1700.

Vilvoije N (onleesbaar), geboren 1697
uit Kasper en Mar. Delrue.
al de andere Vilvoije's of Vieilvoye's zijn uit de 18° eeuw (jaren 1700). Priester Kasper Vieilvoye ontsliep te 's Gravenvoeren in 1791.

Walpot Jan, geboren 1612.
uit Hendrik en Brouwers Jeanne
men schreef Walpots in 1639, Waelpots in 1648, Waelpot in 1654, Walpotz in 1669, Walpott in 1690.
aantal geboorten: 92 van 1612 tot 1793 (181 jaar).
De familie Walpot stond hoog in aanzien. Haar begraafplaats was in de kerk bij het altaar van St Barbara.

Wintgens Geertrui, geboren 1607
Gilles en Maria Jacobs
Wingens, Wintens, Wintgents, Wintiens

Joelle Johanna, geboren 1612
uit Baltus en Maria Leugens
14 op de 21 geboorten komen voor in de 17° eeuw (jaren 1600)
andere schrijfwijzen : Jolle, Joly, Jollet, Joelet.
N.B. We vernoemen deze familienaam omdat een der zijstraten in het onderdorp nu nog de Jollet genoemd wordt.

Enkele eigenaardige Voerense familienamen in de 17° eeuw.

In 1612 : Opdiehey, wijst op de Schoppemerheide.
1638 : Nurops, Nurop is een gehucht van Teuven.
1645 : Opdenkinkeberg, kinkenberg is een plaatsnaam in Voeren.
1653 : Opsaanwenberg, snauwenberg plaatsnaam in Voeren.
1623 : Vanoettegroens, Oetegroven gehucht van Voeren.
1620 : Opdehoogstraede, de hoogstraat of bovendorp in Voeren.
1659 : Ardennois : afkomstig uit de Ardennen, gaf aanleiding tot Le of L' Ardennois of Lardinois, familienaam die in het zusterdorp Voorbeek nog voorkomt. Het is de naam van de tegenwoordige minister van Landbouw van Nederland, geboren te Noorbeek, gehuwd met Mia Peters uit St. Martensvoeren (dochter van Jeanne Smeets uit Voeren).
1653 : Mützenich, plaatsnaam ten Z.O. van Eupen.
1619 : Deschoppen - Van Schophem, gehucht Voeren.
1612 : Moulingen (grens-dorp Moelingen).
1613 : Denmoulingen.
1632 : Opdendrees, drees, plaatsnaam Voeren.

- Bij de geboorte van de vondeling Lambertus Opdendreesch 19 oktober 1727, werd hem de naam Lambertus gegeven omdat Lambertus de patroonheilige is van 's Gravenvoeren. De familienaam Opdendreesch werd hem gegeven, omdat hij hoogstwaarschijnlijk op de Drees, plaatsnaam in Voeren-dorp, gevonden werd.

- De oudste Voerense gezinnen geciteerd in 1607 zijn :

Willem Belboom	- Barbara Vossen	Cremers Theod	- Maria Dukers
Pieter Huynen	- Katrien Jaspers		
Jan Vandeberg	- Anna Walpo	Lecocq Bart.	- Jacobs Caterine
Gilis Wintgens	- Maria Jacobs		

- Het hoogst aantal geboorten tussen 1600 en 1800, vinden we vermeld onder de familienamen :

Vandeberg	254	Belboom	106
Heynen	198	Huynen	97
Leenens	141	Cerfontaine	97
Smeets	137	Walpot	92
Jacobs	134	Claessens	90
Rutten	119.		

- De heer Franz Theelen, geboren in 1885, nog in leven te Hasselt, stichter van Het Belang van Limburg, is volgens het boek "Het geslacht Theelen" (1969) de afstammeling van Petrus Theelen, geboren te

's Gravenvoeren 3.8.1763, die uitweek naar Maastricht.
In het repertorium van het gemeentehuis van 's Gravenvoeren, is Jan Telen gehuwd met Caterine Cremers de eerste Theelen na 1607.
Tussen 1661 en 1793 hadden te 's Gravenvoeren in 21 gezinnen Telen of Theelen, 95 geboorten plaats.

Justinus Ansay.

's-Gravenvoeren - Oudburgemeesters

Onze bedoeling is : enkele burgemeesters in herinnering te brengen, die het dorp bestuurd hebben tussen 1795 en 1914.

1795 is de datum waarop het Nieuw Regiem door Frankrijk in ons land ingevoerd werd.

Vóór 1795 bestond het bestuur van de gemeente uit een Meyer (Maire) aangesteld door de Hogere Overheid (Hertog van Brabant langs de Graaf van Dalhem en de Heer van Oost-Eysden-Voeren), uit drie burgemeesters en vijf schepenen.

Het laatste Oudregiem bestuur was als volgt samengesteld : (1)

Meyer : Paulissen.

Burgemeesters : Heijnen, Stenebruggen, Wieskens (2)

Schepenen : Vieilvoy, Cerfontaine, Smets, Janssen, Heijnen.

Onder het Nieuw Regiem werd de functie van Meijer door de genaamde burgemeester overgenomen. In Frankrijk bleef hij de naam : Maire, behouden. Ook in het Walenland zegt het volk nog : le mayeur. In Voeren hebben we nog lange tijd het gemeentehuis de Meyrie horen noemn.

Na 1795

Henri Alexander Ernon

Hij werd te 's Gravenvoeren geboren op 20 jan. 1748 en overleed er op 12 juli 1812, pas 64 jaar oud (3).

In een eerste huwelijk had hij Johanna Heijnen als levensgezellin. Deze overleed echter in 1782. Zeven jaar daarna hertrouwde H.A. met Maria-Margareta Vieilvoy, die hem na drie jaar huwelijksleven wederom als weduwnaar naliet.

H.A. Ernon boerde tot op zijn 27ste jaar, werd toen notaris in 1775. In 1795, toen ons land officieel bij de Franse Republiek ingelijfd werd, nam hij ontslag en ging weer aan 't boeren (4).

Als burgemeester fungeerde hij van in het jaar VIII der R.F. (Franse Republiek) tot en met het jaar XII (5).
In onze jaarrekening zouden we zeggen van in 1799 tot 1804 dus ongeveer gedurende vijf jaar.

In het gemeenteregister vinden we de handtekening van H.A. Ernon, maire van 's Gravenvoeren, onder de overlijdensakte van Marie-Claire-Elizabeth de Fassen, de jonge echtgenote van Pierre, Leonard, Joseph Schiervel. We zijn in l'an 9 R.F. le 3 ventose of 20 febr. 1801 (6).

We bezitten enkele stukken die door burgemeester H.A. Ernon ondertekend werden. Bij voorbeeld : de bevestiging dat de kapelaan Winand Smeets zijn jaarwedde bedragende 1246 f 19, sinds twee jaar niet meer getrokken had. De reden : de landerijen, die de kapelaanswedde moesten opbrengen, werden door het Rijk (de République Française) aangeslagen en verkocht. C.A. Denis (zie verder) is getuige (7) (8).

Met de mentaliteit die we "nu" hebben, zouden we geneigd zijn even verwonderd op te kijken, bij het vernemen dat een rechtschapen man zoals H.A. Ernon zich in dienst stelde van de vreemde overheerser. Maar niemand zag daar "graten" in. We leefden reeds meer dan 500 jaar onder vreemde heerschappij (Brabant, Spanje, Oostenrijk). Men stelde het eerder op prijs openbare ambten zelf in handen te nemen, om alzo eigen gebruiken en voorrechten te vrijwaren.

Het doodsbericht van H.A. Ernon (zie Heem) vermeldt als titels : cidevant commissaire des Tiers Etats du Limbourg, Mayeur de Mortier, Greffier de Fouron-le-Comte et Richelle, Notaire royal etc etc. (9).

De Schutterij van Voeren heeft hem vereerd met een sierlijke tinnen schotel die bewaard bleef in de familie Ernon. We vermelden dit hier omdat in die tijd de Schutterij een para-officiële vereniging was. Op die schotel (ook plaat genoemd) staan volgende teksten, die ook (het woord Ernon uitgezonderd) jaarschriften (Chronograms) willen zijn :

Henricus Alexander Ernon outnotaris wiert koninck benoemt van 's Graven-Vouren (= 1804)

Den outnotaris Ernon is Keijser van 's Graven-Voeren. Door sune gifte wiert ick nu van deze kettel vereiert (= 1814, op voorwaarde van "sijne" in plaats van "sune" te lezen (10).

Cornelius Augustus Denis

Van Cornelius A. Denis weten we :

- dat hij in 1792, dus onder het Oude Regiem, reeds als "procureur" bij de gemeentelijke overheid behoorde,
- dat zijn vader J.W. Denis notaris was te 's Gravenvoeren. C.A. Denis is dus een Voerenaar.
- dat hij gemeenteraadslid is onder het burgemeesterschap van H.A. Ernon.
- dat hij op de lijst van de schutterij van 1808 reeds als maire opgetekend staat.
- dat hij in 1810 aanwezig is als burgemeester bij het huwelijk van twee dochters van Pieter Leonard Jozef De Schiervel.
- dat hij de schakel is tussen Ernon en Deschiervel, dus burgemeester van 1804-1818.
- dat hij op de hoogte van Voerenberg een kleine kapel liet bouwen, die nu nog de naam draagt Denisekruiske (11).

Pieter Leonardus Jozef Deschiervel

Hij volgde C.A. Denis op in 1818 en nam ontslag in 1827 op 1 oktober. Hij overleed 25 jan. 1831.

We schreven hier zijn naam in 't Nederlands, want bij de Deschiervels werd aan huis platvoerens gesproken. Hij kwam overigens van Hendrikkapelle. Louis, zijn zoon, die goeverneur werd van Belgisch Limburg, schreef hem af en toe een gemoedelijke zin in het platdiets.

Over P.L.J. Deschiervel hebben we reeds geschreven in de bijdrage over Altembroek (Heem) (12).

Henri Delvaux

We kennen hem als de opdelver van de overblijfsels van een Romeinse villa te Steenbos, in 1840. Met deze bouwde hij een kapel ter ere van het H. Kruis. Hij schreef een werk in twee boekdelen onder de titel : Dictionnaire des communes de la province de Liège. In de 2de editie worden verscheiden bladzijden aan de blootgelegde villa en aan de geschiedenis van 's Gravenvoeren besteed. De naam van de auteur wordt er, ietwat pretentieus, als volgt geschreven : Henri Del Vaux.

Henri Delvaux werd te 's Gravenvoeren geboren op 14 juli 1795. Hij trad in het huwelijk met Mar-Catherina Dobbelstein. Als opvolger van P.L.J. Deschiervel, werd hij burgemeester op 1 okt. 1827. Hij bleef burgemeester tot oktober 1836, dus gedurende 9 jaar. Als pastoors kende hij Gaspard Streignaert (1815-1835) en Vlecken (1835-1870).

Hij ondertekende de overlijdensakte van zijn voorganger in 1831. Deze was 76 jaar oud, hij leefde nog drie jaar na zijn ontslag als burgemeester.

H. Delvaux die pas 41 jaar was toen hij als burgemeester aftrad, leefde nog 22 jaar en overleed op 22 april 1858. Hij was 63 jaar oud.

De familie Delvaux was een der oudste van 's Gravenvoeren, ze is nu uitgestorven. Ze ging over in de familie Geelen (Alfred, Emile...) (13).

Henri Albert Joseph De Schiervel

Hij volgt H. Delvaux op in oktober 1836. De eerste akte die hij ondertekent is van 31 okt. 1836.

H.A.J. De Schiervel werd te Altembroek geboren op 16 aug. 1786. Hij huwde met Antoinette Lejeune op 1 febr. 1819, en overleed op Altembroek op 1 jan. 1877. Hij was dus in zijn 91e jaar toen hij stierf.

Als burgemeester trad hij af in 1843, oud 57 jaar.

Van hem hebben we reeds een en ander vernomen in de bijdrage over Altembroek in Heem (14). Laten we slechts herinneren aan de pogingen die hij deed om de dorpen Noorbeek, Mheer, St. Geertruide, Mesch, Eijsden, in 1840 bij hun bevoorradingscentrum Voeren te houden. Dit lukte niet. Hij bekwam evenwel dat Voeren mocht beschikken over een hulptolkantoor.

's Gravenvoeren zou iets heel anders geworden zijn, was het niet van zijn hinterland gescheiden geweest. Dat na H. Desch. Voeren onverschillig bleef voor die vervreemding is onbegrijpelijk. Er werd na 14-18 niets gedaan om de wegen naar Eijsden, en Mheer, die de Duitsers onbruikbaar maakten, te herstellen, om de privaatweg naar Noorbeek bruikbaar te maken. En na 40-44 liet Voeren zich ook het hulptolkantoor, van H. Desch. zonder 't minste protest uit de handen spelen.

Aegidius of Giles Heijnen

Hij is een welstellende boer, die drie maal trouwde, zodat hij heelwat nakomelingen in Voeren heeft. Zijn huwelijk, met M. Walpot, gaf hem o.m. twee zonen, die beiden geneesheer werden. Aegidius, de oudste, bleef in Voeren, de andere, Winand, vestigde zich te Bertrix.

Hij is waarschijnlijk de rechtstreekse opvolger, als burgemeester van Henri Deschiervel , in 1843.

Met zekerheid weten we dat hij in 1849 lid was van de Schutterij. Dit is een aanduiding. De Schutterij was een soort para-officiële vereniging, bij dewelke de burgemeester behoorde lid te zijn, en die overigens niets mocht zonder zijn toelating. De Deschiervels, Ernon, Denis, Delvaux waren aktieve leden van de Schutterij. Ook pastoor en kapelaan waren lid (15). Vóór de Franse revolutie was ook de Heer van de Heerlijkheid Oost-Eijsden-Voeren bij de Schutterij. De laatste was de Graaf De Geloes.

Arnold Smeets

Arnold Smeets werd te 's Gravenvoeren geboren op 9 oktober 1817. Hij trouwde met M. Catherina Henriette Lambert (geboren te Visé 17 juli 1823). Haar schoonmenselijkheid bleef lang voortleven in de herinnering van de Voerenaars. Arnold Smeets ontsliep op 18 april 1892.

Hij betrok de hoeve, zijn eigendom, gelegen achter het klooster, rechts, aan het uiteinde van de Tienhofstraat. Zijn zoon Gaspard, of Kesperke (niet verwarren met Kesperke Smeets - Cerfontaine, zoon van Tiske Smeets, uitbater van café en zaal Drapeau-Belge) trouwde met een zuster van Christiaan Ernon (16) en betrok dezelfde hoeve.

Arnold Smeets werd burgemeester van 's Gravenvoeren rond 1870. Hij was het zeker reeds vóór 1878, want in de Ephemeriden van de pastorie lezen we dat hij vanaf die datum, ofschoon burgemeester, de vergaderingen van de kerkfabriek niet meer bijwoonde.

Wijst dit op een vervreemding tussen hem en de pastoor naar aanleiding van zijn houding ten opzichte van de liberale regering die van 1878 tot 1884 aan het staatsbewind was ?

Deze regering was inderdaad radikaal antiklerikaal. Te 's Gravenvoeren werd kapelaan Peters uit zijn ambt door minister Bara ontheven. Hij was van Duitse nationaliteit, en Bara weigerde een wedde uit te betalen aan priesters uit vreemde landen. Peters was in Voeren graag gezien. Men vertelt nog hoe heldhaftig hij zich gedroeg tijdens een moordende epidemie in het dorp.

Bara ging nog verder. Ten gevolge van de bemoeiingen van een der schepenen, zo vertellen de Ephemeriden van de pastorie, schafte Bara de kapelaansplaats af (17).

Arnold Smeets trad af in 1885.

Jan - Baltus Vanhaeren

Jan - Baltus Vanhaeren volgde Arnold Smeets als burgemeester op in 1885, en bleef aan tot 1914.

Hij werd geboren te 's Gravenvoeren op 14 april 1839, van Jan Vanhaeren - Frijns. Hij vestigde zich als boer-apotheker in het gehucht de Vitschen. Daar genoot hij de klandisie van de Nederlandse grensdorpen : Mheer - Banholt, Noorbeek en andere.

Hij trouwde met Sofie - Florentine Ernon, de zuster van de vrouw van Kesperke, zoon van zijn voorganger Arnold Smeets.

Zijn overlijden had plaats op 2 maart 1916.

Tijdens zijn burgemeesterschap bleef alles betrekkelijk rustig. Met pastoor Kallen was hij, om het gelijk de volksman uit te drukken,"twee handen op één buik";aan die roos was maar één doorn : der Jeang Hardij, overigens onschadelijke beroeps en politiek concurrent van Jan Baltus.

Van deze ietwat zonderlinge doch bekwaam en rechtschapen burgemeester, hebben we reeds verteld in onze bijdrage Ten Tijde van Pastoor Kallen.

J.A.

Nota's bij : 's-Gravenvoeren - Oudburgemeesters

(1) Volgens le Grand Calendrier du Pays de Herve 1792.

(2) De naam Wieskens klinkt vreemd in ons gewest. Mogelijk werd Winschkens bedoeld.

(3) Vader heette insgelijks Henri-Alexander. Hij was greffier te Weerst (Warsage) en huwde er Christine Dreessens. Deze was wellicht van voerense afkomst, aangezien haar broeder de kanunnik Dreessens, te Wezet, deel uitmaakt van de Schutterij van Voeren, voorrecht dat voorbehouden bleef aan inboorlingen of minstens inwonenden.

Misschien was dit een der redenen waarom vader en moeder Ernon naar Voeren verhuisden in 1742.

(4) De oude boerderij, stamhuis van de familie Ernon te 's Gravenvoeren, waar deze ook verbleef tot 1914, werd in dat jaar door de vijandige legers afgestookt. Ze lag op de Drèes, beneven de boerderij van de familie Frijns die in dezelfde omstandigheden uitgebrand werd. Beide boerderijen werden later weer flink opgebouwd, doch missen het herenboercachet dat ze vroeger hadden.

Men kan zich afvragen, aangezien vader H.A. Ernon niet van Voeren was, of de boerderij op de Drèes, het stamhuis niet was van zijn vrouw Christine Dreessens. Zo ja, dan staan we voor een oeroude uitbating die door een oeroude familie Dreessens bewoond werd en door haar ligging, de Drees, oorsprong werd van de familienaam Drees-sens. Wie zet zich aan 't werk om dit te onderzoeken ?

(5) De leiders van de Franse Republiek, geboren uit de revolutie van 1789, werden aangegrepen door een vernieuwingsfurie, nog heviger dan die waaraan wij tegenwoordig lijden, en die, onder meer, als gevolg had dat de Fransen een nieuwe kalender invoerden. Het jaar moest beginnen op 22 september, datum van de herfstequinox (dag-en-nachtevening). Het jaar 1 R.F. ging van 22 sept 1792 tot 22 sept. 1793. Zo was dus jaar VIII R.F. = 22/9/1799 tot 22/9/1800. Enz.

(6) We moeten er rekening mee houden, in de omzetting van R.F. kalender in onze kalender, dat in R.F. kal. ieder maand 30 dagen telde, zodat de maand Ventose (maart bedoeld) nog 11 dagen van "onze" febriari telt. Merk op hoe hier eenvoudig Schiervel, zonder de, geschreven staat. De R.F. schafte de adel af.

(7) Onder het oude regiem bestond het inkomen van de priesters hoofdzakelijk uit fundaties en casuel. De onroerende goederen van de fundaties werden door de Fr. Republ. aangeslagen.

(8) Winand Smeets was te 's Gravenvoeren geboren. Hij was de schoonbroer van Willem Vanhaeren. Deze was de stamvader van de talrijke Vanhaeren's die na hem in Voeren geleefd hebben. De familienaam Vanhaeren is uit Voeren verdwenen.

(9) Te Mortroux bezat de familie Ernon het huis; sinds de 14e eeuw huis Davipont geheten. Davipont is Waals = au vieux pont, aan de oude brug (op de Berwijn).

Het tegenwoordig gezin Ernon-Reinartz gaat op tot H.A. Ernon; langs Jozef Ernon-Horsmans, Christiaan Ernon-Hanssen, Jozef Ernon-Teney. In 1870 vinden we ook een Cornelis Ernon.

Gelijk velen in oudere tijden, had ook H.A. Ernon zijn wapen (armoiries). Dr. Lens beschrijft het als volgt en zoals het op de hem geschonken plaat van de Schutterij voorkomt : "écartelé : où 1 et 4 d... à une grappe de raisin; où 2 et 3 d... à trois trefles d... posés en fasce.

(10) Kelly (Journal d'Aubel 19-5-36) schrijft ook sijne, doch beweert toch dat H.A. keizer werd vóór 1808.

(11) Te recht zeggen de mensen Denisekrüske, en niet Sint Dionysiuskapel. Op dat gebied beging Marcel Walpot een kleine fout waar hij op zijn wandelkaart St Denijskapel schrijft. Er is in die kapel geen Sint-Denijsbeeld en St Denijs was ook niet de patroonheilige van C.A. Denis die ze liet bouwen.

Het gebouwtje in halfrond was wit gekalkt en stond, op 1 m na, op

het hoogste punt van de gemeente Voeren, nl. op 169 m. Het was zichtbaar van op de weg naar Moelingen. Bouwvallig geworden werd het op de zelfde plaats, enkele jaren geleden, keurig herbouwd. Doch het prachtig vergezicht naar het zuiden is enigszins door hoogstamaanplantingen gehinderd.

Car. Waelbers schreef in Heem 6-59, dat Denis deze kapel gebouwd heeft ter uitboeting van een grove misstap, waarvan hij aangehouden werd en van zijn ambt ontzet. Weet iemand welke die fout was ?

Men vertelt ook dat op die plaats twee tolbeambten, rond 1840, malkaar te lijf gegaan zijn en vermoord.

(12) P.L.J. Deschiervel was de eerste Deschiervel op Altembroek. Hij huwde de dochter van zijn voorganger, De Fassin.

Am. De Rijckel schrijft (bl. 324) dat de familie Xherveel de Bombaye een der voornaamste was in het graafschap Dalhem. Hij merkt op dat Xherveel of Scherveel een vervorming is van Servais. Zou men dan niet mogen zeggen dat Schiervel een door de uitspraak vervormde Scherveel is, en dus van de patroonnaam Servais afkomstig is ?
- De grafstede De Schiervel werd door Henri Deschiervel, zoon van P.L.J., gebouwd in 1864. Ze ligt tegen het koor van de kerk aan. Werd ook P.L.J. daar overgebracht ?

(13) De laatste Delvaux's waren :

Henri (I) Delvaux	o. 1664
	x Ida Winands
	+ 1-9 1754 (was 90 j. oud)
Henri (II) Delvaux	o. 1719
	+ 1795
Henri (III) Thomas Delvaux	x Marie Claessens
Henri (IV) Delvaux	o. 14-7-1795
	x Mar-Catherine Dobbelstein
	+ 22-4-1858

Henri I was de bouwer, in 1715, van de Lieve-Vrouw-kapel aan Kinkenberg. Zij staat er nog tussen de gekende oude afspanning De

Zwaan en het huis aan de Voer, dat de naam droeg : In 't wit Kruis. Het wit kruis is verdwenen, maar het massief cilindervormig arduinen voetstuk is er nog vóór het huis. Dit behoorde toe aan Hendrik I Delvaux, zoals de grond waarop hij de kapel gebouwd had. Toen zijn dochter Ida trouwde met Jakobus Cerfontaine, ging deze het huis bewonen. Sinds Jakobus is dit het stamhuis van de ook zeer oude familie Cerfontaine. In 1794 verklaart Jakobus in tegenwoordigheid van notaris J.W. Denis dat hij eigenaar is van het huis dat hij bewoont, en bijgevolg ook van de kapel.

De tegenwoordige eigenaar is Cyprien Goffard met zijn schoonzoon, samen wonende in het oud Wit-Kruis.

Het oud massief gebouw van de kapel staat er nog. Het was vanaf 1715 de enige Lieve-Vrouwkapel, terwijl het grondgebied 's Gravenvoeren volgeplant staat met kruisbeelden. Niet lang geleden zijn er twee Lieve-Vrouw-kapellekens bijgekomen.

In het dagboek van pastoor Daffnay, schrijft deze : "Ik A.H. Daffnay heb in 1721 in Octobre permissie gegeven aan Hendrik Delvaux van te zetten eenen offerstock in zijne kapel, liggende omtrent het water en omtrent kinkenberg, op voorwaarde dat hij de offer zal gebruiken voor reparatie en onderhoud van de kapel, en dat de pastoor de sleutel van dezelve mag vragen en bewaren, dat hij ook er bij mag zijn als de offerstock wordt geopend" (de pastoor is nog al wantrouwig !)

(14) In een ander nummer van Heem (3-59) wordt een gebeurtenis aangehaald, die, volgens de voorstelling, een schaduw werpt op de persoonlijkheid van Henri Deschiervel. Nader inzicht liet ons niet toe noodzakelijk met dit besluit in te stemmen. Er zijn overigens in dit relaas een paar onjuistheden : in 1844 is Henri Desch. geen burgemeester meer. Het pad langs de weiden van Snauwenberg bestaat nu nog.

(15) In 1768 waren lid van de Schutterij : pastoor Daffnay, kapelaan Vieilvoye, Kanunnik Driessens, Theodoor Knubbens, F. Claessens, B. Smets, M. Huynen, Jasper Heijnen, Thijwissen, Olieslager.

Pastoor Daffnay geeft ieder jaar één Franse kroon om een ronde bier aan de leden te betalen.

Kan. Driessens is de nonkel (broer van moeder) van H.A. Ernon.

Op de lijst van 1808 lezen we : pastoor Thijwissen en kapelaan N. Duchâteau, mislezer Jasper Stenebruggen en Eerw. Heer Jasper Smeets.

(16) Kesperke Smeets had als zoon Arnold,die zich als apotheker ging vestigen te Lanaken. Een van zijn dochters, Jeanne, huwde Pierre Peters van Veurs (St Martens Voeren). Hun dochter, Mia, is getrouwd met de tegenwoordige minister van Landbouw, Lardinois, geboortig van Noorbeek.

(17)-De Ephemeriders vermelden de naam van die schepen.

-Toen pastoor Kallen in 1885 te Voeren aankwam was er geen kapelaan. De kapelaansplaats werd slechts in 1895 door de Regering erkend, dank aan de tussenkomst van Henri Francotte van Dalhem. Toen kregen we als kapelaan Alfons Beckers, geboren te Everzel (Belgisch Limburg) en oudkapelaan van Statte (Hoei). Hij nam zijn intrek in de kaplanie, de echte, gelegen achter de gemeentelijke jongensschool. Ze was toen reeds bouwvallig en Beckers verhuisde naar een woning in Mannekensput.

EEN HEERLENSE IN DE VOERSTREEK

In de gemeente Heerlen (Nederl. Limburg) ligt het dorp Welten, dat tot voor enkele jaren een zuiver landelijk karakter behouden had. Dit karakter is nog steeds bewaard rondom de Weltervijver, de Weltermolen en het herenhuis dat ooit Strijthagenshof genoemd werd. Dit huis werd bewoond door de familie Hennen, een zeer kunstzinnige familie, waarvan één lid hofviolist geweest is in Londen, een ander in Brussel, weer een ander was directeur van de schouwburg van Heerlen. Deze Heerlense familie onderhield nauwe betrekkingen met België en de bewoner van Strijthagenshof was door huwelijk verbonden met de Belgische familie Warlomont. Geen wonder dat de ouders hun kinderen naar Belgische pensionaten stuurden en Mathilde Hennen heeft van het pensionnaat van 's-Gravenvoeren en van de Voerstreek in het algemeen zo'n goede herinneringen overgehouden dat ze, in 1903, tracht haar gevoelens onder woorden te brengen. Ze doet dit in de taal die op het pensionaat gebruikelijk was.

P.T.

Nota van de redactie :
Wij hebben gaarne aan deze "opstel-brief" plaatsruimte verleend in ons Jaarboek 1970, niettegenstaande de fouten die er in voorkomen en die wij, getrouw naar het origineel stuk, hebben afgeschreven. Zij werpen een schaduw over de geestdrift waarmede de schrijfster het "français pur" onderwijs ophemelt dat bij de aanvang van onze eeuw in het Ursulinenklooster te 's-Gravenvoeren werd verstrekt.
Dit klooster heeft inderdaad, gedurende ettelijke decennia een niet te onderschatten invloed uitgeoefend in de Voerstreek en daarbuiten. Schrijfster hangt een juist beeld op van de toenmalige toestanden, dezelfde in al onze Vlaamse meisjespensionaten.
Voor het overige delen wij de geestdrift waarmede ons Heerlens bakvisje het natuurschoon der streek beschrijft.

Wij publiceerden een reeks bijdragen over de verschillende plaatsen tijdens deze uitstappen aangedaan. Wij citeren er enkele ;
Waterloo - C. Waelbers Heem 6/58 - De Voer 1/59 - Snauwenberg - Dr Belonje 4-5/59 - Atuatica - Waelbers 4/60 - Steenbos - J.v.V. 2-3/61 - Natuurschoon - J.A. - 4/61 - Villa Fura - Waelbers 5-6/61 - Op de Saele - id - 1/62 - Romeins beeld - J.v.V. 4/63 - Snauwenberg - Waelbers 1/64 - Vacantie in Voeren - J.A. 5-6/66 - Altenbroek - J.A. 5-6/67 - Idem - Dr Belonje 1/69.

UNE EXCURSION A FOURON-LE-COMTE

Nul n'est prophète en son pays : tous les jours on peut se convaincre de la justesse de ce dictoon. Célébrités, savants, artistes n'ont du prestige que lorsqu'ils viennent de loin. Il en est de même de la nature. On dédaigne généralement, on ignore même son propre pays, pour aller chercher très loin, a grands frais et parfois au prix de souffrances sans nom ce qu'on a sous la main sans presque se déranger.

Notre Belgique si dédaignée possède pourtant des coins charmants où l'on trouve en miniature, je le veux bien, mais où l'on rencontre tout ce que l'on va admirer à l'étranger.

Sans parler des bords si pittoresques et parfois si grandioses de l'Ourthe, des forêts ombreuses des Ardennes, etc, en me bornant aux choses modestes et généralement inconnues un nom vient sous ma plume qui évoque toute une vision de fraiches verdures, d'eaux murmurantes : Fouron-le-Comte modeste petit village situé à quelques kilomètres de Maestricht, qui mérite de fixer l'attention des touristes et des amateurs d'antiquités non seulement par sa situation pittoresque et l'air incomparable que l'on y respire, moins encore par son importance archéologique et les souvenirs historiques qui s'y rattachent. On prétend que le nom de Fouron dérive de Vour ou Four ruisseau qui traverse cette commune, ou du mot for ou foire en latin forum. Les comtes de Luxembourg y ayant en autrefois la dime, on croit que c'est de là que cet endroit a tiré son nom de Comte. Dans tous les cas, le village de Fouron paraît être très ancien et l'on croit que l'ancienne église de cet endroit démolie en 1785 pour l'emplacement de la nouvelle avait été la chapelle du palais royal de Furonis ou Fouron, où Louis le Bègue roi de France et Louis II roi de Germanie eurent en novembre 878 une entrevue dans laquelle le partage fait entre leurs pères en 870 fut confirmé. Je ne puis mentionner en détail toutes les particularités intéressantes qui se rattachent à Fouron, la place dont je dispose étant restreinte, je me bornerai à citer encore l'endroit appelé Steenbosch situé dans les environs du village et près des hameaux de Ketten et de Schophem qui est très remarquable par les anciens fondements Romains et la grande masse de tuileaux qui s'y trouvent encore aujourd'hui sur une étendue de 5 hectares. On prétend que l'ancienne forteresse Atuatica, située au milieu du pays des Eburons y a existé et que les noms de Sabinus et de Cotta, tribuns romains que César y avait placés ont été conservés dans le dénomination des hameaux de Schophem anciennement Scapin et de Ketten autrefois Kotten. Des fouilles y ont été commencées en 1840 par Mr Delvaux, assisté de quelques amateurs d'antiquités... elles ont été poursuivies quesqu'en 1846 grâce au gouvernement qui est intervenu pour une partie des dépehses. Les explorations furent faites sur une surface de 3 hectares, toutes remplie des débris d'anciens fondements : On y mit au jour 3 puits, 4 canaux, des salles de bains et autres soutenues par 135 piliers, des caves qui servaient à la circulation du calorique. Entre une foule d'objets recueillis au Steenbosch se trouvait une statuette de

pièrre blanche représentant une divinité qu'on a prise pour Junon, des médailles romaines à l'effigie de Marc Antoine, d'Auguste, de Néron, de Marc Aurèle et d'autres encores. Tous ces objets sont déposés au musée d'antiquités de Bruxelles.

On ignore l'époque de la destruction de cette belle et grande villa romaine. Sur ses ruines fut édifié le palais de Furonis qui fut aussi la résidence de Charlemagne, Charles le Chauve etc. jusqu'à ce que le pays devint le théâtre des dévastations des Normands. La tradition dit aussi qu'il y a eu au Steenbosch un temple romain dédié à Mars et converti plus tard en chapelle royale. En 1846 on a bâti sur l'emplacement et avec les restes des édifices une petite chapelle qui malgré sa simplicité est pourtant remarquable par son architecture à la romaine antique, par les différentes pierres dont les carrières sont inconnues dans le pays et qui présentent des pétrifications curieuses telles que plantes, fleurs, coquilles etc. ainsi que par les anciennes briques romaines longues de 46 cent. et larges de 33 sur 5 d'épaisseur qui ont été employées à la construction des murs et du pavé devant l'autel. Des deux côtés de l'entrée, on a intercalé dans les murs des fragments entiers des anciennes constructions romaines avec leur mortier et des colonnes très bien conservées.

Le village de Fouron malgré l'inévitable progrès a conservé son cachet pittoresque et simple. Il est arrosé par la Vour, ruisseau qui prend sa source à Fouron St-Pierre, parcourt la campagne de son allure pressée et traverse le village de Fouron qu'il anime de son babil incessant, roulant avec des grâces coquettes sur les clairs caillous ses eaux cristallines entre les maisons que des ponts rustiques relient entre elles.

L'édifice le plus important du village est le pensionnat des religieuses Ursulines cause indirecte de ces lignes. Par un hasard heureux, des amis soucieux de choisir pour leur fillette un bon pensionnat ou toutes les conditions de confort, d'instruction et même de bon marché se trouvassent réunies, mais surtout ou l'on enseignat un français pur, non entaché de cette vilaine prononciation flamande trop fréquente hélas dans nos Flandres, me demandèrent conseil. Je m'empressai de nommer le pensionnat de Fouron le Comte ou j'ai fait mes études toute enfant, et qui mérite a tous égards la renommée qui le distingue non seulement par l'instruction solide qu'y recoivent les élèves qui sortent de là diplômées et aptes à choisir telle carrière qui leur convient, mais encore par toutes les conditions d'hygiène et de confort réunies que la Supérieure personne intelligente et d'une grande bonté ce qui ne gâte rien, s'efforce encore tous les jours à augmenter. Nous convimes d'aller ensembles visiter l'établissement et de faire des excursions dans les environs, nous proposant de passer là quelques jours ce qui n'est guère ruineux, le bon marché y étant désrisoire. Partis le matin par une claire matinée, nous arrivons à Eysden vers 12-1/2 h. et quoique les soeurs ayent envoyé la voiture nous prendre à Visé, nous préférons faire à pied le trajet d'Eysden à Fouron qui est d'une bonne demi lieue, ce qui est un vrai régal par cette belle

journée.

Cependant la campagne n'offre ici rien d'extraordinaire... des champs labourés a perte de vue, de lointains horizons, enfin une nature sereine et reposante. Après avoir suivi un joli sentier bordé de haies embaumées qui forment arceaux au dessus de nos têtes nous dépassons un moulin dont la grande roue fait entendre son bruyant caquet, puis l'église de Mèche, pour prendre vers la gauche à travers les champs de blé le long desquels on entend clapoter doucement la Vour entre les roseaux, et nous arrivons à Fouron. L'accueil des soeurs est on ne peut plus cordial, et vraiment les religieuses de Fouron n'ont rien de cette allure guindée que prennent certains religieux. Elles sont gaies et naturelles, et quand je vais les voir, elles montrent sans détour leur joie a me revoir en me plantant de bons gros baisers sonores sur les deux joues.

Après la visite de l'établissement au cours de laquelle nous admirons fort une nouvelle Chapelle dans le plus pur style gothique, ainsi que le bon aménagement de toutes choses, et après nous être restaurés, je tiens a faire dignement les honneurs du pays en commençant nos excursions par une promenade à Altenbroek et une ascension de Waterloo. Après avoir traversé le village, nous nous dirigeons vers la gauche c'est à dire vers l'est de Fouron où se trouve la montagne de ce nom, nous suivons un joli chemin qui forme lacets et côtoye la montagne toute tapissée de sombres sapins, qui s'élève presque à pic en cet endroit et forme un contraste frappant avec les vertes prairies, les champs fertiles qui s'étendent à droite dans le vallon pour remonter plus loin brusquement le coteau. A un détour du chemin le spectacle qui s'offre à nos yeux est digne de tenter le pinceau d'un artiste... A notre gauche toujours surplombant le chemin, la montagne avec ses teintes diverses, à droite le château d'Altenbroek et ses dépendances, et en face de nous, au fond du chemin, s'adossant aux sombres massifs du bois d'Altenbroek une maisonnette de garde placée là comme en un décor de féerie et qui rappelle vaguement une scène d'opéra. En quelques instants nous avons atteint cette espèce de châlet qui marque l'entrée du bois, et derrière laquelle un banc circulaire placé sous les arbres nous invite au repos.

Nous sommes bientôt installés sous ce frais ombrage où tout en étant à l'abri l'on conserve la vue sur les alentours. Un léger bruit nous fait lever la tête... c'est un écureuil penché sur une branche qui nous regarde d'un aire effronté; le calme et la fraicheur de cet endroit, les sentiers aromatiques qui se dégagent du bois, joints aux gazouillements des oiseaux produisent sur l'organisme une détente, un apaisement délicieux et nous avons peine à nous arracher de ce coin charmant.

Cependant le jour baisse et nous devons nous hâter si nous voulons monter encore jusque Waterloo. Enfin en quelques minutes nous y sommes quoique la montée soit assez raide. Sur un espace découvert au milieu du bois et tout entouré de fougères, de lianes, d'arbustes de toute sorte, s'élève un petit châlet rustique, contourné par une galerie et soutenus par 6 piliers de pierre massifs : c'est là Waterloo. La légende veut que

pendant que se livrait la fameuse bataille de ce nom, l'ancien propriétaire du château d'Altenbroek le comte de Schirvel se trouvait avec ses amis en cet endroit précis du bois quand ils entendirent la canonnade annonçant la défaite de Napoléon. En souvenir de cette journée memorable, il fit construire ce châlet qui dans la suite devint un rendre-vous de chasse. Rien ne peut rendre la poésie de cet endroit solitaire, qui emprunte aux croassements des corbeaux et à l'approche du crépuscule quelque chose de solennel, de mystère.

Mais il est temps de songer au retour et c'est l'esprit content et le corps alourdi par une saine fatigue que nous rentrons au village, nous donnant rendez-vous le lendemain matin à 5 heures pour faire l'ascension de la montagne de Fouron, que nous avons seulement contournée aujourd'hui, et qui est l'une des plus belles excursions que l'on puisse rêver.

Bienavant l'heure nous sommes prêts et nous partons joyeux, emportant notre déjeuner ainsi qu'une longue vue. Nous prenons en face de l'église un chemin creux qui monte en des méandres capricieux : aux haies, aux arbustes qui bordent le chemin, des gouttes de rosée brillent ainsi que des diamants liquides, l'on dirait des larmes que les Sylphes nocturnes auraient répandues. Les oiseaux célèbrent la joie de vivre en un concert harmonieux : le soleil ne se montre pas encore, mais l'air est d'une pureté idéale, et si délicieux à respirer que l'on se croirait transporté dans un autre monde. Absorbés par nos impressions nous avançons en silence quand une exclamation d'une de nos fillettes nous arrête... Voyez que c'est beau ! Nous nous retournons saisis d'admiration. Nous sommes sur le faîte de la montagne et un panorama splendide se déroule devant nos yeux. Au premier plan, en des gradations infinies allant du vert le plus tendre jusqu'aux teintes les plus sombres, des campagnes verdoyantes, des vergers fleuris, des bois ombreux, des châteaux et coquettes maisons de plaisance s'étalent à nos yeux charmés... et dans le lointain les clochers de 38 églises, un ruban de moire argentée qui est la Meuse, les villes de Tongres et de Maestricht, et jusqu'à la citadelle de Liège; et comme s'il n'avait attendu que cet instant, le soleil voilé jusque là illumine tout à coup ce tableau inénarrable de sa lumière dorée, refoulant jusqu'au fond des vallons les dernières gazes accrochées aux branches et se reculant comme à regret devant sa chaleur et sa force victorieuses.

Cet instant nous paye amplement du sacrifice accomplis en nous levant à 4 heures. Nous ne nous lassons pas d'admirer oubliant la fuite du temps... hélas ! une cause des plus vulgaires y met un terme... nous avons faim, l'on ne veut vivre dans les nuages... et la nature réclame bientôt ses droits. Nous allons à la ferme de Schnauwenberg, qui est toute proche et nous faisons servir le lait dans la prairie ou un gai déjeuner termine cette belle excursion.

Mathilde Hennen

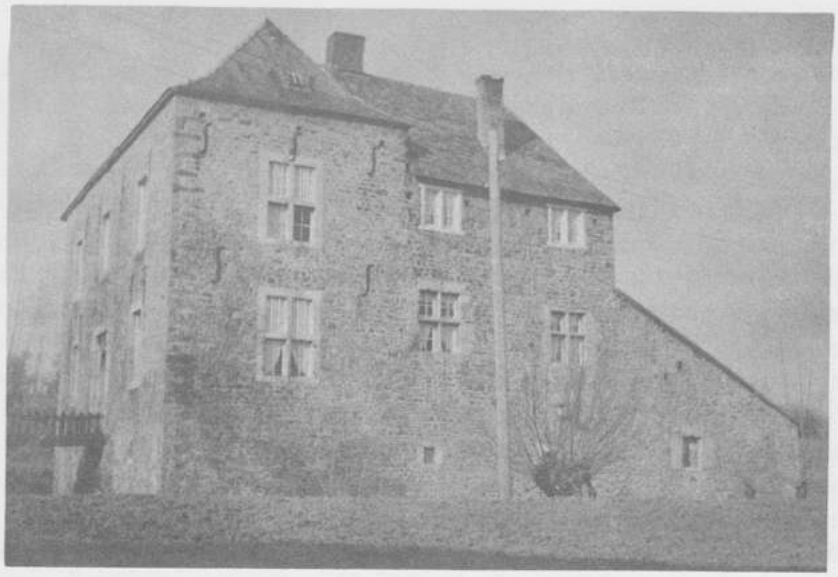

HOMBURG - Veljaren

Onderste Veljaren (1951)

Foto : Dr J. Nyssen
St-Martens Voeren

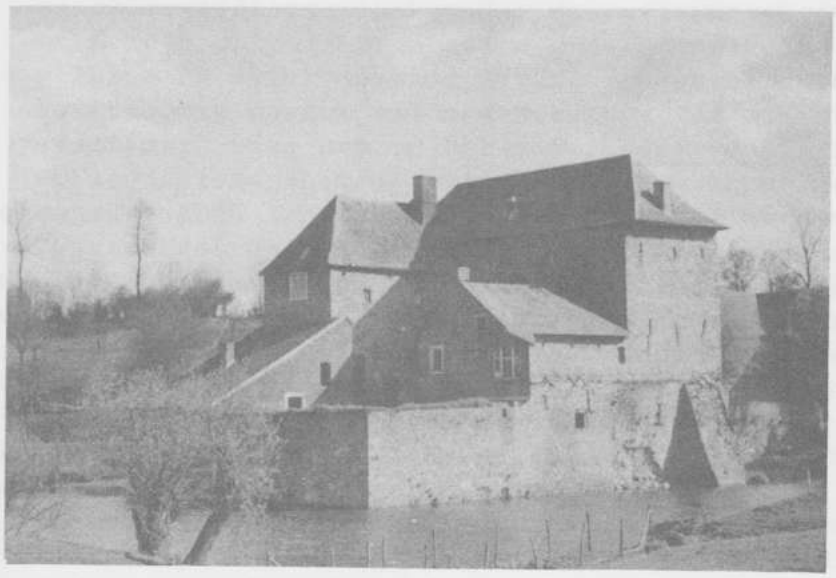

Haus Veltjaeren
(unterste)
Hof Veltjaren - onderste
algemeen zicht

Hof Overste Veltjaeren
(bovenste Veljaren)

Fotos H. Königs (Aachen)

V E L J A E R E N

door

Dr. J. Belonje

Het in 1951 verschenen grote werk van Guy Poswick "Les Délices du Duché de Limbourg" behandelt op p. 223 en volgende in een 34e hoofdstuk "Le château-ferme de Veltjaeren à Hombourg", dat vanouds ressorteerde onder de Ban van Montzen.

Erg gelukkig is de schrijver in dit geval niet geweest. Behalve, dat hij zijn pennevrucht vergezeld liet gaan van een onbeduidend schetsje, waaruit over de structuur van het voorgestelde oude huis nagenoeg niets valt op te maken, bevat de tekst helaas onjuistheden en grote onvolledigheid. En dat nu, terwijl toch de schrijver Veljaeren zag als een van de meest interessante en best geconserveerde onder de voormalige weerbare torens van het Hertogdom Limburg...

Dat Veljaeren inderdaad zo goed bewaard gebleven is, moet spijtig genoeg, worden ontkend. Immers het muurwerk van het gebouw vertoont aan de zuid-kant nog wel oude gothische ramen, terwijl er een paar primitieve schietgaten bewaard bleven, maar - aan de westzijde zijn overal uit de XVIIIe eeuw daterende ramen in het muurwerk uitgebroken ! De toegangspoort van weleer is gelukkig behouden en daarom heen is door een inkassing in het gevelvlak de ruimte dienende tot het optrekken van het naast aan het kasteel liggende vak van het brugdek aanwijsbaar. Maar de brug zelf is modern, zoals mede vrij wat in het interieur. Terwijl het volle wapen-Van Ghoor, dat eens het front moet hebben gesierd als een ouderwets naambord, thans een plek is ingeruimd op een bijgebouwtje van de binnenplaats der woning.

Veljaeren zou, wanneer men Poswick volgen wil, door Hertog Jan I van Brabant in 1286 in brand gestoken zijn. De bron van dit bericht, die door de schrijver overigens verzwegen wordt, kan bezwaarlijk een andere zijn dan Jan van Heelu's Kroniek, die én het huis én zijn toenmalige bezitter, genaamd "van Wilgenru die smale" uitdrukkelijk vermeldt : 1)

Die hertoge Jan van Brabant.
Doen hi Lonsies vri vant
Volgde hi eerlike ende wale,
Ende voer te Rimersdale,
Int lant van Limborch, logeren :
Daer stonden werhuse, die deren
Wouden dicwile den lande
Van Daelhem, die dede met brande
Die hertoge storen altemale;
Te Sineke, ende te Rimersdale,
Ten Woude, ende te Wilgenru,
Ende andere vele, die ic nu
Alle ghenoemen niet en can;
Dies swigic.

Door middel van brandstichting heeft Hertog Jan derhalve onder andere het huis Veljaeren toen Wilgenru geheten onbewoonbaar gemaakt en omdat dit

in der haast diende te geschieden, hebben de vernielers het zware muurwerk van de toren bepaald wel gelaten voor wat het was.

Een belangrijke vraag doet zich hierbij voor. Was er in die tijd slechts één enkel huis Veljaeren of bestonden er, als hierna blijken zal, reeds twee van de gelijke naam ? Dus : zo er ten tijde van Hertog Jan één enkel goed genaamd Veljaeren was en geen twee, moeten wij dat dan zoeken waar tegenwoordig Bovenste Veljaeren ligt, dan wel daar, waar nu het door Poswick beschrevene (Onderste) Veljaeren te vinden is ? - Op de vraag betreffende de aanwezigheid van twee gelijknamige kasteeltjes kom ik hierna terug. Maar hier dient wel uitdrukkelijk vastgesteld te worden, dat de kans volstrekt niet uitgesloten behoeft te worden geacht, dat de door de Hertog uitgevoerde vernietiging niet het Benedenste, maar het Bovenste Veljaeren aanging.

In de reeks van achtereenvolgende bezitters van het in casu alleen behandelde Benedenste Veljaeren worden dan verschillende leden der families De Horion, Van Ghoor en Van Mierlaer-Millendonck naar voren gebracht. 2) Daarbij wordt verzekerd, dat de vertegenwoordigers der tak van de Van Ghoor's, die op Veljaeren zaten, tevens bezitters van het bekende (nu helaas totaal verdwenen) kasteel Schymper te Moresnet waren. Evenwel, die laatstgenoemde burcht op de oever van de Geul behoorde aan de oudste linie der familie, welke ook op Heel, De Weyer en Einrade heeft geresideerd.

Die daar geplaatste gegevens kunnen bovendien met kennis van vrij uitvoerige genealogische literatuur wel wat meer worden "aangekleed". Zo was Gerard van Ghoor, de derde zoon van de gelijknamige Erfvoogd van Eys en Hadewig, vrouw van Eys, heer tot Krickelberg en Bos en hij was gehuwd met Philippa van Horion, de Vrouw van "Villartshof" en Hartelstein, dochter van Herman en Agnes van Warfusée. De zoon van deze Gerard junior, Herman van Ghoor, die Villartshof en Hartelstein erfde, was gehuwd met Johanna van Rievière-Heers, een dochter uit het tweede huwelijk van Dieudonné met Thierette (Dorothée) van Hamal-Monceau; hij wordt genoemd als Stadhouder van Limburg en Schout van Maastricht en overleed in 1549 3).

Uit dit laatste huwelijk was een zoon Hendrik, gehuwd met Francisca de Vaudemont-Pesch, Claude-dochter en dan uit de bastaard-tak van dit illustere geslacht. Hij wordt in een acte van 17 Juli 1571 te Aken gepasseerd uitdrukkelijk als "Freiherr zu Pesch herr zu Viljaer" aangeduid 4). Na een korte tijd in het bezit van een zoon geweest te zijn, vererfde Veljaeren (of "Villartshof", zie boven) op zijn in 1604 overleden dochter Françoise, die in 1587 de eerste vrouw was geworden van Herman Diederick van Mirlaer-Milendonck, zoon van Gotthard, heer van Goor, Meijel, Vronenbroeck en de Pley, Soiron en Schönae en Maria van Brederode Walramsdochter, die na Françoise's dood op 24 januari 1618 hertrouwde met Anna von Hemmerich-Rautenburg, welke als non uit het klooster Keizersbosch was weggelopen. Dit tweede huwelijk werd op protestantse wijze gesloten maar duurde niet lang, want de kroniekschrijver verklaart over hem, dat hij "obiit in carcere" te Hoey. - Men kan de verdere vererving in deze familie het beste vervolgen in het uitvoerige artikel van wijlen generaal v. Oidtman getiteld "Die Herren von Milendonk aus dem Geschlecht der von Mirlaer" 5).

Dit bovenstaande nu diende min of meer als een inleiding, maar hierna moet ik toch wijzen op een belangrijke omissie in de historie van Veljaeren, waarop ik hiervoor reeds zinspelen kon.

Bij een verkenning van het prachtige geaccidenteerde terrein om Veljaeren, ontdekt men aanstonds, dat het gebied hier doorsneden wordt, door een dal-plooi, waarin een beekje gaat, dat zich, na enige tijd parallel gelopen te hebben ten zuiden van de grote weg naar Homburg, verenigt met de Gulp. Op het kaartblad 43/1 van het Koninkrijk België, de officiele editie, staat die eerstgenoemde waterloop aangeduid als "Ruisseau de Veljaeren" 6).

Aan de bron van dit stroompje nu vermeldt deze kaart een gebouwencomplex, aangeduid met de naam "Veljaaren ferme", terwijl ook aan de beek, maar enigszins stroom-af en in noord-oostelijke richting een alleenstaand huis binnen een vierkante gracht is weergegeven. Daarbij komt evenwel geen naam voor.

Beide vestigingen nu heten Veljaeren. Dat was vanouds al het geval, hetgeen gemakkelijk te verifieren valt uit de beroemde "Carte-de-Cabinet", de prachtige handschriftkaart in kleuren, die de generaal Joseph Graaf de Ferraris op last van Keizerin Maria Theresia heeft moeten laten vervaardigen. Van belang is in dit geval het blad I.15 ofwel, zoals aangeduid op de bij het kunstwerk behorende "Schlüssel-Karte", N° 212. 7).

De Ferraris-kaart duidt het nabij de bron der beek gelegen complex aan als "Cense Oberste Veeljahren", met een toevoeging in rood van het getal 68, verwijzende naar een ligging van de aldus genummerde parochie Homburg, hier "Hombourg" geheten en daarmee naar een bijbehorende "Mémoire". Het meer noordelijke huis aan dezelfde beek - tegenwoordig plaatselijk genummerd 13 - verkreeg hier daarentegen de aanduiding van "Cense Unterste Veeljahren". En dan staat er verder, dat de beek, die overigens naamloos is, in de Gulp uitloopt even ten zuiden van de "Gulber Meulen".

Een merkwaardig verschijnsel, dat niet alle drie exemplaren van de "Carte-de-Cabinet" volmaakt gelijk van uitvoering zijn. Ik heb hierboven de teksten afgeschreven, gelijk die op het te Delft bewaarde exemplaar voorkomen. Wel is de cartografische voorstelling van het territoir op de mij alleen bekende Brusselse en Delftse uitvoeringen gelijk, maar deze eerste wijkt op het onderwerpelijke blad wat de aanduidingen aangaat van de tweede sterk af, want daarop lezen wij dat de respectievelijke huizen genoemd worden "Château Overste Vyljaren" en "Château Onderste Vyljaren", dat de parochie, waaronder beide ressorteren "Homborgh" heet en naast beide het corresponderende getal 68 is geplaatst.

Hieruit blijkt luce clarius, dat er niet één enkel Veljaeren is geweest maar twee.

En niet alleen (Onderste) Veljaeren was een adellijk huis, doch zonder twijfel mocht ook het Onderste Veljaeren op een zodanige titel aanspraak maken : het was een echte Limburgse edelmanswoning en het duidelijkste bewijs daarvoor is gelegen in het feit, dat de bezitters er zich achter hun naam naar hebben vernoemd. Reeds in de XVIe eeuw was zulks het geval. Dat zien wij uit een relaas betreffende de bestrijding van wege de Koninklijke Majesteit van Spanje als Hertog van Limburg der te Eupen plaats gehad hebbende ketterijen tegen de kerk in het jaar 1569 :

"Aen X V I I I en Mey. Juncker Joan Roe, van Wiliaeren,
"drosset tot Henrichs Cappel ende Monsen, ald umbtrent tus-
"schen L X X ende L X X X jair, deponert onder eedt dat
"Juncker Goyssen Roe, Juncker Goesens seliger son, van

"Wiliayren, den prince van Uraniën tegen die Majesteyt gedient "hayt, ouch dat syn natuerlicher soen Jan Roe ouch in desen "princen leger gedient hayt tegen die Majesteyt" 8).

Bij vergelijking van de respectievelijke bezitters, kan het onmogelijk anders, dan dat deze verklaring betrekking heeft op het Overste Veljaeren.

De tekst spreekt overigens volstrekt voor zichzelf, maar daarmede weten wij slechts zeer weinig over de dramatis personae, die hier ten tonele worden gevoerd. Het is wel zeker, dat deze personen behoord hebben tot het wijd en zijd verbrei e Limburgse geslacht Van Obsinnich genaamd Roo (Roe of Rohe), maar ondanks de talrijke gegevens, die over deze familie reeds werden gepubliceerd 9) is het tot nog toe onmogelijk gebleken om de bovenstaande drie jonkers met de bastaardzoon te identificeren. Het enigste, dat onder alle reserve hierover verklaard kan worden is, dat Alex.Bernh. Baron van Spaen van Ringenberg in diens MS.-genealogie van de Van Roe's 10) aanvangt met drie achtereenvolgende generaties, die elk in dezelfde tijd de voornaam Johan voerden. Zij waren : Johan van Obsinnig gd.Roo gehuwd met N. van Kessel; zijn zoon Johan van Obsinnig gd.Roo tot Eetzen, gehuwd met N. van Brembt tot Doenrade en als kleinzoon van eerstgenoemde zoon van laatstgenoemde Johan van Obsinnig gd.Roo gehuwd met N.van Stepraedt, dochter van Gerhard en Anna Kessel van Nurburg. Weliswaar moeten deze personen dus ongeveer terzelfder tijd geleefd hebben als de volgelingen van Prins Willem van Oranje in diens strijd tegen Koning Philips II, maar overigens ontbreekt alle zekerheid.

En dan - na een lange pauze ! - komt er opnieuw een bericht betreffende het Overste Veljaeren.

Dat vond ik onder de minuten van de Maastrichtse notaris J. Aussems 11) in een acte van 18 December 1668. Daarbij werden de huwelijkse voorwaarden tot stand gebracht tussen de WelEdele Geboren Heer Johan van Haeghen en de WelEdelGeboren Maria Huberta Rave, de bruid geassisteerd met haar broeders de W.E.G. Hans Leonard en Johan Francis Rave alsook de W.E.G. Eustache de Berlier heer tot Bemelen, haar oom. De bruidegom bracht behalve andere zaken ten huwelijk aan "Het adellijk Huis van Overste Veljaer onder de Bank van Homborg gelegen met weiden, akkerlanden en zijn dependentien niets daarvan uitgescheiden noch gereserveerd. Nog het adellijk huis van Meroels met al zijn toebehooren...", enz.

De kinderen Rave kwamen van het in de vorige eeuw afgebroken Ravenhof te Amby; Hans Leonard, die lid is geweest van de Ridderschap van Valkenburg, was gehuwd met jv. Beatrix Mechtildis van Galen dochter van Alexander tot Ermelinghoff en zijn eerste vrouw Christina van Westrem tot Sümmern, geboren 1642 en na 10 jaren gehuwd geweest te zijn in 1679 weduwe geworden. Eustache de Berlier, de oom van de bruid bezat de S.Antoniusbank onder Bemelen. Zijn wapen in alliantie met dat zijner echtgenote jv. Anna Rave van Amby, de dochter van Jr. Jan en jv. Catharina van Meerssen bevindt zich tegenwoordig nog op het herenhuis aldaar (n°. 366) met in de onderrand "Nihil Admirari A° 1655". Met "Meroels" tenslotte is bedoeld het Stokleen van Jonker Jacob van der Hagen of Philippenhaus onder Kettenis, waarvan de bezitters, ook de leden van de familie van Haeghen uitvoerig ter sprake zijn gekomen in de eerder reeds aangehaalde uitgave van de leenregisters der mankamer van de proosdij van het Mariënstift te Aken 12).

Tot zover dan deze laatste ontdekkingen betreffende niet een enkel, maar betreffende twee gelijknamige Limburgse riddermatige huizen. - Moge het een latere onderzoeker gegeven zijn om in de toekomst eens de reeks van bezitters van het "Overste Veljaeren" tot volmaking te brengen.

Alkmaar, Febr. '70.

1) Zie respectievelijk de verzen Boek II 7279 en Boek I, 3293-3306 J.F. Willems "Chronique en vers de Jean van Heelu ou Relation de la Bataille de Woeringen", Bruxelles 1836, p. 268 en 124, alsmede W.J.A. Jonckbloet en A.W. Kroon "Letter- en Geschiedkundige Aanteekeningen op de Rijmkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag van Woeringen in het Jaar 1288", 's Gravenhage 1840, blz. 239.

2) Naar de tekst te oordelen ontleend aan de "Publications..Limbourg" LXVIII, 1932, p. 219-220, onder verwijzing naar de geschiedenis van het onder Itteren in de Nederlandse provincie Limburg gelegen adellijke huis Hartelstein.

3) Chr. Quix "Hist. top. Beschreibung der Stadt Burtscheid", Aachen-Leipzig 1832, S. 105.

4) "Verslagen van 's Rijks Oude Archieven 1904", XXVII, 's Gravenhage 1905, blz. 614 sub 63.

5) "Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins" XI, 1889, S.9 sqq. en voorts bijvoorbeeld nog Ant.Fahne "Geschichte der Kölnischen, jülischen und Bergischen Geschlechter", I, Cöln und Bonn 1848, S.282/3.

6) Schaal 1: 20.000, "Henri-Chapelle".

7) Verwezen zij ten deze naar A. de Smet "Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris Inleiding", Brussel 1965, en naar zijn "De beide Ferraris. Kaarten en het Rijnland" Heimatbuch des Kreises Kempen-Krefeld XXI, 1970, S.54-62.

8) "Bulletin Commission de l'Histoire des Eglises Wallonnes", 1955, p. 61/2.

9) A. Fahne "Kölnische Geschlechter" I, S.367 en II, S.123; "Het Oude Land van Loon", XX, 1965, blz. 33 sqq; Dr. Lens "Armorial du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse", 1947, p. 222; Luise Freiin von Coels von der Brugghen "Die Lehensregister der Propsteilichen Mannkammer des Aachener Marienstifts 1394-1494", Bonn 1952, S. 859.

10) Hooge Raad van Adel te 's-Gravenhage Inventaris Collectie Mr. W. A. Baron van Spaen LeLacq, n° 108.

11) Inventaris notarieel archief 's-Rijks Archief in Limburg te Maastricht portefeuille n° 1194.

12) "De Maasgouw" XXXV, 1913, blz. 68/9 en XLII, 1922, blz. 68. Het eerste van deze twee artikelen dient in verband met de duidelijke onkunde t.a.v. de schrijver betreffende het oude schrift slechts met de grootste omzichtigheid geraadpleegd te worden.

Zie voort Prof.Dr. Heribert Reiners "Die Kunstdenkmäler von Eupen-Malmedy", Düsseldorf,1935, S.146; Freiin v.Coels S.366 sqq. - Zie o.a. ook nog de acte, verleden v.notaris J. Corstius te Maastricht, notar.archief als voren deel 1368, dd. 15 Juni 1680.

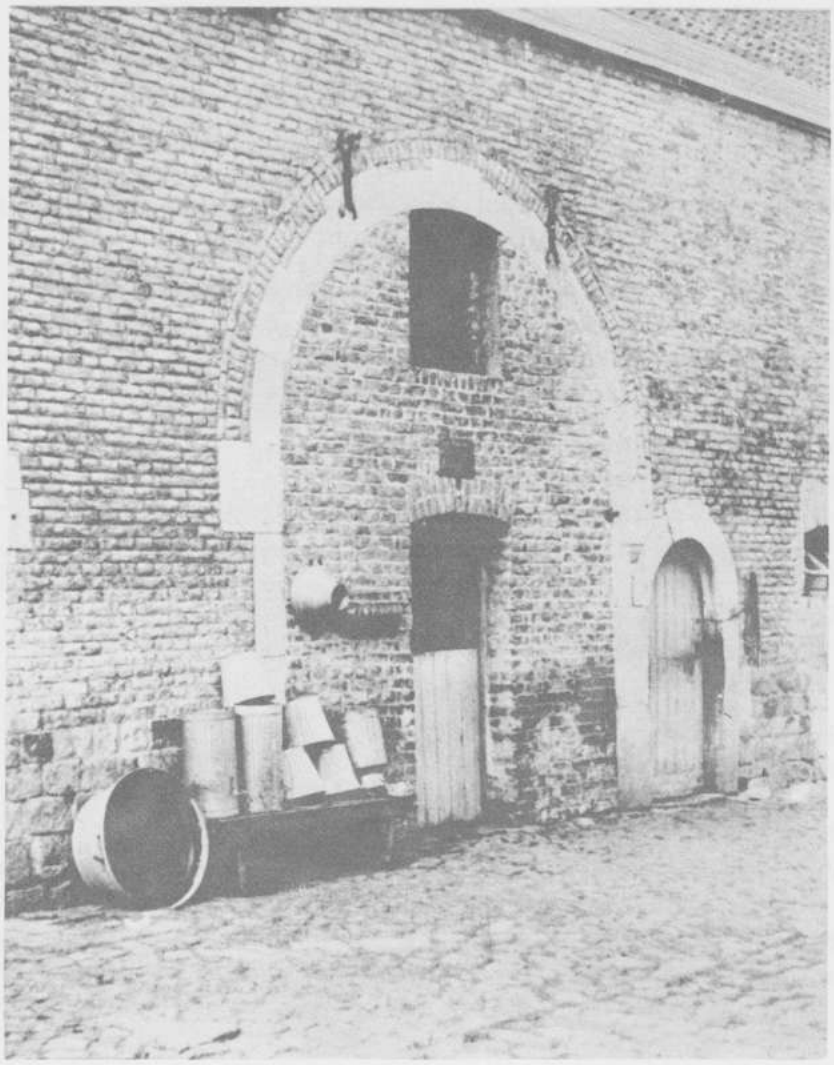

HEINRICHSKAPELL

Gehöft in Te Wyer mit vermauertem Sscheunentor. (1941)

(HENDRIKSKAPELLE
Hofstede op Te Wyer met dichtgemetste schuurpoort (1941)

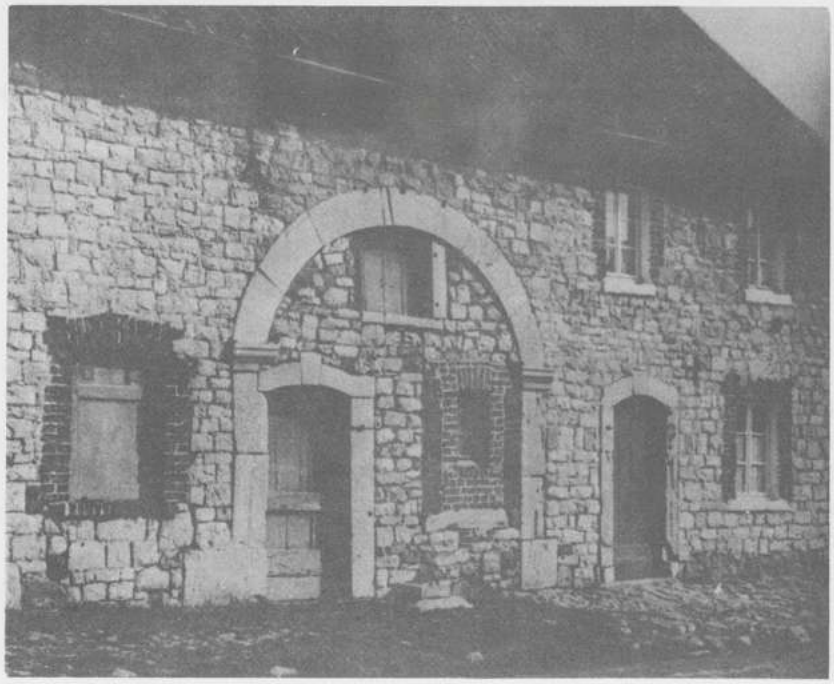

MONTZEN (Bleyberg)

Hof Ten Eycken.
Vermauertes Scheunentor.
Wohnhaus 1772.

Hofstede Ten Eycken.
Dichtgemetste schuurpoort.
Woonhuis 1772.

Fotos Hans Königs

Rond onze plaatsnamen

K O M M E L

In verschillende onzer gemeenten treffen wij deze plaatsnaam aan. In het herhaaldelijk geciteerde werk van dr A. Boileau komen voor :

's-Gravenvoeren : i gen komel, "in de Commel" - terrain à Schoppem.
i gen komel, "de Commel" - terrain au N.E. du village.
achter gen komel, "Agter de Commel" - chemin de komelergats - chemin nommé "Comere gats".

St-Martens Voeren : i gen komele - deux terrains
1) huech komel "Commel haute". Komberg
2) ner komel "Commel basse".

Teuven : op ene komel, "op de kommel" - prairie.

Homburg : op en komel. "Kommel".
op ene öneste komel, "onderste kommel".
op ene komelberch, "kommelberg".

Montzen : op en (i gen) komel, "Commel" - ferme.
de komelgats - de Bömken à Commel.

Hendrikkapelle : Komberg, Komebend - non identifié.

Dr P.L.M. Tummers (Veldeke nr 220 p. 43) vestigt de aandacht op deze Overmaas-plaatsnaam, die ook in Ned. Limburg herhaalde malen voorkomt en leidt deze af van het Latijnse "commenda", dat is "een stuk land door de eigenaar toevertrouwd aan een heer om het te beschermen, waarbij de heer als vergoeding voor zijn bescherming het recht verkrijgt er een soort belasting op te heffen".

De ontwikkeling, van commenda tot kommel, gaat hij na aan de hand van een aantal schepenbrieven van St-Servaas, Maastricht, van 1306 tot 1535, en de klankontwikkeling die de straatnaam Kommel te Maastricht heeft doorgemaakt.

Hiermede is dus ook de benaming onzer kommels in het reine getrokken !

S C H E V E R

In hetzelfde nummer onderzoekt dr Tummers de plaatsnaam "schever". Hij stelt vast dat, anno 1424, de leidekker "sceuerdecker" werd genoemd en een huis met leien dak een scheversteinen huys. Waar deze verklaring niet door een bouwwerk kan worden gerechtvaardigd, verwijst hij naar "een primitieve landbouwmethode, volgens welke men op woeste grond de dunne bovenlaag in schijven afgroef, deze verbrandde en in de as het zaad uitstrooide". Dergelijk bouwland heette o.m. "Schievel" in het Rijnland.

Te St-Martens Voeren citeert dr Tummers een weiland en een huis met name "schever".

Boileau citeert (p. 127) :
St-Martens Voeren : schever (sch=sj) une maison du village.

Onder Aubel citeert hij echter (p. 154) :
a gene sjever, "schever", il y a 2 fermes portant ce nom :
a) dans la section de La Clouse
b) dans la section de St-Jean-Sart
wallon : a chêvêr.

Verder p. 140 :
as (a lès, so lès) agas, "les Agaux". Ecart au sud de la section de St-Jean-Sart, à la limite de Charneux.
Le nom (wallon aga = schiste) est le pendant des deux sjever existant dans la partie germanique de la localité.

Dat is wel de proef op de som bij de thesis Tummers !

Hermann Heutz

JUGENDERINNERUNGEN : FAST VERGESSENE KINDERSPIELE

Die Kinder unserer Tage haben wertvolles, mechanisches Spielzeug. Nicht selten ist ein Speicherzimmer völlig eingenommen von einer elektrischen Eisenbahn mit vielen Weichen, Bahnhöfen, Tunnels usw. An regnerischen Sonntagen spielen dort Vater und Sohn, und die Mutter, welche die beiden vergebens zum Essen ruft, steht kopfschüttelnd vor dem Eifer ihrer "beiden" Kinder. Im übrigen sind ja unsere Frauen weit weniger kindisch als die Männer. Männer spielen ja nur, wenn sie im Schützenverein stramm stehen oder beharrlich viel Geld mit ihrem Gewehr in die Luft puffen.

Aber zurück zu unseren Kindern. Da beobachtete ich einen Zehnjährigen der auf seinem Minirad turnt, sich einen Kleinsttransistor ans Ohr hält und Gummi kaut. Wir waren früher sehr viel bescheidener. Niemals hätten wir wie der obige Junge drei Genüsse auf einmal gekostet. Eine kleine Dampflok mit Kerzenbeheizung, ein simples Luftgewehr oder ein Paar Schlittschuhe waren bereits Spitzengeschenke zu Weihnachten. Und doch waren wir vielleicht zufriedener als die heutigen Kinder. Sobald milde Sonne die Erdwege und die Spielhöfe getrocknet hatte, begann das Spielen mit Marbeln oder Murmeln (Lat. marmorne: kleine Kugeln). Diese von uns Kindern so eifrig betriebene Tätigkeit nannte man in Eupen wie in Hauset und Eynatten "kneppe". In der ganzen Eifel nannte man das bescheidene Spiel "knickele".

Ich habe mir die Mühe gemacht und habe den Namen der Murmeln in den meisten Dörfern rund um Eupen erfahren. Für Murmel sagt man in Hauset und Eynatten "Kneppe". In Raeren, Kettenis und Eupen nannte man die Murmeln "Mergele". Hat diese Bezeichnung etwas mit Mergel zu tun ? Ich weiss es nicht. In Kelmis, Welkenraedt und Lontzen-Herbestahl nannte man die Murmel "Hüve". Im nahen Aachen sprachen die Kinder von "Frankele".

Die Spielregeln habe ich vergessen, und kein Kind unserer Tage kennt sie noch. Ich weiss noch, dass das "Küllsche" (kleine Kuhle) dabei eine grosse Rolle spielte. Dann gab es Spielsituationen, die man "bröne" (brüten), "stucke" (stossen), "aafmeise" (abmessen) nannte. Hielt ein Kind sich nicht an die Spielregel, so hatte es "gefutelt" und wurde mit den übelsten Schimpfworten bedacht.

Traf ein Ungeschickter seine eigene Murmel so rief der Gegenspieler triumphierend : "Ejen Vott jekroffe". Ich brauche diesen sehr derben Ausdruck nicht zu übersetzen. Sonderbar war, dass kein Kind zögerte, diesen Ausdruck wenn nötig schadenfroh zu rufen. Kleine Mädchen, die am Vorabend ihrer Erstkommunion jedes Schimpfwort wie "Lomp, Tuppes, Lusch" vor lauter Frömmigkeit sorgfältig vermieden, scheuten keine Sekunde, um bei Bedarf laut diesen Ausdruck zu brauchen. Er gehörte als Situationsbezeichnung zum Spiel wie das Amen zum Vaterunser.

Gespielt wurde mit gebrannten und buntgefärbten Lehmkügelchen. Ich glaube mich zu erinnern, dass ein Säckchen mit hundert "Kneppe" im "Potik" von der alten Frau Arends zehn Pfennig und nachher 25 Centimes kostete. Bekanntlich betrieben mein Vater und mein Onkel auf der Eynattener Heide eine kleine Ziegelei. Mein Onkel mütterlicherseits buk auch Ziegel in einem Zehnmannbetrieb. Im Dorf nannte man die Kinder von der Eynattener Heide

"Pannestütz" oder "Kleikonditter". Wir "Kleikonditter" kamen eines Tages auf die Idee, selbst "Kneppe" aus unserem Klei zu formen und im Dachziegelofen zu brennen. Dieses "Falschgeld" wurde aber bald entdeckt. Man nannte unsere Murmeln" Hötzekneppe" und zertrat sie auf dem Spielhof.

Die neuen Murmeln glänzten in allen Farben. Beim Spiel steckte man gewonnene neue Murmel in die linke Hosentasche und "verspielte" nur die braunen, abgewetzten Kugeln. Erschien ein kleines Kind stolz mit einem Säcklein neuer Murmel, so war es erstaunt über die Freundlichkeit, mit der ein "Grosser" das kleine Kind zum Spielen einlud. Es dauerte auch nicht lange, da hatte das kleine Kind alle seine bunten Murmeln verspielt und brach in Tränen aus. Das half aber nichts, verloren war verloren.

Manche Kinder, welche diese Kunst des Murmelschiessens fabelhaft beherrschten, trugen abends ein prallgefülltes Leinensäcklein mit der Beute heim.

Dieses Spiel, das man in Kelmis auch "tetsche" nannte, hatte einen grösseren Vetter : das "Bomme". Eine "Bomm" - vielleicht von Bombe stammend - war eine Stahlkugel von ca. 3 cm Durchmesser. In der Hosentasche wurde sie auf Hochglanz poliert und glänzte wie Nickel. Diese Stahlkugeln brachten Arbeiter von den Galmeigruben in Kelmis oder von der "Ceramick" in Welkenraedt heim. Wahrscheinlich haben diese Kugeln unter den Rundplatten gelegen, worauf die Kippwagen mit Erz oder Klei gedreht wurden. Beim "Bomme", das man in Raeren "Tülle" nannte, wurde natürlich nicht um die "Bomm" gespielt. Dafür war sie viel zu kostbar.

Noch heute fühle ich das Glück, das ich empfand, als der Sohn eines "Kelmeser" mir eine "Bomm" auf Kredit "verkuddelt" hatte. Der Preis waren zehn Paradiesäpfel, die in Tagesraten von einem Stück von Mutters Kleiderschrank geklaut werden mussten. Die Sache hatte einen bössen Haken. In der Abzahlungszeit lag gerade die monatliche Beichte. Ich war ehrlich genug, um diese Sünde zu beichten, wollte aber nach der Beichte meine Zahlungen einstellen, um keinen "verlogenen Vorsatz" fassen zu müssen. Ich habe mit meinem Gläubiger hin und her überlegt, wie es zu machen sei, damit auch Gott bei der Affäre sich zufrieden geben könne. Schliesslich haben wir uns dahin geeinigt, dass ich am Samstag morgen gleich die ganze restliche Schuld d.h. drei Aepfel abliefere. Mutter hat nichts bemerkt, und ich konnte mit bestem Gewissen meine Untat als "Naschen, achtmal" beichten. Gott und die Welt waren zufrieden, und ich behielt meine kostbare "Bomm" die mir mein Kinderhöslein nach unter zog.

Glasmurmel (in Kelmis "Oxe" genannt) waren zu meiner Zeit eine Kostbarkeit. Damit wurde nicht gespielt. Sie wurden lediglich herumgezeigt und bewundert. Auf dem Aachener-Busch wohnten damals schon reiche Leute aus Aachen in ihren Villen. Wir Kinder hatten wenig Verkehr mit den Kindern dieser feinen Leute. Diese Kinder waren fein angezogen hatten immer saubere Hände, sprachen nur Hochdeutsch und gingen nach Aachen zur Schule. Wir nannten sie "de Huechdütsche". Einmal nun erschien so ein feines Jüngelchen und bat, mit uns "knippen" su dürfen. Als das feine Herrchen seinen Einsatz vorzeigte, erstarrten wir. Der Bub wies einen ganzen Sack herrlichen Glasmurmeln vor. Gerne liessen wir nun den Jungen mitspielen, und es dauerte auch nicht lange, da waren alle Glasmurmeln in unserem Besitz. Der Verlierer aber rümpfte hochmütig die Nase und sagte verächtlich : "Mein Vater ist

sehr reich und kauft mir morgen einen ganzen Eimer Murmeln, wenn ich es haben will. Uebrigens darf ich gar nicht mit euch dreckigen Lumpen spielen." Das hätte der Bub nicht sagen durfen. Mein Bruder hat ihn durch den Strassengraben gestossen, bis der pickfeine Matrosenanzug verschmiert, zerrissen und verdorben war. Die Sache hatte sozusagen keine üblen Folgen, denn Vater und Mutter haben nichts davon erfahren.

Noch andere Spiele mit sehr bescheidenen Mitteln haben unsere Kindheit erfreut. Da war vor allem das "Knowele met en Knowel en en Pitsch". (Kreiselspiel mit Kreisel und Peitsche). In Kelmis nannte man den Kreisel "de Kernol". Ein Kelmiser hat mir erzählt, dass vor den Kriege ein Fussballer aus Kelmis "Kernolmaan" genannt wurde, weil er sich beim Spiel wie ein Kreisel drehen konnte. Da war auch noch das Treiben des Reifens. Gerne benutzten wir dazu alte Fahrradfelgen. Wenn wir unsern Stock in die Felgenfurche drückten, rollte der Reifen mit blechernem Getöse über Stock und Stein. Welch alter Eupener kennt nicht das Sautreiben (Sowdrieve) !

Die Alten gönnen der heutigen Jugend ihre kostspieligen Spielsachen, sind aber der festen Meinung, dass sie, die Alten, damals mit den einfachen Spielzeugen glücklicher waren, auch ohne Elektrolok und Carerabahn.

In aansluiting met bovenstaande bijdrage van onze medewerker Hermann Heutz geven wij hierna een bladzijde uit het werk "Va gen Weech bes a ge Graaf" van wijlen ereleraar Dr J. Langohr, blz. 45 nl., die een lange levendige opsomming geeft van kinderspelen uit zijn jonge jaren.

* * *

K e n g e r l o s t (kindervreugde).

Maar het opgroeiende kind, de klenge Knibes, de Köttel, de Poot, behoeft, buiten de zachte vermaningen van Mama en de meer doortastende argumenten van Papa, ook en vooral Kengerlost te genieten, in zijn ganse omgeving, zowel buitenshuis als rond de familiehaard.

Laat ze in Gods Naam buiten huis, a gen Döör, naar hartelust met Water Leem en Zant knöllen en bröle, i gen Pölschen ater gen Huus plaren en platsche, Zeepbloze make met Water, stenge Piip en schwatte Zeep, en Flääsch met Water en Lakrets klutschen en zugge, op ene Plaai of op de Speelplaatsch kneppe, stukke, kornole, rengele, de Kokelebook schlue, Schlang lejje, Kreech of Paetsche spele, der Pereboom riete, Bok sprenge, Kukkepiip of blenge Jacob, of Werem en Koot spele, Kakkest ölsche, Hukkepak en Hakkepak drage, op en Iis Schlitscho, Hukkebaan en Hakkebaan lope, op Dörepel en Stevech met Baal en Tetschknoak tetsche, lans gen Hage te Nöate gue, Hanaepenken en Fiuele zöke, i gen Baache Krepsche vange, i gen Bosch Erbele, Worbelen en Brommele zöke, i gen Wej Schlöatelblome, Kettekruut en Mezöte plökke en piepele vange, i gen Höjberem schübbelen en tummele, op Go Vridech dörech gen Dörep klabattere, op Kirmeszondech met de Schötterei dreej Mool öm en Vogelstang bronke; op Kirmesdonneschtech der Schenkeknoak begrave en Schlang lejje; met Hoalenderhoot Knapböse, met Wijjegutsche Bööch, met wel Kaskangele lang Kräns make. Wat jong es spelt gan, wat oot es knottert gan. De Kenger wi de wel Jaat

motten et bont make, zech enne Pukkel lache. Me mot neet ë ge Blätsche trekke voar en Plant te due wase; de kinderen moeten zich spontaan ontwikkelen.

Dreig toch niet dadelijk met Prang, Verleng, Knöppel of Schmeck, met aaftrochele, pizzele, uutbeane, a ge Veel of a gen Schwaat kome, met Schandarm, Schampet, Prisong, Protokol of Hont, wanneer gij hen het ingeboren, menselijk kwaad wilt afleren; geef hen mallech Rabauen, Presentpere en Korpendure, wanneer zij ze met stok en steen komen aafbrüje, aafklene en klauwe; preek hun medelijden aan, wanneer zij zonder mededogen Kwakvrösche stenege of met e Struëkiit van ate opbloze; went ze Mealeneester uuthole of ene Hont Spiit dönt; went ene Jong en ene Hont röjjech lanzeen gönt, es enge van de twaaj neet vööl weat. Tracht diplomatisch Vre te make, wanneer ze elkander flupp, veksere, ekstere, utse, transenere, Spiit dönt of aaftruvve. Maar laat ze toch ramente, spektakele en rajöte ! Wij ouderen zijn toch ook zo geweest.

MORESNET

Hof "Si er" mit alter Linde
(Hof "Sier" met oude linde)

MONTZEN

Burghaus "Broich" von SW

(Kasteel Broich)

HEINRICHSKAPELL

Gut "im Bach" von O.

(HENDRIKKAPELLE.
Hof "im Bach")

Fotos Hans Königs

Viktor Gielen

DAS WALHORNER BANKGERICHT

Im Jahre 1072 wurde der Königshof Harna (Walhorn) Eigentum des Aachener Marienstifts. Dabei blieben dem Grafen die eigentlichen Grafenrechte, z. B. der Gerichtsbann noch ungeschmälert.
Jedoch einige Jahre später sollten auch diese Rechte an das Aachener Marienstift übergehen. Im Jahre 1076 weilte die königliche Familie wieder in Aachen, und bei dieser Gelegenheit schenkte Heinrich IV. dem Marienstift die Gerichtsbarkeit über Harna (Walhorn) und Lontzen. Diese Urkunde befindet sich noch heute im Aachener Stadtarchiv.
Fortan ist das Aachener Marienstift also nicht nur Lehnsherr, sondern auch Richter und Verwalter.
Schön bald wurden dem Marienstift diese Rechte streitig gemacht. Im Süden taucht das Herzogtum Limburg auf, dessen Anfänge sich im Dunkel der Zeiten verlieren. Es setzte sich zusammen aus dem limburgischen Erbbesitz und den kaiserlichen Waldungen. Die Herzöge von Limburg waren darauf bedacht, ihr Gebiet möglichst weit auszudehnen. Im Westen war dies nicht möglich, weil dort das Herzogtum an das mächtige Fürstbistum Lüttich grenzte. Also versuchte man es im Südosten, auf Kosten der Banken Walhorn und Montzen. Immer wieder kam es zu Konflikten mit Aachen, immer wieder war das Marienstift darauf bedacht, seine Privilegien vom Kaiser bestätigen zu lassen. Trotzdem gelang es dem Herzog von Limburg, die Gerichtsbarkeit in der Bank Walhorn an sich zu reissen.

Wir wissen mit Sicherheit, dass um 1100 ein Gericht in Walhorn bestand. Der Ausdruck CURIA HARNA in der Urkunde Heinrich V aus dem Jahre 1112 deutet darauf hin. In einer Urkunde des Jahres 1208 ist die Rede vom BANNUS HARNE.
Das Wort "bannus" kommt von B a n n, einem Ausdruck des germanischen Rechts. Dessen Grundbedeutung ist "Gebot" oder "Verbot". Später verstand man darunter auch das Herrschaftsgebiet oder den Verwaltungs- und Gerichtsbezirk. Am besten dürfte unser Ausdruck "Kanton" die Bedeutung von Bann wiedergeben. Das Wort "Bannus" (le ban) darf nicht verwechselt werden mit "Bank". Das Wort "Bank" ist deutschen Ursprungs. Bank bezeichnete speziell die Richter- und Schöffenbank, auf der der Schultheiss und die Schöffen Platz nahmen, dann die Gerichtssitzung, das Gericht selbst und endlich das Gebiet, für welches das Gericht zuständig war.

Das Walhorner Gericht setzte sich zusammen aus 9 Männern. Vorsitzender war der Vogt, später auch Droste oder Drossard genannt. Er war der Vertreter des Aachener Marienstifts und später des Herzogs von Limburg. Ihm standen zur Seite die 7 Schöffen und der Schultheiss.

Dreimal im Jahr versammelte man sich zum sog. Vogdgeding, an dem alle Bürger teilnehmen mussten. Es fand immer zu festen Terminen statt, und zwar in der Bank Walhorn am Dienstag nach Dreikönig, am Dienstag nach dem 1.Fastensonntag (Kassdag, vom lat. Wort "Invocabit...") und am Dienstag nach "St.Jans-Dag (24.Juni). Am voraufgehendem Sonntag musste das Vogdgeding in der Pfarr-

kirche zu Walhorn angekündigt werden.
Woher der Name "Vogdgeding ?"
Die Gerichtsversammlungen nannte man das "Ding". Vorsitzender war - wie schon oben gesagt - der Vogt oder der Drossard.
Während zu den anderen Gerichtsversammlungen nur die Parteien erscheinen mussten, waren für die Teilnahme am Vogdgeding alle Einwohner verpflichtet. Von der vielfältigen Tätigkeit dieser Volksversammlung geben zwei im Aachener Stadtarchiv befindliche Vogdgedingbücher eine lebhafte Vorstellung. "Deutlich zeigt sich in ihnen die doppelte Aufgabe des Vogdgeding. Einmal haben sie fast mit allem zu tun, was auch vor die ordentlichen Gerichtstage der Schöffen gehört, wobei freilich ihr genaueres Verhältnis zu diesen im Unklaren bleibt. Insbesondere wird die Tätigkeit der Vogdgedinge im grossen Umfang durch gerichtliche Vollstreckungen in Anspruch genommen. Ferner finden sich viele Nachrichten über Prüfung der Masse und Gewichte, des Bierzapfs und des Brotbackens. Einen Hauptbestandteil dieser Vogdgedingbücher machen endlich Notizen über Wegepolizei, Brückenbau, Allmende (Gemeindegut), Viehzucht, Forstfrevel, Grenzsachen, Fischenreigerechtsame u. s.w. aus, die auch örtliche Verhältnisse berücksichtigen."(Hashagen : Geschichte der Familie Hoesch, S.111).

Für das Vogdgeding versammelte man sich meist unter der Linde, die an der Wegkreuzung in Kettenis stand, an der Stelle, wo der Raerener Pfad über die Libermestrasse führt.

Im übrigen aber tagte das Walhorner Gericht in Walhorn selbst und zwar in dem Gebäude, das man die Halle nannte. Leider ist es im Jahre 1838 abgerissen worden.

De Ausdruck "Gericht" darf uns nicht irreführen. Das damalige Walhorner Schöffengericht hatte viel grössere Befugnisse als etwa das heutige Eupener Friedensgericht. Es war zugleich Verwaltungsorgan, Friedensgericht und Katasteramt. Darum wohnten in Walhorn die Notare in Walhorn ansässig, nämlich die Herren Priem, Lamberts und Haegen.

Das Walhorner Gericht war also zuständig :

1.- für die strittige Gerichtsbarkeit. - Auch in der "guten alten Zeit" gab es viel Streit. Wenn z.B. in Hergensrath zwei Landwirte sich stritten um die Grenzen ihrer Wiesen, wurde der Streit in der Walhorner Halle geschlichtet. Wenn ein Gläubiger seinen säumigen Schuldner belangen wollte, mussten beide Parteien sich nach Walhorn begeben. Die Urteile wurden in die sog. Schultheissenbücher eingetragen, die sich z.T. im Aachener Stadtarchiv befinden. Auch sie bilden eine wichtige Fundgrube für die Geschichte unserer Heimat.
Im Jahre 1626 erwarb Baron Schuyl von Walhorn die Hochgerichtsbarkeit, d.h. von diesem Jahre ab stand dem Walhorner Schöffengericht das Urteil über Leben und Tod zu (für gewisse Fälle auch schon vorher). Von diesem Augenblick an spricht man von der Hochbank Walhorn, während man vorher den Ausdruck "Bank Walhorn" gebraucht hatte.

Damals konnte man schneller als heute sein Leben verwirken. Auf schweren Diebstahl, z.b. stand die Todesstrafe. Die Akten berichten, dass noch im

Jahre 1763 drei Frauen, sog. Vagebunden, zum Tode verurteilt und auf dem Johberg hingerichtet worden sind.
Im Lütticher Staatsarchiv fand ich kürzlich einen Aktenstoss mit der Aufschrift "Erziehungskosten des minderjährigen Kinder der hingerichteten Gertrud Steiger, 1765 bis 1772".
Als die bedauernswerte Gertrud Steiger auf dem Henkerskarren zum Johberg gefahren wurde , um dort am Galgen zu enden, hinterliess sie einen Jungen, der nunmehr allein in der Welt stand. Die Bank Walhorn verpflichtete sich, für ihn zu sorgen. Jedes Jahr legt man auf der Kirchspielversammlung den Vertretern der einzelnen Gemeinden einen Bericht vor über die Auslagen, die man für den Jungen gemacht hatte. Wir lesen s.B. "Voor een nieuwe rock... voor een snoefdoek... voor nieuwe schoenen..."
Die Kosten wurden dann auf die einzelnen Gemeinden verteilt.

Der Galgen stand auf dem Johberg. Es war damals Brauch, die Hinrichtungen an einer weit sichtbaren und vom Verkehr beständig berührten Stelle vorzunehmen. Man wollte dadurch die Menschen von den Verbrechen abschrecken. Andere Zeiten, andere Sitten ! Eine solche Stelle war der Johberg, der höchstgelegene Punkt der Gegend. Hier führte die viel benutzte Strasse nach Aachen, der sog. Pilgerweg, vorbei.

Der Galgen stand bis zum Jahre 1798. Den Akten der französischen Zeit (Gemeindearchiv Walhorn) entnehme ich folgehde Notizen :
Am 7. März 1798 wird in der Walhorner Kantonalratssitzung ein Schreiben des französischen Kommissars Kaldenbach verlesen, in dem es heisst : "Ich vernehme, dass trotz meiner Anordnung im Kanton Walhorn noch immer ein Galgen steht. Ich ersuche Sie nochmals, im Einvernehmen mit dem Gesetz, das alle Zeichen der Feudalzeit verbietet, diesen Galgen abbrechen zu lassen".
Der Rat verpflichtet dann, den Herrn Kessel, Einnehmer der früheren Bank Walhorn, der den Galgen hatte errichten lassen, denselben auch abzubrechen.

2.- Das Walhorner Gericht war auch zuständig für die freiwillige Gerichtsbarkeit, d.h. die Legalisierung der Verkäufe, die Verpachtungen, die Teilungen, Testamente und Verschuldungen.
Verkaufte z.B. ein Raerener sein Haus oder ein Stück Land, musste der Verkauf auf der Walhorner Halle getätigt und eingetragen werden.
Die Käufer mussten - wie es damals hiess - "guedung" tun (= verkaufen).
Alle Kaufverträge wurden sorgfältig in die sog. Gudungsbücher eingetragen, die sich zum grossen Teil bis auf die heutige Zeit erhalten haben. Das älteste, noch vorhandene Gudungsbuch stammt aus dem Jahre 1446.

3.- Ausser der Gerichtsbarkeit oblag den Walhorner Schöffen die Verwaltung, wenigstens in älterer Zeit. Später wurde sie immer mehr beschränkt und von den einzelnen Gemeinden übernommen. Aber auch dann oblag dem Walhorner Gericht die Wegepolizei, die Aufsicht über die Gemeindeverwaltungen und den Brückenbau. Die Innungsvorsteher der Raerener Töpferinnung mussten vor den Walhorner Schöffen den Eid leisten. In regelmässigen Abständen - mindestens alle 5 Jahre - mussten die Vertreter des Walhorner Schöffenstuhls die Grenzen der Bank Walhorn abtreiten und sich davon überzeigen, dass alle Grenzsteine und Grenzzeichen noch richtig standen.

In regelmässigen Abständen versammelten sich die Vertreter der einzelnen Gemeinden (Bürgermeister, Pfarrer, Geschworene, Förster), um über Angelegenheiten zu beraten, welche die ganze Bank betrafen. Diese Tagungen nannte man "Kirspeldag".

QUELLEN

Gemeindearchiv Walhorn
Staatsarchiv Lüttich

LITERATUR

Brinkmeier : Glossarium diplomaticum
Erler-Kaufmahn : Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, Berlin.
Viktor Gielen : Die Mutterpfarre und Hochbank Walhorn, 2. Auflage, 1965.
Guillaume Grondal : Walhorn, notices historiques, Verviers, 1958.
Bernhard Willems : Ostbelgische Chronik, Band I, Eupen 1948.

IN MEMORIAM Lic. HENDRIK AELVOET

Te Leuven overleed op zondag 11 Januari 1970 Licentiaat in Wijsbegeerte en Letteren, Hendrik Willem Aelvoet op de al te vroege leeftijd van 57 jaren.

Een hartaandoening, die geen genade kent, rukte hem weg in de volle kracht van de jaren, beweend door een dierbare echtgenote en kinderen, betreurd door velen in geheel het Vlaamse land.

Van hem mag getuigd worden dat hij een groot gedeelte van zijn leven offerde aan zijn Vlaamse overtuiging. Het is hier niet de plaats om de reeks zijner werkzaamheden op te hangen. Elders werd dit ten overvloede gedaan.

Beproeving om deze overtuiging is hem niet gespaard gebleven.

Ongeveer twintig jaren geleden leerden wij hem kennen in het Landelijk Reiskomitee van de Jaarlijkse Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, als een hardnekkig werker en trouwe vriend.

Van meet af ging zijn belangstelling naar de Overmaaskwestie. Hij vormde zich door studie en onderzoek, een eigen zienswijze in deze strijd en stond deze voor met zijn gekende vasthoudendheid en takt.

Op 14 april 1966 resumeerde hij deze zienswijze in een nota aan ons komitee. Deze was niet voor publikatie bestemd. Wij achten het thans geoorloofd en nuttig tot publikatie over te gaan, uit genegenheid en hoogachting voor een dierbaar vriend en medestrijder.

Hij ruste in de vrede des Heren !

14 april 1966

NOTA OVER DE NEDERLANDS-DUITSE TAALGRENS IN HET OUDE LAND VAN OVERMAAS (provincie Luik)

1. In het Noordoosten der provincie Luik kan de taalgrens tussen het Germaanse en Romaanse taalgebied gemakkelijk afgebakend worden; hetzelfde kan hier niet gezegd worden over de afbakening tussen het Nederlandse en het Duitse taalgebied.

2. Op grond van streektaalkenmerken (= dialektkenmerken) is het hier niet mogelijk een taalgrenslijn tussen het Nederlands en het Duits vast te stellen; er bestaat immers nergens een taalgrens tussen de zgn. "Nederlandse" dialekten en "Duitse" dialekten.
   Het is zelfs niet heel juist "Nederlandse" tegenover "Duitse" dialekten

te stellen. Immers dezelfde Frankische, Saksische en Friese dialekten waarop zich binnen de staatsgrenzen van Nederland en België de Nederlandse kultuurtaal steunt, vindt men eveneens in Duitsland, waar zij een grondslag zijn voor de Duitse kultuurtaal.

3. Waar men de respektievelijke schrijftalen (Nederlands en Hoogduits) buiten beschouwing laat, of waar deze kultuurtalen (nog) niet, naast en boven de streektaal, algemeen gebruikelijk zijn, kan men niet spreken van een afzonderlijk Nederlands of Duits taalgebied.

4. De staatsgrens (politieke grens) tussen Nederland en Duitsland is de taalgrens tussen de Nederlandse en Duitse kultuurtalen geworden; ze valt nergens samen met een scheidingslijn of bundel scheidingslijnen (isoglosse of bundel isoglossen) tussen dialekten en loopt over heel haar lengte dwars door Nedersaksische en Nederfrankische dialektzones. Het Limburgs bv. (een Nederfrankisch dialekt) wordt in drie staten gesproken en wordt door de twee kultuurtalen overkoepeld.

5. De plaatselijke Germaanse streektaal van Overmaas "Plattdütsch" (= Platdiets of Platduits) kan evengoed een natuurlijke basis vormen voor de Nederlandse als voor de Duitse kultuurtaal (vgl. Kerkrade en Herzogenrath: één-zelfde dialekt en twee verschillende kultuurtalen !). Nu eens werd de geschreven taal er meer beïnvloed door het Brabants (bv. in de 18e eeuw) dan weer door het Hoogduits (bv. in de 19de eeuw). Noch het Nederlands, noch het Duits heeft er zich evenwel als kultuurtaal blijvend en algemeen kunnen doorzetten.

6. Het is niet juist hier een kunstmatig onderscheid te willen maken tussen "Diets en Duits" : dit schijnt een toegeving te zijn aan na-oorlogse anti-Duitse ressentimenten en is wetenschappelijk niet helemaal te verantwoorden. Het is ook best te begrijpen dat in tempore non suspecto, nl. bij de eerste officiële talentelling, de inwoners van sommige gemeenten niet wisten wat ze moesten antwoorden op de vraag naar de gesproken taal : Nederlands OF Duits : voor hen was het gewoon "Dutsch" en dat kon evengoed Diets als Duits zijn.
En wanneer zij van "Platt" spreken, bedoelen ze hiermee gewoon de gesproken volkstaal of het dialekt in tegenstelling tot de normaal geschreven kultuurtaal, wellicht ook hierbij onbewust aanleunend bij het begrip Plattdütsch/Nederduits/Niederdeutsch in tegenstelling tot Hochdeutsch/Hoogduits, het Diets/Duits uit de laagvlakte tegenover het Duits/Diets uit de bergstreken.

7. Het is een onbetwistbaar feit dat de eerst onbewuste en nadien bewuste wedijver tussen de twee Germanse talen, die redelijkerwijze er mochten naar streven in dit grensgebied kultuurtaal te worden, ten slotte voor beide nadelig is geworden, te meer omdat zij vooral sedert 1830 voortdurend blootstonden aan de verfransende invloed uit de naburige Romaanse centra : Luik, Dalhem en Wezet enerzijds, Verviers, Limburg, Herve en Battice anderzijds, terwijl ze door staatsgrenzen afgesloten waren van de Germaanse centra Maastricht en Aken.

8. Het is eveneens duidelijk dat, indien er tussen de voorstanders van het Nederlands enerzijds en van het Duits anderzijds thans geen akkoord tot stand komt, een verdere en grondige verfransing in de huidige omstandigheden onafwendbaar is.

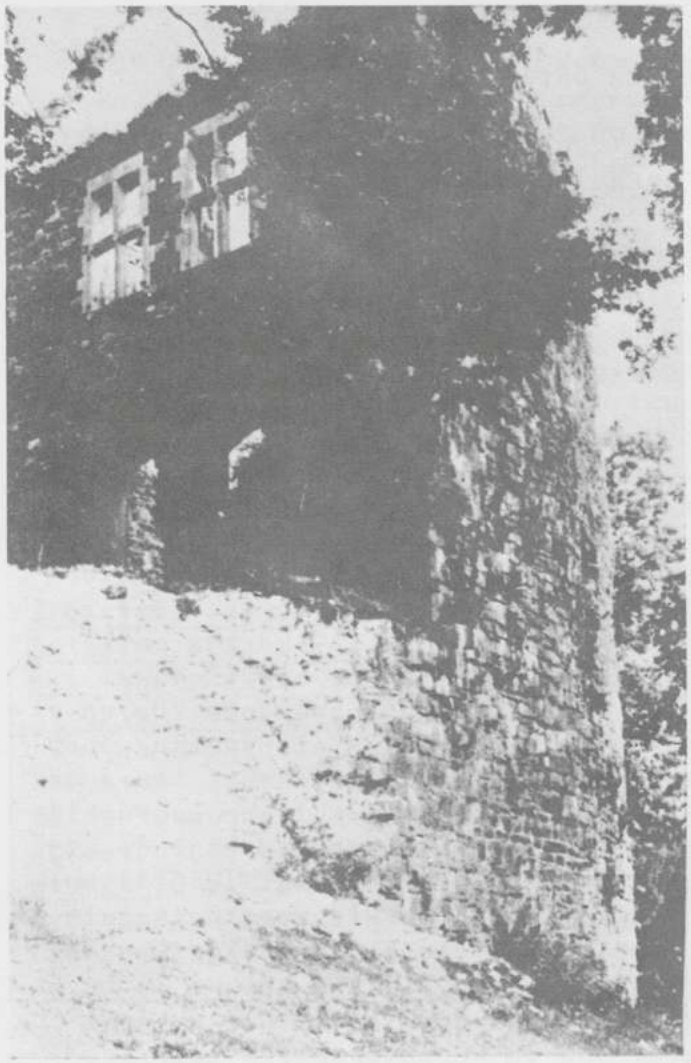

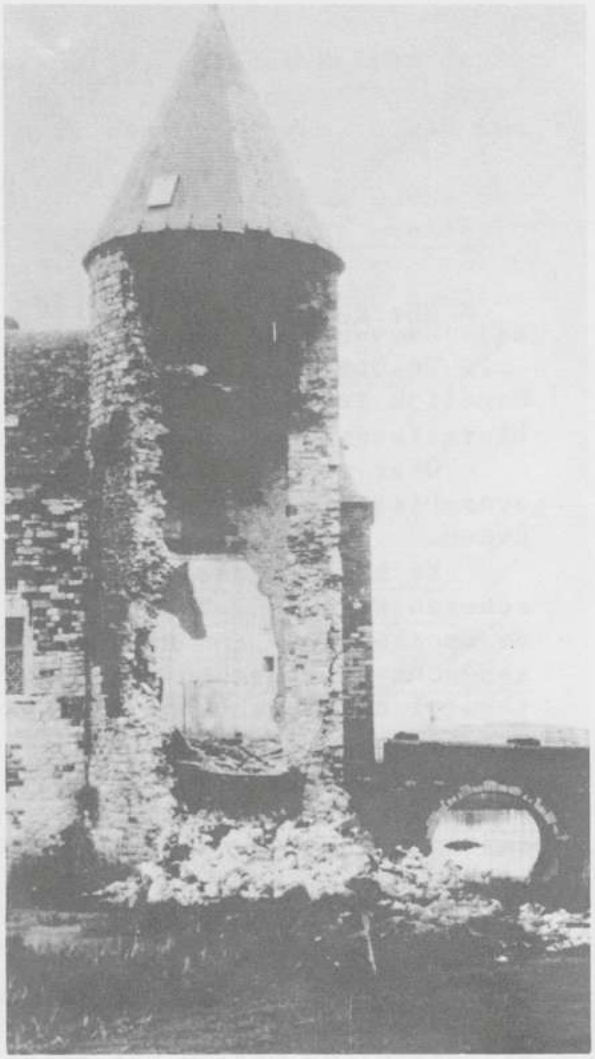

Links :

MORESNET

Burg Schimper (1940)

(Ruine burg Schimper)

Fotos Hans Königs

Rechts :

MONTZEN

Burg Streversdorf (1967)

(Burg Streversdorp (1967)

Moelingen. - Ditjes en Datjes - VI

- - - - -

De kerk en andere aangelegenheden.

- - - - -

Het kerkgebouw

Te Moelingen stond reeds een kerk ten tijde van Karel de Grote. Namelijk in de jaren 800 (negende eeuw). De kerk was toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. Nu nog is de patrones : O.L.V. Tenhemelopneming.

Over zo'n oude kerk is natuurlijk veel te vertellen. In een artikel over Ditjes en Datjes zullen wij ons moeten beperken tot enkele bijzonderheden.

We halen eerst aan wat de brochuur Van Moelingen tot Moresnet (verschenen rond 1935 bij De Geneffe te Sint-Truiden) er van zegt : "Het is de moeite waard aan dit zeer oud en dikwijls hersteld (2) kerkje enige aandacht te schenken. De middenbeuk en de toren zijn nog middeleeuws, terwijl de bijgebouwde zijbeuken en het koor zeer jong schijnen. De romaanse, heel sterk gebouwde toren diende waarschijnlijk als vesting voor de middeleeuwse dorpelingen (cfr. Ceyssens Anciennes églises et tours de village). Binnen is het een proper gotisch kerkje, met zuivere muurschilderingen in de kruisbeuk. De middenbeuk is vroeg-gotisch, terwijl de zijbeuken en het koor in barokstijl opgetrokken werden (omtrent 1715 ?) Het gelijkvloers van de toren dient als portaal en de eerste verdieping als doksaal. Voor een honderdtal jaren, vóór de laatste restauratie, kon men op een koorvenster lezen : Juifrouwe Catarina van Rijlant vrouwe Zo Lucht-Weid unde Rijkelt. A° 1575 (1). Op andere vensters stonden namen van priesters. De zuilen der kerk zijn zeer oud en karakteristiek (cfr. de Rijckel : Dictionnaire des Communes de Liège)". Tot hier de aanhaling uit Van M. tot M.

Zoals hierboven gezegd was bij onraad (roversbenden, oorlog) de toren en ook het kerkgebouw een toevluchtsoord voor de dorpelingen. In het werk van Mgr. Simenon, grootvicaris (+) van Luik over de inspectiereizen van de Haspengouwse Archidiaken van Luik, kunnen we lezen hoe de Archidiaken ontevreden is over de misbruiken waartoe het toevluchtsrecht te Moelingen aanleiding gaf : dorpelingen hadden zich met haverkist (als brandkast dienende) en andere meubelen, permanent in de kerk geinstalleerd, alzo de kerk bevuilend en de goddelijke diensten hinderend.

De oude pastorie (onlangs, onder pastoor Aussems door een nieuw flink gebouw vervangen) stond tegen de toren aangebouwd. Van uit een der slaapkamers konden zieken... of laatslapers, door een open venster de H. Mis bijwonen.

Een glasraam in de sacristie

Dit glasraam omvat, in kleurglas, een oud blazoen. Het is eigenlijk een dubbel blazoen. Aan de linkerkant staat het wapenschild van Baron De Rijckel, en aan de rechterkant dat van zijn echtgenote.

In een voorgaand artikel schreven we dat Baron Arnoldus Baltus de Rijckel, Heer van Moelingen, wegens zijn afsterven zonder mannelijke afstamming begraven werd in het koor van de kerk van Moelingen, samen met zijn wapenschild.

Dokter Lens beschrijft dit wapen als volgt, in Armorial du Duché de Limbourg : d'or au lion de sable, armé, lampassé et couronné de gueules.
C : le lion de l'écu issu d'une cuve d'argent.
Uitleg : d'or = schild geelkleurig, Lion de sable = zwarte leeuw. Armé = de leeuw is in strijdende houding. Lampassé de gueules = met vuurrode tong. C = helm met rechtstaande hanenkam. Issant = komende uit. D'argent = witkleurig.
De beschrijving van het wapenschild der Dame, geboortig van buiten het Hertogdom Limburg, vonden we bij Dr Lens niet,
Onderschrift. Daar dit onderschrift in de latijnse taal gesteld is, schrijven we het als dusdanig over, en geven daarna de vertaling.

Praenobilis ac Praeillustris Dominus Baro Arnoldus Balthazar, ex liberis Dominis ac Comitibus de Rijckel Exarcha in Mohland Navagne et Bullecom necnon Praenobilis et Perillustris Domina Johanna Philipina, nata Baronissa D'oestrum de Moersbergen,conjuges etc. liberalitate Domini structa fuit - 1715.

De hoogedele en luisterrijke Heer Baron Arnoldus Baltus, van de vrije Heren en Graven De Rijckel, Hoofd van Moelingen Navagne en Bulecom, alsmede de Hoogedele en luisterrijke Dame Johanna Philipina, geboren Baronesse d'Oestrum de Moersbergen, echtgenoten, - enz. - geplaatst dank zij de vrijgevigheid van de Heer - 1715.
N.B. De laatste zin van het latijns onderschrift is een jaarschrift :
Liberalitate Domini structa fuit = 1715

De moordenaar van de koperen cent

Boven in de kerk staat, rechts tegen de muur een grote witmarmeren plaat, waarop, in gouden letters, de voorvaderen opgetekend staan van Staatsminister Albert Edouard Janssen, onlangs te Brussel overleden (3).

Alb. Ed. Janssen was in België een topfiguur op gebied van financieel staatsbeleid. Hij was tevens gekend als een joviale humorist. Zo kan hij ons niet kwalijk nemen dat we, met dezelfde humor, hem de moordenaar van de koperen cent noemen.

De jongeren die dit lezen hebben wellicht nooit een koperen cent in handen gehad. Zouden in Moelingen nog koperen centen te vinden zijn ? Misschien wel in de "commode" (ladekas) van een oude spaarzuchtige grootmoeder. De ouderen hebben hem goed gekend : hij was de minima, dus gewone, bijdrage voor de schaal in de zondagmis, zelfs nog lang na dat hij in de winkel van geen tel meer was (de pastoor exporteerde hem, maar zoals een kat die men wegdraagt, kwam hij altijd weer); hij was de zondagcent die ze als kind van hun peter kregen als ze braaf geweest waren. Met een koperen cent was wel iets te doen : in een snoepwinkel een dikke suikerbol-op-een stekske kopen; een "cassoul" (kempkoordje van 15 cm) kopen om de zweep flink aan 't kloppen te krijgen boven op de kar; een witte aardepijp kopen om zeepbellen te blazen als moeder goed gezind was om de nodige zeep te

geven; als volwassene, met twee en een halve cent, in een herberg een "drupke" (borrel) bestellen; voor een "grote" dubbel drupke, had ge vijf cent nodig. Een rekening moest tot op de laatste halve cent (want er waren ook halve koperen centen) afbetaald worden.

Welnu die memorabele koperen cent met zijn zoontje de halve cent, werd zonder medelijden, koudweg, ter dood veroordeeld en ter dood gebracht door niemand minder dan onze Albert-Edouard edelachtbare telg van de familie Janssen te Moelingen.

Hij had er eigenlijk toch geen schuld aan. In ons land dat "overvloeit van melk en honig" waar de devaluaties elkaar opvolgden, gingen de prijzen zo de hoogte in dat onze arme koperen cent als waardeloos misprezen werd en geen reden van bestaan meer had.

In 1953 gaf A.E. Janssen hem de doodsteek. Had hij zelf wellicht de dood in het hart ? Onze koperen cent was 137 jaar oud toen hij stierf. Op 14 mei liet Albert Edouard, toen minister van finanties, een koninklijk besluit verschijnen, waardoor de muntstukken van 1 en 2 centiemen ongeldig verklaard werden vanaf 1 juni 1953. Ze zouden door de Nationale Bank omgewisseld worden, maar toch alleen aan de kapitalisten die er minstens 2 en 1/2 konden aanbieden.

In zijn werk "Hoe het werd en hoe het moet" stort Jan Grauls, even gemeend als minister Janssen, een traan over de verdwijning van de koperen cent. Aan humor moest de een voor de andere niet onderdoen.

Het werd, schrijft Jan wijzend op het vereiste minima voor de uitwisseling, een harde slag voor de "kleine spaarders" (uitdrukking die uit de omgangstaal verdwenen is, omdat er geen kleine spaarders meer zijn, maar die na de geldcrisis van de jaren 30, populair was, aangezien er toen veel kleine spaarders waren. Deze werden immers democratisch bevoordeeld).

Jan Grauls troost zich zelf, en wil ons troosten, door er op te wijzen dat zo de cent "in het niet verzonken is" (woorden van A.E. Janssen), hij toch "als woord" bleef voortleven. Het woord cent komt inderdaad nog altijd voor in talrijke volksuitdrukkingen. Citeren we o.m. : hij zou een cent in tweeën bijten... dat mes is geen cent waard... hij is fel op de cent uit... hij doet het voor de centen... uitdrukkingen die in ons dialekt ook veelvuldig voorkomen.

De weg Voeren - Moelingen.

Tussen 's Gravenvoeren en Moelingen waren, onder het oud regiem (d.i. vóór de Franse revolutie van 1789), de relaties eerder schaars. Moelingen was op zich zelf een Heerlijkheid in afhankelijkheid van het Huis van Elven of Navagne , terwijl 's Gravenvoeren een ander Heerlijkheid vormde met Oost, Eysden, Mesch en zelfs Noorbeek. Daar ligt misschien ook de reden waarom tussen de dialecten van Moelingen en Voeren meer verschil is dan tussen die van Eysden, Mesch, Noorbeek en Voeren.

Er was ook geen behoorlijke weg tussen Moelingen en Voeren : Er was slechts een pad, in Voeren Lindepad genaamd, dat de twee dorpen verenigde. Het Lindepad vertrok aan de Oude Linde ('s Gravenvoeren).

Slechts in 1893, dus maar 76 jaar geleden, werd een met silexstenen verharde grote baan, nl. een macadam, aangelegd. Het doel was een gemakkelijker, ofschoon ietwat langer (6 1/2 km), verbinding Voeren-Wezet aan te leggen, en tevens een gerieflijker toegang tot het Withuis (Moelingen) langs de heirbaan Maastricht-Battice, te bezorgen. De weg Voeren-Wezet over Berneau is korter (5 1/2 km) doch heuvelachtiger en schilderachtiger. Voetgangers verkozen dikwijls de weg over Berneau. Met fietsen en voertuigen verkiest men de weg over Moelingen.

Op de "nieuwe moelingerroute", zo noemde men die weg in de voorgaande eeuw, ging Pierke Lorneux, het "oud kosterke" van Voeren, 's zaterdags post vatten om te luisteren naar de fluit van de trein Luik-Maastricht, en alzo zijn uurwerk te regelen om 's anderendaags, op 't juiste uur voor de missen, de klokken te luiden. Het kwam toen op geen 1/10 van een seconde aan, zoals tegenwoordig in de sportprestaties.

Hagelslag 1898

Indien Moelingen zoals elders, veel te lijden had in de loop der eeuwen van miseries die de mensen elkaar aandeden, zoals rooftochten, kleine en grote oorlogen, of door misverstand, partijzucht, haat en nijd, dan bleef dit dorp ook niet van natuurrampen gespaard.

Als voorbeeld halen we hier de hagelslag van 1898 aan, waardoor Moelingen gegeseld werd als misschien nooit te voren.

Het gebeurde op 21 juni, feestdag van Sint Aloysius. Reeds op 8 juni 1889 was er een noodlottige hagelslag geweest, maar tussen de twee was geen vergelijking mogelijk. Die van 98 was oneindig erger.

De oogst werd volledig verhakkeld. Dit betekende armoede voor velen. Het was de vernietiging van hun arbeid gedurende een heel jaar. Moelingen bestond inderdaad bijna uitsluitelijk uit kleine boeren, die reeds gebukt gingen onder een diepe landbouwcrisis, veroorzaakt door massale en vrije invoer van granen uit de Nieuwe Wereld (Amerika). In die tijd waren er buiten de kleine huisweiden, geen weelderige weiden en boomgaarden rond het dorp. Ieder stuk grond werd bewerkt en hoofdzakelijk met graan bezaaid.

Dezelfde hagelslag teisterde Visé, Mesch, Berneau, 's Gravenvoeren, Noorbeek, Mheer, Gulpen. Na de hagelbui kwam nog een stortregen die veel huizen onder water zette.

Toemaat

- De Heren de Rijckel van de Heerlijkheid van Moelingen stammen niet af, zoals men zou kunnen denken, van Rijckholt, vroeger ook Rijckelt geschreven, en ook nu nog zo uitgesproken, maar van Rijkel bij Sint-Truiden. Dit is een haspengouws dorp, liggend op enkele kilometer van St. Truiden in de richting Tongeren. In Rijkel ziet men nog een oud

middeleeuws kasteel. Rijckel was een vrije Heerlijkheid gelegen in Het Land van Loon (Borgloon).
De Rijckel de Bullecom, wordt ook de Flandre en au Lion genoemd.
Hoe landde een De Rijckel in Moelingen aan ?
Jan De Rijckel huwde Margareta van Elven, dochter van Baltus van Elven. Bij gebrek aan mannelijke afstamming ging de Heerlijkheid Moelingen over naar Jean-Georges De Rijckel, zoon van Jan De Rijckel en Margareta van Elven (cfr. Lens en Amedée De Rijckel).

- (1) De heer pastoor Cosemans zegt ons dat deze inscriptie er nog is. Hij schrijft ze : Jouffrouwe Catarina va Byhant Frouwe T zo iucht weld unde Rijkelt An^{di} 1575.
Joncker Wilf van Vlodrop heur soen.
De namen de Bijlant, van Vlodorp komen inderdaad voor, bij Amed. de Rijckel in de aristocratie van Moelingen. Rijckelt bedoelt hier Rijkholt.
(2) De laatste herstellingen aan de kerk gebeurden van 1906 tot 1909, onder het herderschap van E.H. Beunen.
(3) We besparen de lezer, de lijst der stamgenoten van Alb. Ed. Janssen op dit memoriaal opgetekend. Ze begint in 1500. Hier volgt evenwel het stichtend onderschrift :

Pro his omnibus Moulanciae ortis
qui signo fidei signati
cum uxoribus ac prolibus hac in Ecclesia
ultimo excepto Thenis quiescente
dormiunt in somno pacis
Supplices, pie viator, funde Deo preces.

Vertaling : Voor al deze, in Moelingen geboren,
die getekend met het teken des geloofs,
en met hun echtgenote en kinderen,
de laatste uitgenomen die te Tienen rust,
in deze kerk de vredesslaap slapen,
stort, godvruchtige voorbijganger, tot God
een smekend gebed.

- - - - - -

Men zou geneigd zijn, tegenover dit memoriaal, bij Alb. Ed. Janssen een uiting van kleinzielige ijdelheid te ontdekken. Dit is pessimisme. We menen eerder hier te mogen wijzen 1) op de eenvoud van die onbetwist uitmuntende man, die bekent met zijn familie tot een haast onbekend nederig dorp te behoren 2) op de eerbied voor zijn voorvaderen, dit oud- en nieuwtestamentisch is, doch heden bij velen te loor gaat, en waarvan Alb. Ed. Janssen ons hier een sprekend voorbeeld geeft 3) op de gehechtheid van die man aan de grond en de gemeenschap, waar zijn familie haar oorsprong vond 4) op de christelijke geest die zijn leven bezielde, waarvan hij hier getuigt ten bate van hen, die heel wat minder intellec-

tueel, de godsdienst als versleten aanzien.

Voor deze Ditjes en Datjes, staken we ons licht aan bij
Amédée De Ryckel, Les Fiefs du Duché de Limbourg, 1908,
Dokter Lens : Armorial du Duché de Limbourg,
De brochure Van Moelingen tot Moresnet,
De Ephemerides op de pastorie te 's Gravenvoeren,
De heer Ontvanger der Douane te Moelingen-Withuis
De Eerw. Heer Cosemans, pastoor van ~~Voeren~~. Moelingen
Persoonlijke herinneringen
Heem, hier en daar.

N.S. Hierna wapen-
schild en memoriaal
A.E. Janssen.

D. O.

et

perenni Memoriam.

Guillelmi	JANSSEN	1500 - 1550	
Guillelmi	JANSSEN	1530 - 1580	- Scabini.
Jacobi	JANSSEN	1580 - 1650	- Fabricae Magistri.
Laurentii	JANSSEN	1580 - 1640	- Hujus Ecclesiae Pastor
Joannis	JANSSEN	1620 - 1690	- Fabricae Magistri ac Scabini.
Gerardi	JANSSEN	1660 - 1732	- Fabricae Magistri ac Scabini
Jacobi	JANSSEN	1689 - 1773	- Drossardi ac statum Ducatis Limburgiae membri.
Guillelmi	JANSSEN	1690 - 1777	- Scabini
Gerardi	JANSSEN	1756 - 1815	- Drossardi ac notarii imperialis ac gubernii ducatus Limburgiae deputati perpetui.
Guillelmi	JANSSEN	1760 - 1830	- Notarii imperialis ac superni concilii Thenensis membri.

Pro his omnibus Moulanciae ortis
qui signo fidei signati
cum uxoribus ac prolibus hac in Ecclesia
ultimo excepto Thenis quiescente
dormiunt in somno pacis.

Supplices, pie viator, funde Deo preces.

R.I.P.

Et öschte Auto (1967)

Vör achtzig Joor sö unjevär,
Vielleicht eset och jät langer här,
Du ervunte se e nüj Jeväet,
Dat vur ijen Stroote une Päet.
De Lüj van du di wore platt,
Um Joddeswill, mä wat es dat,
Wi es dat mölig huet me sage,
Dat une Päet de Kutsche vare.
Esö woet et Auto einst jeboore,
Wi vör noch niet ob Äede wore.

Us Jruesmam di dat miterlävt,
Hat Joore noch dernoo jebäavt :
Denn wi vör noch Kinger wore,
An wi Kinger stoote Vrooge,
Uver Himmel, Höll, än dit än dat,
An üver wat se mitjemackt,
Wenn enge mär en suen Vroog stoot,
Da hat us Jruesmam deck vertoot :
Va wi se noch junk Mädsche wor,
Van et öschte Auto än di Jevoor,
Wat dat alles mit sich braat,
Dat kräg vör da uterenjelaat.

Da sutse do än vörüm hör,
Da satse Kinger stellt üch Vör :
Du jeest oben Stroot än sis en Wook,
Va Stöb än Dreck än och va Rook,
Di mit Krach, Radau än zämlich flott,
Sich vöran wälzt de Stroot erop,
Du kriss et mit der Angs te due,
Verlüss der Kop, weds niet wue jue,
Löps links, löps räets, hass schuer te ohme,
Dat Dink dat es and noderkome,
Du dinks direckt mär an ding Süng,
Weilste mings de Welt verjüng.
Do steet en Schukbar, du krüps drunder,
An hoeps im stillen ob e Wunder,
Obschon in ding Jedanke at,
Ding letzte Stund jeschlage hat.

Sö liste do än hölst dich vut,
An der Schwet dä brikt dich ut,
Du erjisst dich in die Loos,

An erwats der Jnadensooss !
Tiet dat ding Jedanke jaage,
Es oben Stroot di Wook and vare,
An dat jetöse wät esue stärk,
Dat et dich jeet dörch Knoek än Märk.
Trotzdemste in di Loos erjäve,
Deeste äl der Kop jät häve,
Weil et doch esue schrecklich braust,
An domit eset at lans jesaust.

Du suchs mär Schwam än Stöb än Dreck,
An in te Midde en schwatte Fleck,
An ene Minsch sut ove drop,
Wi ene Kutscher obene Bock,
How obene Kop ne Bulle-nut,
An dä stung em och noch jut,
Denn obschonste schläet do lugs,
Wor dat jät dat waste sugs,
An du siste noch derhinger,
Unjevär drie Duzend Kinger,
Di janz utjeloote lärme,
Wi de Will dobater schwärme.

Se mute loope une Flauwe,
Vör em künne bietehowe,
Denn dat schrecklich Unjeheuer,
Mit dä Bull-Hut aje Steuer,
Viet mit Motorkraft twei P.S.
Anen sön unendliche Vitess,
Dat wisste dich vulst ut Jevoor,
Et Auto at verschwunde wor.

Us Jruesmam di at zämlich oot,
An une Paus dat how vertoot,
Kräg sich du der Schnütelplack
An wusch der Schweet va Kop än Nack,
An sät du mit en ernste Stimm,
Wäet ich oot och wi MATUSALEM,
Verjäete wäet ich niemals mie,
Dat Auto wat ich doo jesie.

Tiet dat vör noch and staune wore,
Jung sens mit de Hand ijen Hoore,
Du sug ich dat di Hand noch bävde,
Es ov set wir ob nütsch erlävde !
Wenn ich deck spieder doran daat,
An di Saak jründlich üverlaad,
Da mut ich sage mit dat Bäve,
How Jruesmam wal jät üverdräve,
Dat dat va Angs wor jlöv ich koom,
Ich jlöv et wor va Odderdoom !

BINDELS Jos.

A n e m o n e .

In dem alten Laub der Buchen
blüht der sechsgezackte Stern.
Stieg er aus den dunkeln Gründen
eine neue Welt zu suchen ?
Dass es wieder Frühling werde,
wahr wird, was die Meisen künden,
schimmert über Wintererde
helles Blumenangesicht,
zittert zart in kühlen Winden,
aufgetan dem neuen Licht !

M ä r z t a g .

Ein grüner Schimmer macht die Birken neu,
die Amsel flattert aufgeregt vom Baum
zur Hecke, wo die Knospen springen,
der Wind ist lau,
und sie beginnt, zu singen--
brach doch, aus harter Erde kaum
das samtene Blättchen, grün, gerollt,
und nun hebt schon ein kleiner Stiel
drei gelbe Blüten hoch ins Licht :
Ein Himmelsschlüssel öffnet sich
dem Sonnengold !

M.Th. Weinert-Mennicken

Beginenhof in Brügge.

Ein stiller Platz, mit langem, sanftem Gras
und grünen Bäumen,
und kleiner, weisser Giebel gleiches Mass,
aus denen Butzenscheiben
wie offene Augen träumen
in einen Frieden Ohne Unterlass,
in Tage, die-ob Sonne oder Regen-
Jahrhunderte die gleichen bleiben,
wie Bilder, die sich nicht bewegen
und dennoch voll von ihrem leben sind--
denn sie bewahren viel, indes die Zeit verrinnt und
ihre Stille füllt mit Glockenspiel.

M.Th. Weinert-Mennicken

Der Odderdoom !

Minge Nonk, saht ne Dütsch, dä mingt dat me n'em gloht,
Wor wie e storf nüng än nüngsech Johr oht.
Hä ! saht ne Franzus, ming gow auw Tant,
Storf van hondertdrie Johr noch bij vool Verstand.

Injo, saht ne klènge Belger wat bij en wor,
Dat sow gätt sien, gätt öffer hondert Johr,
Va ming Familie, is dat ech wèet,
Bes now noch gènge in de Iwegkéet.
(Welkenraedt)

Leo Teller +

Herbst

Das ist die Zeit, wo man so gern alleine
durch Wälder streift, dem Nachjahr auf der Spur,
wenn rot und braun im matten Sonnenscheine
das Blattwerk glüht in sterbender Natur.

Das ist die Zeit, wo man sich froh zuhause
beim Feuer niederlässt und meditiert,
so wie ein Mönch in seiner stillen Klause,
wenn draussen wild der Sturmwind aufmarschiert.

Das ist die Zeit, wo dichte Nebelschwaden
milchgrau durch Täler und Alleen wehn;
wo zwischen hohen Binsen reifbeladen
verstreut die Herbstzeitlosen lila stehn.

Das ist die Zeit der Birnen, Aepfel, Pflaumen,
ob roh, gekocht oder gefüllt ins Glas :
ein Hochgenuss für jeden feinen Gaumen,
der von den Köstlichkeiten kennt etwas.

Das ist die Zeit der starken Vogelzüge,
die Einer sicher in die Ferne lenkt;
die holde Zeit der weingefüllten Krüge,
die man beim Feste jauchzend mundwärts schwenkt.

Das ist die Zeit, wo man der lieben Toten
in Güte und in Ehrfurcht still gedenkt,
wenn unser Blick sich auf des Nachjahrs Boten,
die Chrysanthemen, auf den Gräbern lenkt.

Das ist die Zeit der letzten schönen Tage,
die man vollends noch heimlich-still geniesst,
wenn schon ein Hauch von Bitternis und Klage
den Lauf des Bauernjahres sacht beschliesst.

Emil Gennen

Het nieuwe huishouden, der jonge Huschert, zal er zich natuurlijk en Ier va make, al het nodige te doen, om goot Kammeroot te blive met de Familje, de Noberen en de Bekande. Zö gauw es der Hiel, de Kette, i gen Schauw opgehangen es, vöar der Waterkeatel draan op te hange, es der jonge Huschert gans heem.

Dit schreef Dr. J. Langohr, in Va gen Weech bes a ge Graaf, hoofdstuk "Lost in 't ege Heem", blz. 76.

D'r Hiel

Et weet et hü bo geene mie,
wat enne Hiel gewässt,
weil ä g'n Käuche jooe ooch hü
dat Dänk me neet mie mésst,

Eel än a'r auwe Tiet do ho
me-n-oope o Kamins,
dabänne hong, esue woor dat do,
d'r Hiel, neet graat gätt finns.

En iesere Stang mett iesere Baind,
dränn woore Taint gekärft,
dabänne hong me, wé bekaint,
de Keetele, ganze Bärm.

Do guuev et noch geen Käuchestooef
mett Oovend änn mett Räng,
me hoop sech wé me-n-et graat troof
änn wé 't et bétzte gäng.

Hü kallt gée Mänsch mie van d'r Hiel,
vergeete-n-éss dat Dänk,
Bequiemlechkeet éss allewill,
wuue gédder Mensch aan denkt.

(Eupen) Jean Vilvoie

Aafgeaindert Spréchwoort

Mett d'r Hoot fien ä g'n Haind,
saate vrööger de o Lü,
kiem me dörch et ganze Laind
änn datt so noch woor seen hü.

Mäulech éss et jooe, mä doch,
hat me hü ooch ainder weer,
dé mett hönne Ellebooeg
dörch et Laind gönnt, op änn neer.

J.V.

D'r Nattsbraakeler

D'r Nékkla ho 'ne gowe Dooesch
änn kreeg sech déck e männegt,
hé saat, dat wüür Bruued ohne Kooesch
änn uut davan neet wänneg.

Hé bleef déck ganze Naate-n-uut,
dat sooeg sinn Vro neet gääre,
se wackde männege Naat alluut
änn Schloope looeg höör fääre

Se maekde Rüüsche-n-änn Ambraass
sech övver hööre Männe,
dé eel ho damétt gääregeen Laas
änn léss sech neet vööl saane.

Esue hé ooch weer enns a Laind,
des Mörres hiele vröög,
wé ömmer, sinn leef Vro, dé schaint :
"lech wäärt hé neet mie röjjeg.

"De ganze Naat schluuet iech geen O
weil iech märr daat an diech".
"Da bésste neet alleen, leef Ott"
saat Klöss," männste flèchet iech ?"

J.V.

- - - - - -

D'r Knöppel

- - - - - - -

'ne Knöppel ä g'ne Schnuvvdook make,
éss gätt wat männegeene deet,
wélt hé ärännere sech a Saake,
dé flöck noch koome-n-ä Vergeet.

Dé Knöppel än dé Schnuvvdook évvel,
kann eene make-n-ooch benaut,
weil ä g'ne Kopp me déck esuvvel,
dat ééne övverlöppt et kaut.

A wat hé so gedenke doone,
dat geet eene gewüünlech druut,
änn, möötmen-ooch de Kookel schloone,
me kritt et nömmer mie eruut

Me köss sech mett g'n Hoore riete
änn rötzelt wat et wüür gewässt,
me wärrt allmielech vöör te biete,
béss 't eene ävelt dann, terlésst.

D'r Schnuvvdook mott gewaische wäärde,
weil hé reet schwarrt änn neet mie wétt,
dröm me sech an de Knöppel määrde,
dé woor vöör 't draan denke bedétt.

J.V.

- - - - - -

ET BEISPIEL

Ejjen Dörpschuel hant de Kenger
Huj es kotzesatt en dick,
Den de Vröle deet se quäle
Werrem met Arithmetik.

"Wenn ech now, ech well ens sage,
Dinge Pap lien dusend Frang,"
Sätt se an et Fritzke plötzlech
En besitt em zemlech strang,

"En der Pap mot tröck mech jäve,
Ohne Zense, dat es klor,
Vovteg Frang der Mond, now sag ens,
Wievöl blitt da no e Johr ?"

"Dusend Frang noch - sätt et Fritzke -
Dusend Frang noch op der Kopp !"
"Nee, do has mech net verstande,
Äsel !" sätt de Vröle dropp,

"Wennste dat noch net kenns telle,
Beste wal e Räek'ne schlapp !"
"Ech kenn telle, - jrinst et Fritzke -
Äl där kennt net minge Pap !"

(Gemmenich) Gerard Tatas

- - - - - -

Meine Nichten ins Poesiealbum.

AN MEIN PATENKIND

Kleiner Wildfang halt' mal still,
Weil ich Dir was sagen will :
Soviel Süssigkeiten schlecken
Und Dein schönes Kleid beflecken
Und beschmutzen Dein Gesicht,
Carmen, nein, das darfst Du nicht.
Auch bist Du noch viel zu klein,
Um so vorlaut oft zu sein.
Nur ein kleiner Naseweiss
Redet, wenn er noch nichts weiss;
Darum halte mal ein Weilchen
Ab und zu Dein Plappermäulchen.
Quenzeln sollst Du nicht um Franken,
Mit den Brüderchen nicht zanken,
In der Schule sollst Du lernen,
Nie vom Haus Dich weit entfernen,
Immer spätestens um neun
Solltest Du im Bettchen sein,
Und so kleine Mädchen sollen -
Wenn sie Damen werden wollen -
Sich beizeiten schon bequemen,
Etwas Liebreiz anzunehmen.
Lasse Dir von Deinen Paten,
Kleine Carmen, dieses raten.
Tust du, was ich Dir hier schrieb,
Dann hat Dich ein jeder lieb.

Gerard Tatas

AN JOSEE UND ROSEMARIE

Ich wollt' im Garten pflücken
Zwei Blümlein wunderbar
Und liebevoll sie schenken
Dem kleinen Zwillingspaar.

Doch als ich sie wollt' brechen,
Da fiel mir grade ein :
Die Blümlein werden welken
Und bald vergessen sein.

Da schreib, ich Euch wohl besser
Ins Album ein Gedicht,
Und wenn ihr's aufbewahret
Vergesst ihr es schon nicht.

In diesem könnt Ihr lesen :
Der Onkel hat Euch gern
Und wünscht Euch : Eurem Leben
Strahl' stets ein guter Stern,

Der Glück Euch und Gesundheit
Und Wohlstand bringen soll ! -
Jetzt kann ich nichts mehr schreiben,
Denn, seht, das Blatt ist voll.

Gerard Tatas

AN MIMIE

Sieh das kleine eitle Ding
Sich mit Perlenschnur und Ring
Vor dem Spiegel schmücken !
Wohl, Dich sollen Perlenglanz,
Schmuck und netter Firlefang
Nebenbei beglücken.

Du brauchst Tand Dir und Geschmeid'
Und ein Quentchen Eitelkeit
Gar nicht zu versagen,
Unter Putz jedoch und Scherz
Sollst Du auch ein goldnes Herz
Voller Güte tragen.

Gerard Tatas

HET HAANTJE OP DEN TOREN

Boven in het blauw des hemels,
naar gelang de wind die waait
uitziend naar de hemelstreken,
langzaam, statig, keert en draait,
zonder zich aan iets te storen
't haantje op den toren.

Onder krielt de woelge wereld,
menschen, komen, menschen gaan,
menschen lachen, menschen weenen
langs de korte levensbaan.
't Schijnt er zich niet aan te storen,
't haantjen op den toren.

Gister kwam een kind ten doopsel,
heden ruischt een bruiloftzang,
morgen treurt een lange rouwstoet.
Lijk het leven gaat zijn gang,
zonder zich aan iets te storen,
't haantjen op den toren.

(1945) (J.v.V.)

- - - - - -

Huusméddele van oos Ovaare

Änn auwe Tiet leepe de Lü
se woore vrieder wé dé hü
neet nooe d'r Dochter all Ooblecks
änn vööl o Méddele hoope fex.

Ssue nuuem me geege-n-en Kolik,
Pärtsköttele, gewéckt ä Pick,
me quétschde s'uut änn dronk de Brö
änn gloot vaas, dat dat helpe sö.

Ho eene-n-alt eens déck de Géet,
ooch dageege me e Méddel weet,
draag drée Kuschtanje-n-ä g'n Taisch,
dann geet se vurtt, wenn ooch märr heusch.

Geege de Schwindsocht dronk me Vétt
van enne Möpp änn woor gerätt,
d'r nöötere Spöö voor goot vöör Waunde,
gätt beetesch hat me nömmer vaunde.

Ho Taintpien me, voll Mélk d'r Maund
nuuem me, dat wüür esue gesaund,
satt oppene Trapp sech, schott d'r Kopp,
béss Botter me uut Mélk gekloppt.

Hü glöfft jooe geene mie daraan,
'ne Krankeschien mott malleg haan,
vöör gédder Séckde gött et Pélle,
van 't Ott se néx mie weete wélle.

J.V.

- - - - - -

I N H O U D

		Blz.
Kinkenberg, tekening door R. Brouwers		1.
Voorwoord		3.
De "Rookzetel"		4.
Enkele specifieke kenmerken van de Overmaasdialecten	Dr R. Jongen	6.
Illustratie : Homburg, Membach, Moresnet, Homburg		10.
Les parlers de la région d'Outremeuse dans le complexe dialectal Rhéno-Mosan	A. Boileau	12.
Uit "Limburg vandaag" : Dialect	Fr.van Oldenburg Ermke	18.
Trichter beeldje, tekening door R. Brouwers		19.
De hoeve van Snauwenberg	J. Ansay	20.
Henri François De Bonhomme	J. Ansay	36.
Illustratie : Clermont, Membach, Welkenrath		41.
Der Preusbosch in der ehemaligen Bank Montzen	F. Pauquet	42.
Resolutie boeck der politie vande Banck ende Heerlicheyt van Gemenich		49.
Illustratie : Heinrichskapell, Aubel		55.
Nieuws voor St Pieters Voeren		56.
Voerense families in de 17e eeuw	J. Ansay	58.
's Gravenvoeren - Oudburgemeesters	J. Ansay	64.
Een Heerlense in de Voerstreek		74.
Une excursion à Fouron-le-Comte	M. Hennen	75.
Illustratie : Homburg		79.
Veljaeren	Dr J. Belonje	80.
Illustratie : Heinrichskapell, Montzen		85.
Rond onze plaatsnamen		86.
Jugenderinnerungen : Fast vergessene Kinderspiele	H. Heutz	88.
Illustratie : Moresnet, Montzen, Heinrichskapell		92.
Das Walhorner Bankgericht	V. Gielen	93.
In memoriam lic. Hendrik Aelvoet		97.
Nota over de Nederlands-Duitse taalgrens in het oude land van Overmaas	H. Aelvoet	97.
Illustratie : Moresnet, Montzen		99.
Moelingen : Ditjes en Datjes VI	J. Ansay	100.
Et öschte Auto	J. Bindels	107.
Anemone - Märztag	M.Th.-Weinert-Mennicken	109.
Beginenhof in Brügge	M.Th. Weinert-Mennicken	110.
Der Odderdoom !	L. Teller	110.
Herbst	E. Gennen	111.
D'r Hiel - Aafgeaindert Spréchwoort	J. Vilvoie	112.
D'r Nattsbraakeler	J. Vilvoie	113.
D'r Knöppel	J. Vilvoie	114.
Et Beispiel	G. Tatas	115.
An mein Patenkind	G. Tatas	116.
An Josee und Rosemarie - An Mimie	G. Tatas	117.
Het Haantje op den Toren	J.v.V.	118.
Huusméddele van oos Ovaare	J. Vilvoie	119.
Inhoud		120.

Bijlage :

Bezoek aan een kleine stroopstokerij te Aubel J. Weyns

Bezoek aan een kleine stroopstokerij te Aubel.

Begin oktober 1969 had het Vlaamse Openluchtmuseum te Bokrijk, Limb., een brief ontvangen uit Aubel. Hij was gesteld in het Frans. De schrijfster ervan was (zo bleek tijdens het bezoek dat ik nu zal verhalen) mevrouw Guillaume Lousberg-Chanteux, Donsart 21, Aubel. Er werd in verteld, dat op voormeld adres een kleine stroopstokerij voor de laatste maal, in de herfst van 1969, zou worden gebruikt, en dat de inrichting nadien zou te koop zijn. Kon ze dienen voor het openlucht-museum te Bokrijk?

Eigenlijk wel, dacht ik, en op 14 oktober 1969 ben ik er naartoe getrokken, samen met mej. M. van Nooten, Hasselt, die een soort stage deed in ons museum. Het was een zonnige herfstdag. Zonnige herfstdagen zijn mild. Wij ervaren ze als een bijzondere toemaat van de zomer.

Donsart, 21.

Na een navraag op de Markt te Aubel, kwamen wij terecht op Donsart 21. Het betrof een kleine boerderij, op de flank van een

„In de herfstzon"

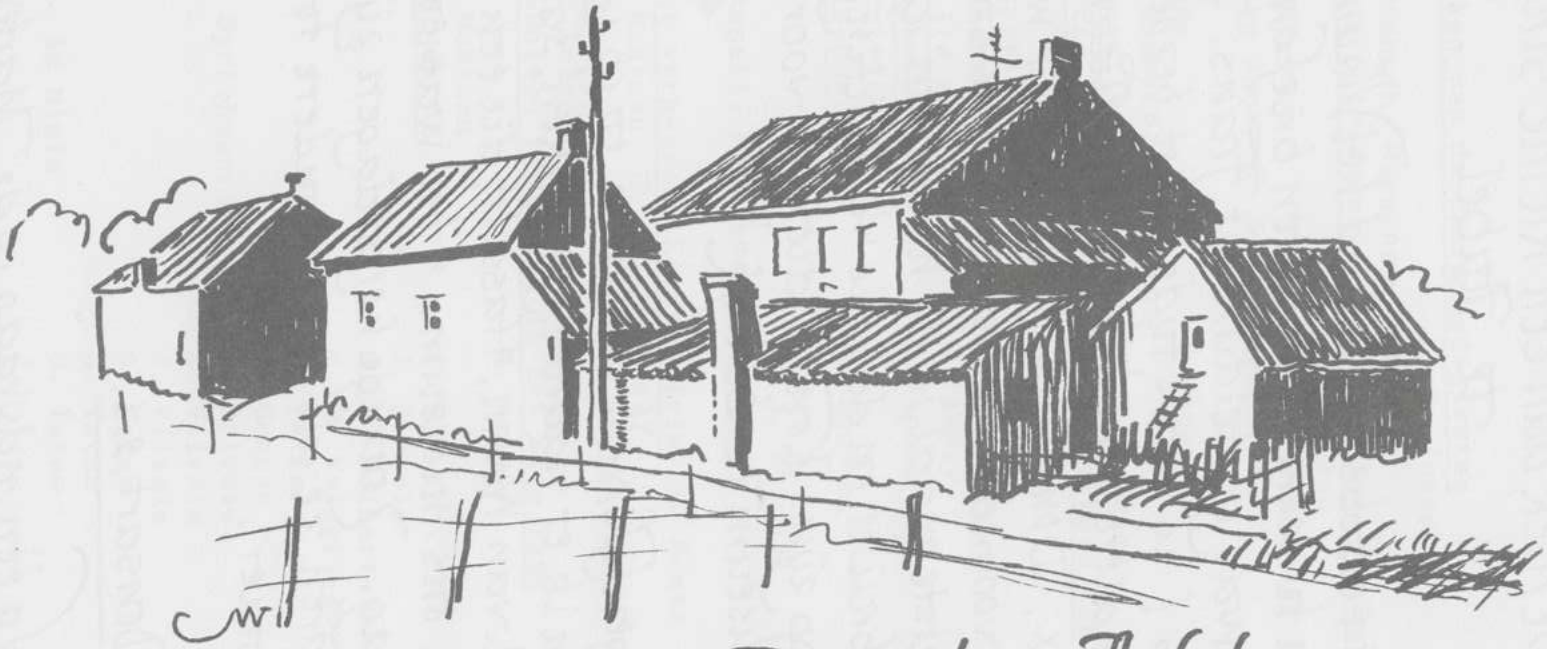

Donsart 21. Hubel.
(Doenraedt)

heuvel. Voor het woonhuis was, aan de straat, een kleiner gebouw opgetrokken. Eiken kozijnen omheen de vensters en de ankercijfers ...16... lieten vermoeden dat het uit de 18e eeuw stamt.
Ik heb vernomen dat het een oud bakhuis is. Dat heeft mij doen denken aan het bijzondere, grote bakhuis in de Z.-W.-Eifel, het Backhaus, gezegd Backes, waarin de broers en zusters van de oudste zoon gaan wonen, wanneer deze, ingevolge het Stockerbenrecht, de boerderij overneemt. De bewoners van dat bakhuis hebben een bijzondere naam: het zijn de Backesmännchen, de "bakhuismannetjes".
Ik heb te Aubel niet erwaren, dat het gebouwtje in die zin, of tot woonst van de grootouders, zou hebben gediend. Van een grootvader was er echter wel een herinnering overgebleven.
De windwijzer op het gebouw dat nu voor stal en schuur dient, vertoont de initialen „LCH". Dat betekent: Leon Chanteux, vader van de huidige huisvrouw en gestorven in 1963. Hij heeft die windwijzer gemaakt, niet voor de schuur doch voor de (intussen verdwenen) kuip van de waterput. Guillaume Lousberg-Chanteux, de huidige bewoner van dit huis, is geen eigenlijke boer meer: hij gaat uit werken als schrijnwerker, sjriener, te Warsage.
Wij hebben hem niet thuis getroffen. Zijn wakkere vrouw echter heeft nog wel een klein geboer. Het is ook zij, die het stroop-

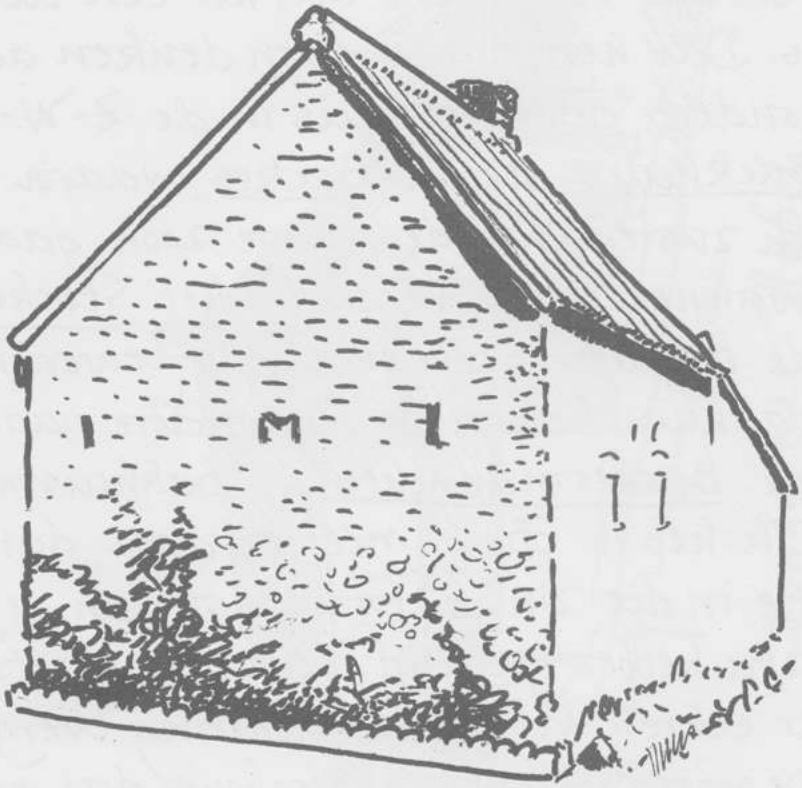

Bakhuis

stokerijtje er op nahoudt. Maar nu zou ze dat toch opgeven en had ons diensvolgens de bewuste brief geschreven.

Vlaams.

Wij werden door de bedrijvige, spraakzame vrouw hartelijk begroet. Wij spraken Frans met haar. De brief was immers gesteld in het Frans. Toch meende ik te bespeuren, dat Frans niet haar moedertaal was. Door dat vermoeden aangewakkerd, vroeg ik haar, welke haar omgangstaal was. Toen volgde een eerste verrassing: het was nog "Vlaams"!

—„Wat aangename verrassing, vrouw Lousberg, laten wij dan van nu af aan maar Vlaams spreken!"

Zo gebeurde het. Nu veranderde de sfeer. Het was alsof voordien er een soort kleine dam in het beekje der sprake had gezeten, doch nu klaterde dat beekje vlot en vrij. Vrouw Lousberg was thans volkomen zichzelf. Het hinderende dwangbuis van een vreemde taal was weggenomen. Ik vernam verder van haar:

—„De oudere mensen spreken hier nog Vlaams. De jongere willen het niet meer spreken. Ik wakker mijn kinderen ertoe aan, maar ze hebben er geen zin meer voor. Ik zeg, dat twee talen kennen, gemakkelijk en nuttig is. Mijn kinderen verstaan nog wel Vlaams,

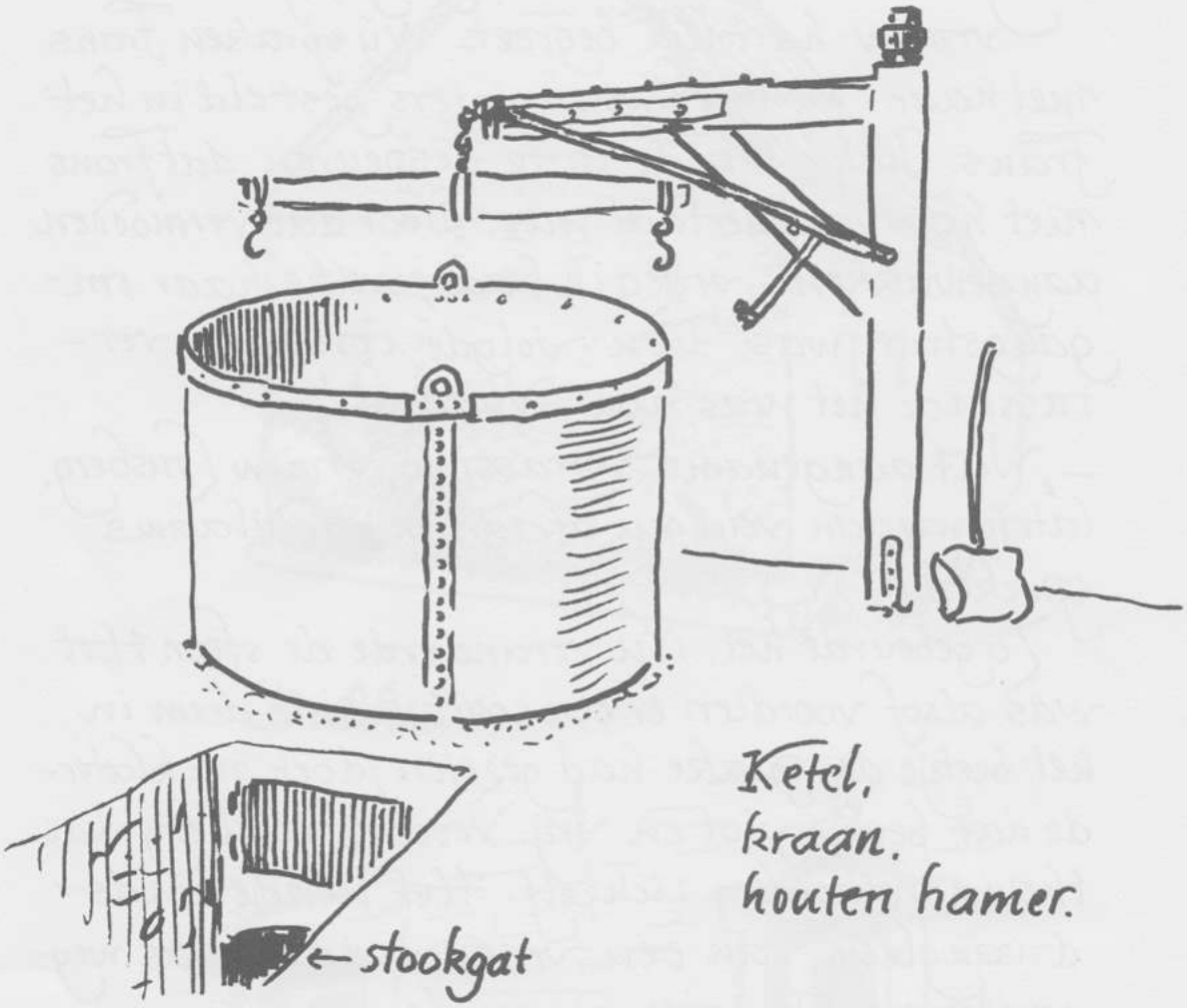
Ketel,
kraan,
houten hamer.
← stookgat

maar in de school leren zij nog alleen Frans. Ze denken dat het beter is. Onder ons spreken mijn man en ik Vlaams".

Wij hebben het nadien ondervonden: de dochter des huizes, voorzeker een lief en gedienstig meisje, verstond mij wel maar dorst toch niet in 't Nederlands te antwoorden, een „ja" en een "neen" niet te na gesproken. Hier heb ik dan een levend voorbeeld ontmoet van wat de verfransing is. Kinderen die een andere taal spreken dan hun ouders: het is een pijnlijke vaststelling. Maar uit dit geval blijkt dan eveneens, hoe jong de verfransing in die streek maar is.

Glanzende koperen ketel.

Toen hebben wij de stroopstokerij bezocht. Ze was ondergebracht in de lage, langgestrekte aanbouw naast het bakhuis. Dat „stroopkot" heeft een lessenaarsdak. De wanden, nu van cementblokken, waren oorspronkelijk beschoten met gepotdekselde planken. Tijdens dat eerste bezoek leerden wij het alaam van de stroopstokerij kennen. Dat wordt hier nu opgesomd. Er zij daarbij naar de schetsen verwezen.

1. Het belangrijkste, dadelijk in het oog vallende stuk is de enorme koperen ketel. Hij is recht van wand, d.i. volkomen cilindrisch.

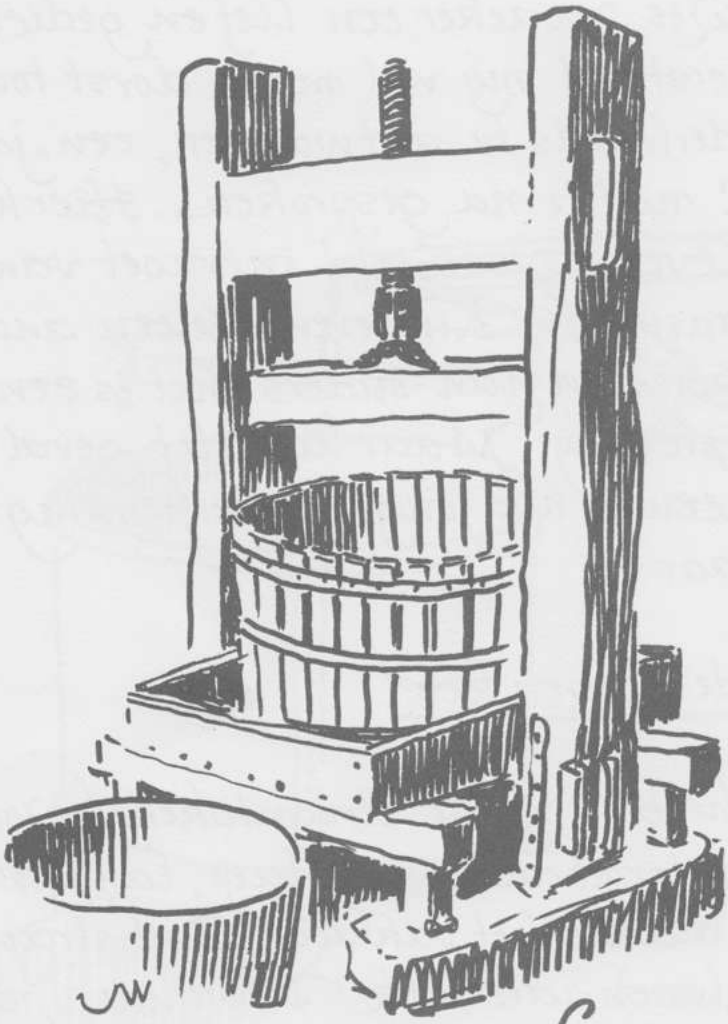

Houten fruitpers

In 1919 is hij gekocht en was toen nieuw. Oudere ketels hadden een ander model: de bovenste helft was cilindervormig doch de onderste buikig. Zulk voorbeeld is namelijk te zien te Battice, aan de weg naar Herve, rechts: vóór een huis dient een dergelijke ketel tot bloemenbak. Hij is echter kleiner dan die van vrouw Lousberg, van dewelke een evenbeeld is te zien in het kaasmuseum te Battice. De keatel (ketel) bij vrouw Lousberg is 88 cm hoog en hij heeft een diameter van 134 cm. 800 kilo fruit kunnen er in worden gekookt, zoals wij verder zullen zien. In het stroopstokerijtje van vrouw Lousberg was niet slechts de binnenwand van de ketel doch ook de buitenkant glanzend opgeblonken. Sommige stroopstokers laten hem buitenzijds zwart worden. De wakkere vrouw Lousberg echter niet. De stroopketel is voor haar een pronkstuk. Onder de ketel en in de grond is een stookplaats gemetseld. Over 4 treden kan men er naar afdalen. De vuurmond is 26x46 cm groot en met een ijzeren deurtje van 30x49 cm afgesloten. De bovenste opening van de vuurkuil is rond. De ketel reikt maar heel eventjes over zijn rand heen zodat een maximum deel van zijn bodem aan de vuurgloed is blootgesteld. Er wordt hout gestookt. Met houtas wordt de voet van de ketel rondom goed afgedekt. Er is dan geen luchttocht mogelijk tussen de boord van de ketel en de boord van de gemetselde stookplaats.

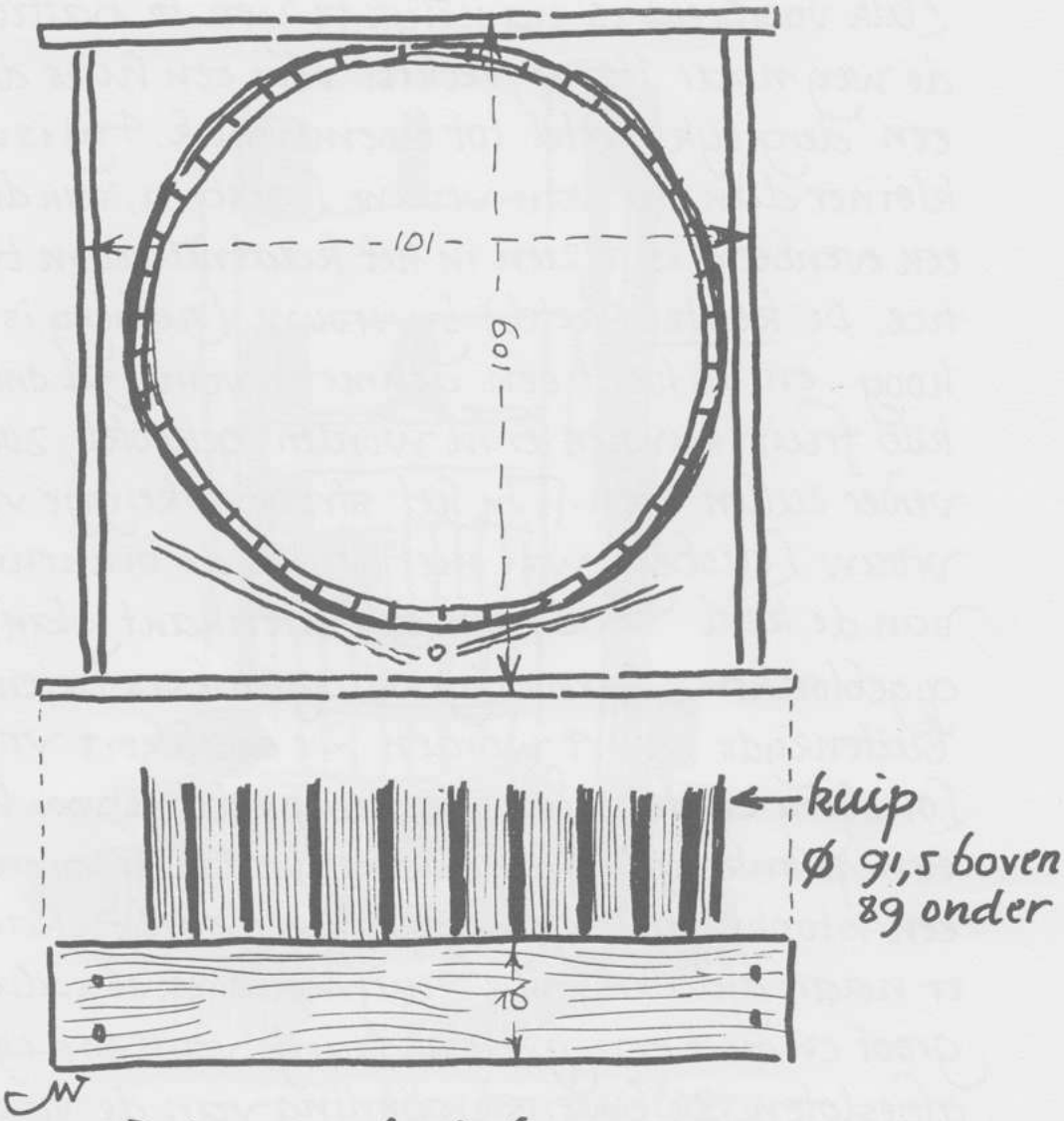

Vergaarbak houten pers

Van ketelgalg tot houten hamer?

2. Schuin achter de ketel, en bevestigd aan de muur, staat een draaiboom, voorzien van: 1° een beugel, in de vorm van een haamhout, waarvan de twee eindhaken in de twee oren van de ketel kunnen worden geplaatst; 2° een hefboom om de ketel op te heffen. De ketel een paar vingeren oplichten is voldoende om hem van het vuur te kunnen afwentelen. Hetzelfde principe van draaiboom, nl. met hefboom, was eertijds in sommige boerderijen van de Antwerpse Zuiderkempen in gebruik. Vrouw Lousberg noemde die kraan: "het apparaat voer af te krieën" (voor af te kruien).

3. Twee fruitpersen, of péësje. De ene is de oude vorm van de houten pers. De kuip ervan staat op een houten rechthoekige vergaarbak. Het aandrijven gebeurt door middel van een hefboom. De andere pers is een jonger model. Vader Leon Chanteux heeft ze tijdens de oorlog 1914-1918 gekocht te Remersdaal. Het vergaarbekken is nu van koper en het is niet meer rechthoekig. Zie de schets! Bovenaan is er een stel van 3 tandraderen voor de aandrijving van het persblok.

4. Er zijn drie houten vergaarkuipen voor het opvangen van het sap. Ze heten tien. De kuip die dient onder de jongste pers staat in een uitdieping van de vloer.

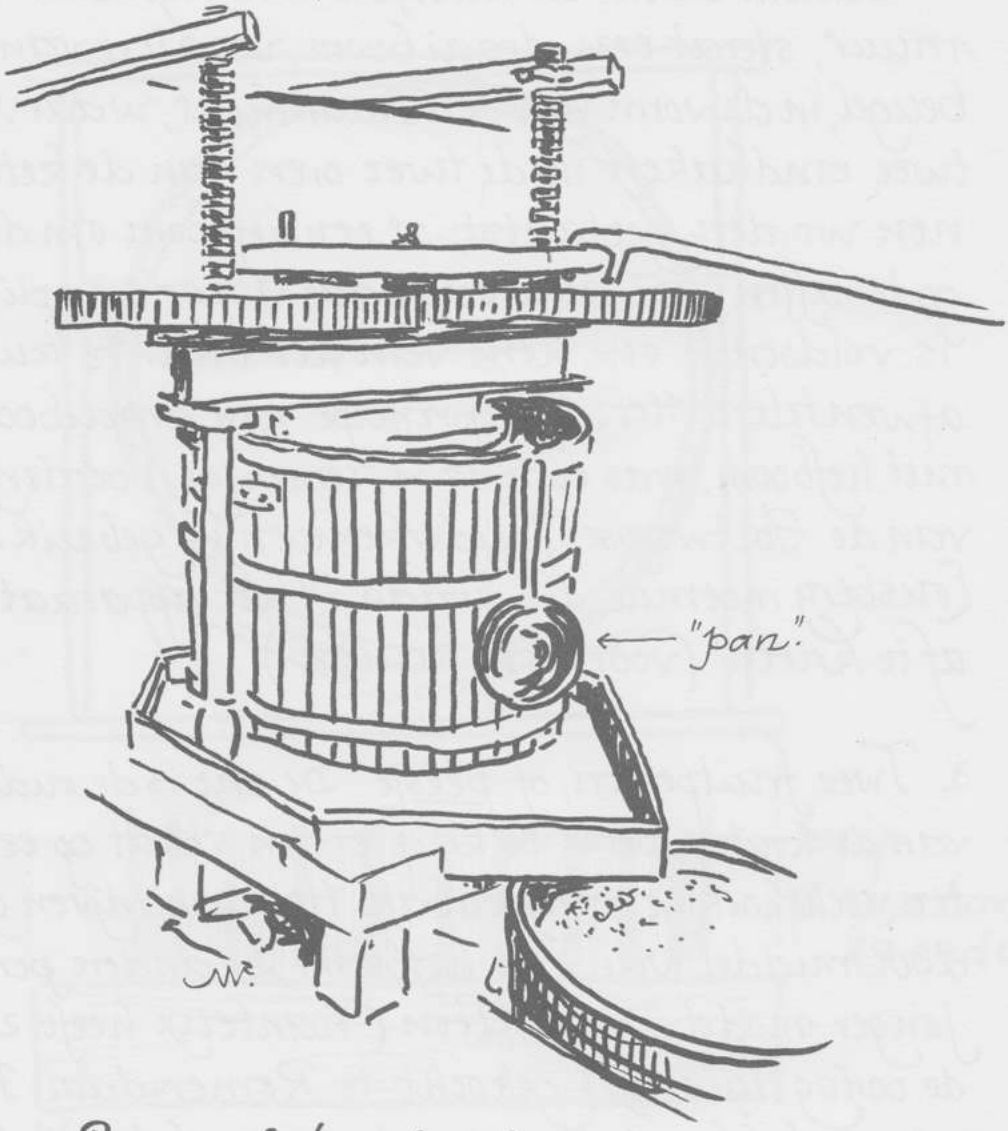

Pers met tandraderen.

5. Twee houten emmers of tobben dienen tot het scheppen van het fruitsap uit de kuipen en het te gieten in de stookketel.

6. Er is een koperen zeef of zie waar doorheen het sap wordt gegoten. Op de zeef wordt er trouwens nog een zeefdoek gelegd. In het midden van het koperen zeefblad zijn de gaatjes aangebracht in de vorm van een zespuntige ster, welke "zes-ster", mèt het hartmotief, het meest geliefde siermotief is in de Europese volkskunst.

7. Een brugvormig stel, gemaakt van een latwerk, dient om de zeef op te zetten. De armen van deze brug zijn niet even lang. Ze zijn aangepast aan de ronde vorm van de ketelboord.

8. Wij zagen een koperen driehoekig spaan op een lange steel: het palet, waarmee de massa in de ketel kan worden omgeroerd.

9. Een grote koperen lepel, de pan, zal dienen om de stroop uit de ketel te scheppen.

10. De stroop zal terechtkomen in een koperen kuip, de kuulbak (koelbak), waarin de stroop afkoelt.

11. Er stond eveneens een drietal tonnen – feitelijk tonnen met slechts één bodem – om de stroop in op te slaan.

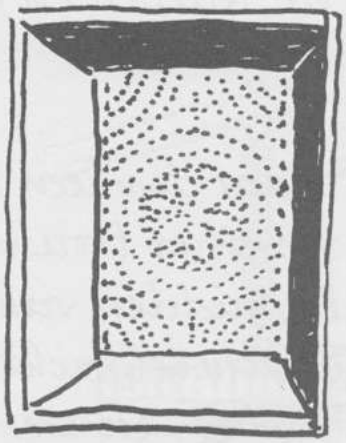

Zeef of zie

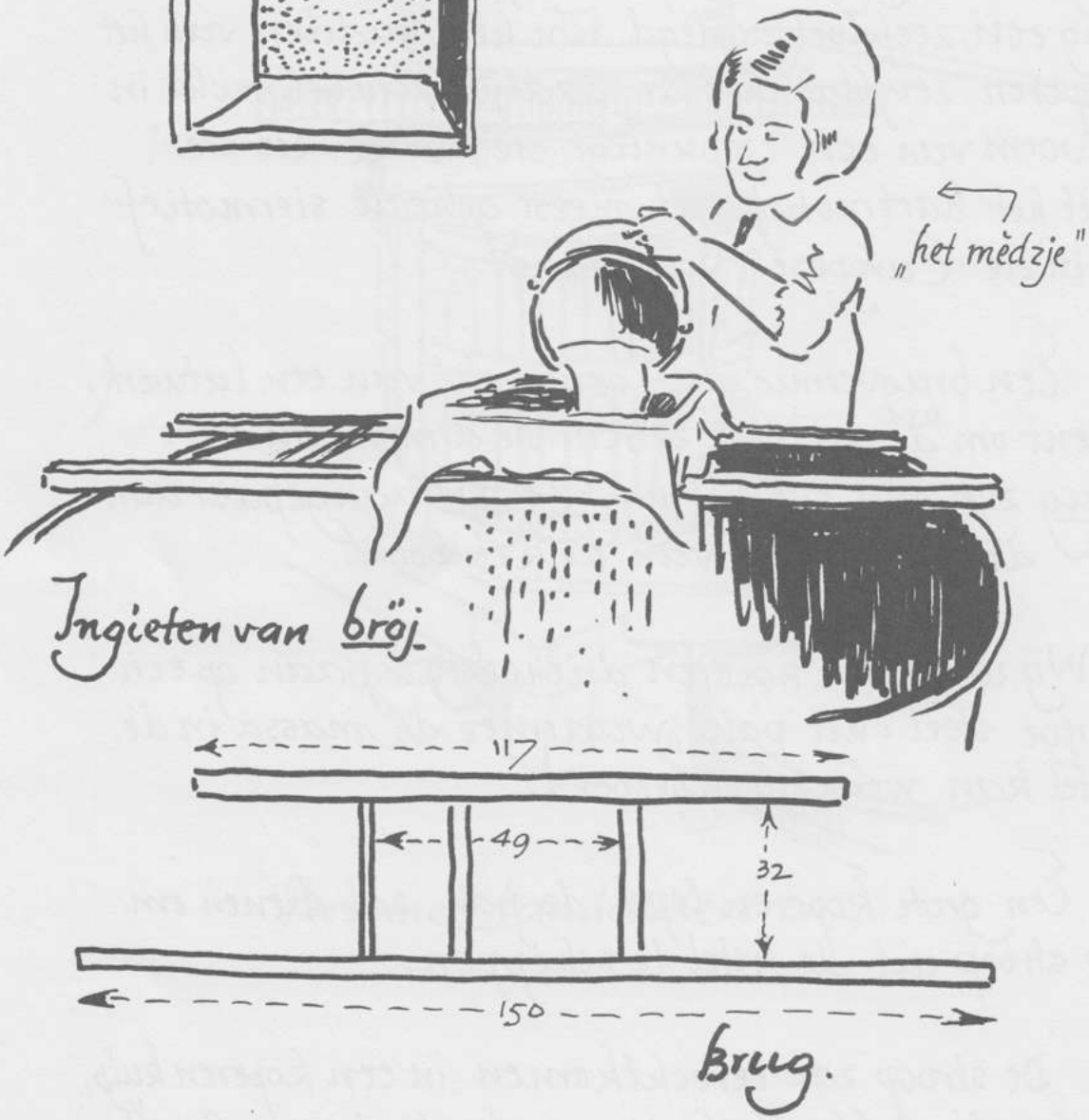

Ingieten van bröj.

Brug.

12. En er lag ergens een zware houten hamer, een soort tuierhamer, waarvan het normale gebruik is: palen in te heien.

Dat alles konden wij tijdens ons eerste bezoek, op dinsdag 14 oktober 1969, optekenen. Ik heb die voorwerpen toen ook reeds gefotografeerd. De aanwending ervan gadeslaan konden wij toen niet. Er werd die dag niet gestookt. Maar dienaangaande waren de vooruitzichten gunstig: de volgende donderdag zou er stroop worden gemaakt. Wij werden uitgenodigd er te komen naar zien.

Dagtaak.

Op donderdag 16 oktober 1969, weerom bij goed weer, waren wij te 10u. op post. Nu was onze dienstdoende museumfotograaf, de h. H. Christoffels, meegekomen. Ik gaf hem de opdracht, de bewerkingen te fotograferen, zo nodig met bliksemlicht.
Reeds van verre zagen wij de damp door het dak van het stroopkot opstijgen. Het bedrijfje was volop aan de gang. Wat was er reeds geschied?

Een dagtaak bestaat in het verwerken van 800 kilogr. fruit. Dat zijn dan 600 kilogr. peren (soort: „Legipont") en 200 kilo appelen, bijv. witte zute of zute brejooch (zoete breedoog). Ingeval van zure appelen moeten er 20 kilogr. suiker bij het sap worden gevoegd. Vrouw Lousberg laat zich helpen door haar dochter (het mèdzje:

meisje), en ook een beetje door een jongetje uit de buurt, dat gaarne een frankske zakgeld verdient. Het koken van het fruit in de grote koperen ketel vangt reeds 's avonds aan. Zonder wassen gaan peren en appelen de ketel in. Een weinig water wordt daartoe vooraf in de ketel gedaan. 's Morgens te 5u30 à 6u. wordt het fruit geperst, in beide persen. Daartoe worden de perskuipen als volgt gevuld: twee emmers fruit worden er in uitgeschud, dan een juten persdoek er over gelegd. Er volgen weerom twee tobben fruit, ook het juten persdoek. En zo gaat het verder tot de kuip gevuld is. De afval, of uitgeperste vruchten, heet <u>kètsje</u>, en is voer voor de koeien. In een silo wordt dat voer bewaard. De houten pers wordt bijgedraaid door middel van de hefboom en met vereende krachten. Bij de andere wordt het aandrijfwiel, voorzien van een handvat, bewogen; wordt de beweging te moeilijk, dan wordt er een ijzeren sleutel met lange steel op het aandrijfrad gezet, dewelke dan als hefboom dienstdoet.

<u>Als het vuur is ontstoken</u>.

Te 6u.30 is het vuur ontstoken. Het eerste gedeelte sap gaat dan de ketel in. Daartoe is de <u>brug</u> op de ketelboord geplaatst, de <u>zie</u> daarop gezet, een zeefdoek daarin gelegd, het sap met de tobbe er ingegoten. Het persen gaat langzaam. Geregeld wordt de schroef van het persblok wat verder gedraaid. Tengevolge van het tijdrovend persen, wordt het sap van een

voorraad in tweemaal gekookt. Terwijl de eerste helft sap aan de kook wordt gehouden, kan de tweede helft verder worden uitgeperst.

Het sap heet bröj. Het zeefdoek wordt éénmaal geledigd, ontdaan van het "dik" dat in het sap nog was overgebleven.

Na 20 minuten begint de ketel te dampen. Het ziedend vocht moet nu geregeld worden omgeroerd. De damp, die wij door het dak zagen uitslaan, is waterdamp. Die verdamping veroorzaakt het geleidelijk verdikken van het sap. Na ongeveer 4 uren koken is de vloeistof in de grote ketel voldoende uitgedampt. Ze is bruinachtig geworden doch blijft nog zeer goed vloeibaar. Het is de ondervinding die het eindpunt van het koken heeft leren zien. De oningewijde kan namelijk op dat ogenblik niet voorzien, dat dit kooksel voldoende zal opstijven ten gevolge van het afkoelen.

Uitscheppen.

De arm van de draaiboom of kraan wordt over de ketel gedraaid, de haken van de beugel in de keteloren gebracht, de ketel opgeheven door middel van de hefboom en dan van het vuur weggewenteld. Naast het – nog nasmeulende – vuur wordt hij neergezet, scheef gedrukt, en onder de opgelichte zijde van de bodem de zware houten hamer onder de bodem-

Omroeren in de koelbak

boord gestoken. Zo wordt het uitscheppen vergemakkelijkt. Van de 800 kilogram fruit blijven ongeveer 110 kilogram stroop over. De stroop heet te Aubel kroedsje. Met de koperen pan wordt hij in de koperen kuip of kuulbak geschept. De dikker wordende massa wordt met het palet af en toe omgeroerd: de sjoem (schuim) wordt dan in de stroop geroerd. Peren "Legipont" geven nogal veel schuim; appelen echter niet. Van het sap van zure appelen werd eertijds ook esser (azijn) gemaakt. Volgens vrouw Lousberg diende die minder in de keuken dan tot remedie voor paard en koe: de esser werd daartoe warm gemaakt en dan konden de poten van de paarden en de rug van de koeien ermee worden ingewreven.

Het palet dient om de laatste, nog vloeibare stroop bijeen te garen in het laagste deel van de schuin geplaatste ketelbodem. Voor het uitscheppen is intussen de laatste vloeistof uit de perskuipen gevloeid. Eens de ketel leeggeschept, wordt hij opnieuw over het vuur geplaatst. Op de ons reeds bekende wijze worden de eerste twee tobben sap van het volgende, tweede kooksel er ingegoten. De ketel wordt als het ware ermee gespoeld: met een zuivere, fijne, witte borstel – aan een steel zoals van een gewone huisborstel – wordt de binnenkant geschrobd om de stroop van het vorige kooksel op te lossen. Dientengevolge brandt het nu volgende, tweede kooksel niet aan.

Opgeslagen voorraad „kroedsje".

Met gevulde pot.

Dat tweede kooksel hebben wij maar verder laten betijen. Wij hebben nog de perskuipen zien ledigen en de ketsje (afval) naar de silo zien brengen. Toen hebben wij de stroop van vrouw Lousberg geproefd. Het betrof uiteraard de voortbrengst van een vroeger kooksel, reeds veilig opgeslagen in de ton. De stroop was voortreffelijk, zijn smaak zuiver en natuurlijk. Vanzelfsprekend had ik vaatwerk meegebracht om een voorraad op te doen: een zesliterse boterpot van Rijnlands steenwerk. Wij trokken tevreden heem (naar huis), met de bekende toespijs voor de oud-Limburgse boekesekoek (boekweitkoek). De damp sloeg opnieuw door het dak van het stroopkot, toen wij het erf Lousberg verlieten. Wij waren uiterst tevreden met wat wij bij de vriendelijke, spraakzame en vlijtige vrouw Lousberg hadden gezien, geleerd en meegenomen. Zij zal deze regelen te lezen krijgen, en ik hoop, dat wij haar stroopstokerij ooit een plaats kunnen geven te Bokrijk, in de "hoek van Overmaas", aan dewelke thans wordt gebouwd.

Genk-Bokrijk,
12 juni 1970.

Jozef Weyns.